

واحد بخش شیخ

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

سنڌي ادبي بورڊ
ڄام شورو، راجپوت آباد سنڌ

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نهرو

مصنف: -
واحد بخش شيخ

سنڌي ادبي بورڊ
چامشورو/حيدرآباد
۱۹۸۶ع

تعداد ۲۰۰۰

۱۹۸۶ع

چاهو پهرتون

[سنڌي ادبي بورڊ جا حق ۽ واسطا قائم]

Rs 50.00

قيمت:

ملڻ جو هنڌ:

سنڌي ادبي بورڊ، بڪ اسٽال

چانسنورو ۽ حيدرآباد سنڌ

پوسٽ باڪس نمبر ۱۲، حيدرآباد سنڌ.

هن ڪتاب جا شروعاتي ۴۵ صفحو الحسين پرنٽرز حيدرآباد ۾ ۽ ۱۱۵ صفحو
حيدري پرنٽنگ پريس حيدرآباد سنڌ ۾ ڇپيا ۽ باقي سمورو مواد
ميان الله ڀڄائي يوسف زئي، مئنيجر سنڌي ادبي بورڊ پرنٽنگ پريس،
حيدرآباد سنڌ ۾ ڇاپيو ۽ محمد حسين ٽرڪ، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ
ان کي ڇپائي وڌرو ڪيو.

فهرست

- تمهيد ۵-۱
- سنڌي ٻوليءَ جي ”الف ب“ جا حرف ۴۵-۶
- ڪالهاڻن جا لفظ
- ۱- اسر ۱۴۵-۴۸
- اسر جي جنس ۱۶۸-۱۴۶
- اسر جو عدد ۱۹۲-۱۶۹
- اسر جي حالت ۲۲۷-۱۹۳
- ۲- صفت ۲۷۶-۲۲۸
- صفت جا درجا ۲۸۴-۲۷۷
- ۳- ضمير ۳۳۲-۲۸۵
- ۴- فعل ۳۹۵-۳۳۳

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

(1)

تصوييد

سنڌي زبان جي وسعت ۽ كشادگي انهيءَ مان ظاهر آهي، جو منجهس ٻاونجاهم حرف يا اکر آهن، ۽ ايترا ٻيءَ ڪنهن به ٻوليءَ ۾ ورلي هوندا، تنهنڪري ڪنهن به زبان مان اقتباس ڪرڻ ۽ اُن تي پنهنجي تصرف ڄمائڻ جي جا منجهس گنجائش آهي، سا ٻيءَ ڪنهن زبان ۾ ٿوري هوندي. اهوئي سبب آهي جو سنڌي زبان ۾ ٻين ٻولين، جهڙوڪ هندي، عربي، فارسي، ۽ انگريزي جا خاص طرح، ۽ پاڙيسري ٻولين جهڙوڪ پنجابي ۽ گجراتي وغيره جا عام طرح متعدد لفظ ۽ محاورا آزاديءَ سان استعمال ٿين ٿا، حالانڪ سنڌيءَ جي ٻاونجاهم حرفن ۾ سورهن حرف عربيءَ ۽ فارسيءَ جا آهن، جن جو وجود اهڙو ته اڻل ٿي چڪو آهي، جو انهن کي ڌار ڪرڻ گويا سنڌي زبان جو خون ڪرڻو آهي ۽ نه وري انهن جو بدل ڪو آسانيءَ سان حاصل ڪري سگهيو. سنڌي زبان جا پنهنجا اکر ڪل چار آهن ۽ باقي سنسڪرت جا آهن، جي به سنڌيءَ جا پنهنجائي ڪوٺبا چاڪاڻ ته سنڌي پيداڻي سنسڪرت مان ٿي آهي.

نچ سنڌي ٻوليءَ ۾ ٻين ٻولين جي انهيءَ فني امتزاج سبب سنڌي ٻوليءَ جي گرامر جا اصول ۽ سندس ترڪيبون به انهن جي اثر کان خالي نه آهن، مثلاً، شخصي ضميرن جو استعمال فعلن جون علامديون صورتون ۽ انهن جي ترڪيب، صفت جا درجا، تذڪير ۽ تانيث جو امتياز وغيره — انهن مڙني ۾ عربي ٻوليءَ جو اثر چڱيءَ طرح نمايان آهي. ازمنه ثلاثه (ٽن زمانن) جو تخيل ته عربيءَ جوئي آهي، باقي نحوي نالا، مجرّد توڙي

سگهجي ٿو.

سنڌي ٻوليءَ ۾ فعلن جي استعمال ۽ زمانن جي تصنيف ۾ ضمير، عدد ۽ جنس جي موافقت اهڙي ته پوري ۽ موزون آهي، جو ان جو مثال عربي زبان کان سواءِ ٻيءَ ڪنهن به ٻوليءَ ۾ مشڪل ملي سگهندو، مثالاً جيڪڏهن فاعل واحد ۾ آهي، ته فعل به واحد ۾ هوندو ۽ جي فاعل جمع ۾ آهي، ته فعل جو عدد به جمع هوندو. ساڳيءَ طرح، جي فاعل جي جنس مذڪر هوندي ته فعل جو صيغو به مذڪر هوندو، پر جي فاعل مؤنث آهي، ته فعل جو صيغو به مؤنث ئي رهندو. فعل جي ساڳي موافقت شخصي ضميرن ۾ به نظر ايندي، يعني فعل جي صورت متڪام حاضر ۽ غائب ۾، عدد ۽ جنس مطابق، هر حالت ۾ موافق نظر ايندي، جا حالت عام طرح ٻين ٻولين سان لاڳو ڪانه آهي.

سنڌيءَ جو رسم الخط خالص عربي نموني جو آهي، جو اٽڪل هجري پهرين صديءَ جي آخر ۾ سنڌ تي عربن جي تسلط جي ڪري اختيار ڪيو ويو، جو هن وقت سنڌي تهذيب جو واحد طريقو ٿي چڪو آهي. حالانڪ سنڌي اڄ به ٻين نمونن ۾ لکي وڃي ٿي، جهڙوڪ گرمکي ۽ تجارتي يا هندڪي وغيره پر عربي رسم الخط سڀ کان وڌيڪ عام ۽ مقبول ٿي چڪو آهي. هن رسم الخط جي مقبوليت جو سبب فقط حرڪتن جو استعمال چئجي ٿو، ڇاڪاڻ ته ٻين مذڪور نمونن ۾ حرڪتن جو لحاظ ڪونه ٿو رکيو وڃي.

سنڌي-ٻولي، اگرچ سنسڪرت مان پيدا ٿي آهي، تاهم ٻنهي ۾ حرفي مشابهت کان سواءِ ٻي ظاهري هڪجهڙائي خير ڪا نظر ايندي، پر انهيءَ جي برعڪس عربي، فارسي ۽ اردو ٻولين سان سندس تعلق ۽ تشبّه گهڻو نظر ايندو. تهريري طرز انهن ٻن ٻولين، يعني عربي، فارسي، اردو ۽ سنڌيءَ جي هڪجهڙي آهي، يعني اهي چارئي ٻوليون ساڳي طرف کان ڪاهي ۽ گڏيل

حرفن ۾ لکڻ ۾ اينديون آهن. ڪن مغربي ٻولين ۾ لکڻ جون ٻه صورتون آهن: هڪڙو حرفن کي جدا جدا ڪري لکڻ ۽ ٻيو گندي لکڻ؛ پر ٻيون جيڪي به ٻوليون آهن، سي اڪثر ڪري جدا جدا حرفن ۾ لکيون وينديون آهن، ازانسواءِ، مٿين چئن ٻولين کان سواءِ مڙئي ٻوليون گهڻو ڪري ڪاٻي کان ساڄي لکڻ ۾ اينديون آهن.

جهڙيءَ طرح عربي ۽ فارسي ٻولين جو بنياد شعر تي ٻڌل آهي، يا ائين ڪشي چئجي ته عربي ۽ فارسي ٻولين جي صحت ۽ موزونيت جي ڪسوٽي سندن شعر ليکيو ويندو آهي، تهڙي طرح سنڌي زبان کي به اهو ساڳيو ئي شرف حاصل آهي، يعني سندس ڪلام جي صحت ۽ موزونيت يا ترڪيبي خصوصيتون سندس شعر مان ئي پرکي سگهجن ٿيون.

دنيا ۾ وڏيون ۽ ممتاز ٻوليون عموماً اهي ليکجن ۾ اچن ٿيون، جي دنيا جي ڳچ پاڳي ۾ ڳالهائڻ ۾ اچن ٿيون، مثلاً انگريزي، فرينچ، عربي ۽ اردو، وغيره. نسبتاً سنڌي ٻولي هڪ ننڍي صوبي جي زبان آهي، پر جا وسعت هن ٻوليءَ ۾ آهي، سا ٻين ٻولين ۾ ورلي هوندي؛ ڇا اڌب ۾، ڇا سائنس ۽ تاريخ ۾ ۽ ڇا سياست ۾. مطلب ته هر پهلو تي روشني وجهڻ لاءِ سنڌي زبان ۾ ڪافي مواد ملي سگهي ٿو. قديم سنڌ جون حدون ته ڪڇ، گجرات، مارواڙ، جيسلمير، ڪشمير، افغانستان ۽ بلوچستان تائين وڌيل هيون، ۽ اڃا تائين ڪڇ، گجرات، ملتان ۽ بلوچستان ۾ ڪيترا ماڻهو سنڌي ڳالهائين ٿا.

هن وقت سنڌ ۾ سنڌي ٻولي ٽن نمونن ۾ ڳالهائي وڃي ٿي: لاڙي، سريلي ۽ ٿريلِي يا ٿري. انهن ٽنهي قسمن جي بناوت هڪجهڙي آهي، مگر اچارن ۽ ٿورن لفظن ۾ ڪجهه تفاوت اٿن. لاڙي منڌ جي هيٺئين پاڳي ۾، جنهن کي لاڙ چئجي ٿو، ڳالهائڻ ۾ اچي ٿي؛ سريلي سنڌ جي اترئين حصي ۾، جنهن کي سرو چئجي ٿو؛ ۽ ٿريلِي يا ٿري ٿر ۾. ٿري ٻوليءَ ۾ ڪڇي

۽ مارواڙي لفظن جو اشتهال نظر ايندو، ڇاڪاڻ ته ٿر ماڻڪ
ڪڇ ۽ مارواڙ کي بلڪل ويجهو آهي. مذڪور ٽن قسمن
کان سواءِ سرائڪي ٻولي به سنڌ جي گڻ ڀاڱي ۾ ڳالهائڻ ۾
اچي ٿي، جا پڻ مشابهت ۾ سنڌيءَ سان تمام گهڻو ملي ٿي.
سنڌ جي ڪيترن صوفي شاعرن، جهڙوڪ سچل سرمست،
حمل فقير، ۽ ٻين، سرائڪي ٻوليءَ ۾ شعر چيا آهن.

(2)

سنڌي ٻوليءَ جي ”الف ب“ جا حرف

سنڌي ٻوليءَ جي تحرير مختلف نمونن ۾ ٻڻي ٿي آهي. مسلمانن جو رسم الخط عموماً عربي ٻڻي رهيو آهي، ۽ هندن وري کيس ديوناگري، گرمکي ۽ ”هندڪو“ لباس ٻڻي ڏنو آهي. سنڌي ٻولي سڌيءَ طرح سنسڪرت ۽ پراڪرت جي پيدائش آهي ۽ سندس ”الف ب“ جا حرف گهڻو ڪري سنسڪرت مان ورتل آهن، جيئن مٿي چاڻايو ويو آهي؛ پر رفته رفته مسلمانن، مذهب ۽ دينيات جي بنا تي، وچ مشرقي ٻولين، جهڙوڪ عربيءَ ۽ فارسيءَ کان پڻ ڪن حرفن جو اقتباس ڪيو آهي. ”هندڪو“ رسم الخط ادبي نقطہ نگاه کان گهڻو ڪارگر ڪونه ٿيو آهي، ڇو جو ان ۾ علت جي حرفن يا آوازن جو ڪوبه لحاظ ڪونه رکيو ويو آهي، بلڪ آزموديگي اصول تي ترجيح ڏني ويئي آهي؛ ايتريقدر جو ”هندڪن“ اکرن ۾ لکيل چئي ڪجهه عرصي گذرڻ بعد مشڪل سان پڙهي ۽ سمجهي سگهجي آهي.

سنڌي ٻولي اگرچہ سنسڪرت جي پيدائش آهي، پر هلندڙ زماني ۾ عربيءَ ۽ فارسيءَ جو متس ايڏو ته گهرو اثر پئجي ويو آهي، جو کيس سنسڪرت جي ڌيءَ سڏڻ بدران عربي ۽ فارسيءَ جي پيڻ ڪوٺڻ ڪنهن حد تائين زياده جائز ٿيندو. سندس نحوي ترڪيب ۾ پڻ انهن ٻن ٻولين جو گهڻو اثر ڏسجي ٿو. نحوي ترڪيب لاءِ جي لفظ ۽ اصطلاح ڪم آندل آهن، سي پڻ سمورا عربيءَ ۽ فارسيءَ مان ورتل آهن.

سنڌ تي ۽ سنڌي ٻوليءَ تي اهو سڀ اثر مسلمانن جي تسلط جي هڪري ٿيو.

سنڌي ٻوليءَ ۾، بخلاف ٻين ڪيترين ٻولين جي، پاڻجاءِ حرف آهن، جن کي ”حروف الهجاء“ (اچارن جا حرف) چئبو آهي. انهن ۾ ڪي نچ عربي ۽ فارسي آهن، ڪي نچ سنڌي آهن، ۽ باقي سنسڪرت جا آهن. حرفن جي تفريق هيٺ ڏجي ٿي:-

نچ عربي حرف: ث - ح - خ - ذ - ز - ص - ض - ط - ظ - ع - غ - ف - ق.

نچ فارسي حرف: پ - چ - گ.

نچ سنڌي حرف: ڀ - ڄ - ڳ ۽ ڏ.

سنسڪرت جا حرف: ۱ - ب - پ - ت - ث - ڌ - ڏ - ڙ -

ت - ج - ڄ - ڇ - ڊ - ڍ - ڏ - ڙ - ر - ڙ -

س - ش - ڦ - گھ - گ - ڪ - ڪ - ل - م - ن -

ڻ - و - ه - ي - ۽ -

مٿي ڄاڻايل چار سنڌي حرف سنڌي ٻوليءَ جا پنهنجا حرف آهن، جن جو استعمال مثال طور هيٺين لفظن ۾ ڏيکاريل آهي:-

(ب)

ٻڌي	-	ٻائڻي	-	ٻُڪ	=	ٻيلي
ٻڪري	-	ٻيٺ	-	ٻُهر	=	ٻُڊ
ٻنڌ	-	ٻيٺ	-	ٻُڇ	=	ٻاٻ
ٻڌ	-	ٻيٺ	-	ٻُهو	=	ڪُٻ
ٻار	-	ٻيٺڪ	-	ٻوڏ	=	هُٻ
ٻار	-	ٻيٺڙي	-	ٻوڏ	=	سُٻر
ٻاڪ	-	ٻيٺر	-	ٻول	=	ڇُٻو
ٻالڪو	-	ٻُڌ	-	ٻوڙ	=	ڪُٻو
ٻانڀڻ	-	ٻُڌ	=	ٻيٺڙي	=	ڪُڙپ
ٻاهر	-	ٻُڄو	=	ٻيڪ	=	ڪاٻار

(ج)

چپ	-	چنگھ	-	ڪڇ
چيچ	-	چاڻو	-	وڇ
چير	-	چاهو	-	روڇا
چنڇو	-	چنور	-	آڇاڻ
چڻ	-	آڇ	-	سڇو
چار	-	پيچ	-	سڇر
چاڻ	-	چيچ	-	ويچ
چارو	-	رڇ	-	

(گ)

گپ	-	گار	-	گڙ	-	اڳ	-	اڳت
گچ	-	گاهه	-	گڻ	-	پڳ	-	پاڳ
گير	-	گارو	-	گڻندڻ	-	جڳ	-	ڊاڳ
گل	-	گاموس	-	گوٺ	-	دڳ	-	راڳ
گم	-	گانو	-	گوٺ	-	سڳ	-	ساڳ
گن	-	گينهہ	-	گڙوڻ	-	لڳ	-	لاڳ
گئون	-	گهڻ	-	گوهم	-	وڳ	-	ماڳ
گاٺ	-	گيت	-	گولا	-	رڳ	-	واڳ

ڍڳو	-	ڌاڳو	-	روڳ
ڪڳو	-	ساڳو	-	سڳو
سڳو	-	ڀوڳ	-	وڳو
وڳو	-	دوڳ	-	سڳند

(ڌ)

ڌت	-	ڌاڪو	-	سڌ
ڌر	-	ڌڻ	-	گڌ
ڌس	-	ڌڪ	-	لڌ

ڏن	-	ڏڻ	-	مڏ
ڏٺپ	-	ڏيل	-	ٻيڏ
ڏنڀرو	-	ڏينهن	-	گيڏ
ڏهه	-	ڏٺ	-	پيڏر
ڏات	-	ڏٺو	-	جڏو
ڏار	-	ڏور	-	کاڏر
ڏارو	-	ڏون	-	گڏو
ڏاس	-	ڏونگر	-	مڏو
ڏاڪ	-	ڏوٿي	-	ڏيڏر
ڏاڻ	-	ڏول	-	
ڏاگهو	-	ڏيس	-	

(الف) ”الف، ب“ جي حرفن جون جدا جدا صورتون:

جدا ٿيل	ابتدائي صورت	متوسط صورت	انتهائي صورت	نالو
ا	ا	ا	ا	الف
ب	ب	ب	ب	بي
پ	پ	پ	پ	پي
ت	ت	ت	ت	ٽي
ٿ	ٿ	ٿ	ٿ	ٿي
ٺ	ٺ	ٺ	ٺ	ٺي
ڻ	ڻ	ڻ	ڻ	ڻي
ڍ	ڍ	ڍ	ڍ	ڍي
ڊ	ڊ	ڊ	ڊ	ڊي
ڇ	ڇ	ڇ	ڇ	ڇي
ڙ	ڙ	ڙ	ڙ	ڙي

[illegible]

جدا ٿيل	ابتدائي صورت	متوسط صورت	انتهايي صورت	نالو
گ	گ	گ	گ	گپ
گھ	گھ	گھ	گھ	گھپ
گي	گي	گي	گي	گيپ
ل	ل	ل	ل	لام
م	م	م	م	مير
ن	ن	ن	ن	غون
ڻ	ڻ	ڻ	ڻ	ڻوڻ
و	و	و	و	واو
ھ	ھ	ھ	ھ	ھي
ع	ع	ع	ع	الف همزه
ي	ي	ي	ي	بي

سنڌي ٻوليءَ ۽ عربيءَ ۽ فارسيءَ جيان ساڃي کان ڪا به طرف لکڻ ۾ ايندي آهي. عربي تحرير ۾ ڪڏهن ڪڏهن حرفن کي هڪ ٻئي مٿان چاڙهيو ويندو آهي، جنهن جا ٻه سبب آهن، هڪڙو نزاکت ۽ ٻيو ٻيو جاءِ جي تنگي. اهڙو طريقو سنڌيءَ ۾ ڇڻاڻي اختيار ڪيو ويندو آهي، مثلاً:

لحاظ. حُجَّةٌ. مُكِّنْ لِمَحَّةٍ صَحِيحٌ

مٿين لفظن ۾ ڏسڻ ۾ ايندو ته هڪ اکڙ ٻئي جي مٿان چڙهيل آهي، يا وري لفظن ۾ جدا جدا حرفن واريون صورتون ڪم آڻيندا آهن، مثلاً:

حجة - مسجد - لمحّة

(”الف، ب“ جي حرفن جا اچار يا آواز)

هر هڪ حرف جي صحيح آواز يا اچار جو لحاظ رکڻ فقط عربي زبان جي ئي خصوصيت آهي؛ باقي ٻيون ٻوليون انهي ڳالهه ڏانهن ڪو خاص تيان ڪونه ڏينديون آهن. حالانڪه اهڙي ڄاڻ رکڻ اهم ۽ لازمي آهي، خاص طرح ننڍڙن ٻارن جي حالت

اچارڻ جو. هنڌ سنڌي حرف عربي حرف فارسي حرف
 لهوي حروف
 (ٺارون ۽ مان ۽ ٺارون ۽ اٺ-ٽ-ڇ-ڇڏ-ڏڏ — گ
 سان رڻان لڳائڻ سان ر-ڙ-گ-ک-ڪ
 نڪرندڙ حرف) ل-ن-ڻ-ٺ-هي
 حقيقي حروف
 (حلق يا نڙيءَ مان گھ-ڳ -خ-خ-ع-غ-ق —
 نڪرندڙ حرف)

(ب) شمسي ۽ قمري حرف

سنڌي ٻوليءَ جا حرف، عربيءَ وانگر ٻن قسمن جا نه
 ٿيندا آهن؛ مگر جيئن ته سنڌيءَ ۾ عربي الفاظ ۽ ڪلمات جو
 ڪثرت سان استعمال ٿئي ٿو تنهنڪري انهن لفظن مان ڪن جي
 صحيح تلفظ سمجهڻ لاءِ شمسي ۽ قمري حرفن جي ڄاڻ ضروري
 آهي. مثال لاءِ ”صدرالدين“ جو بيت پيش ڪجي ٿو، جنهن
 ۾ هون عربي ڪلمو ڪم آڻي ٿو:

”عصيان سپ ڪالعدم ٿين، جئن فنا ٿيا اصحاب قيل“

عربي حرف ٻن قسمن جا آهن:-

پهريون شمسي: ا-ب-ج-ح-خ-ع-غ-ق-ک-م-و-ه-ي.
 ٻيو قمري: ٺ-ڻ-ڙ-ز-س-ش-ص-ض-ط-ظ-ن- ۽

پهرئين قسم وارا حرف ”شمسي“ انهيءَ ڪري ٿا سڏجن،
 جو جيڪڏهن انهن مان ڪنهن به حرف اڳيان ”لام التعريف“ يعني
 ”ال“ آڻبو ته لام جو اچار مٽجي مابعد حرف جو ٿي پوندي مثلاً:

الشمس = آشمس

النار = آنار

ٻيو ته ”شمس“ جو پهريون حرف ”ش“ خود انهن حرفن
 سان هڪڙو آهي ۽ ٻيون سبب تن ”شمس“ جي معنيٰ آهي

سج - سج وانگر اهي حرف اهڙا ته روشن ۽ اظهر آهن، جو لام (ل) کي حذف ڪريو ڇڏين.

پتي قسم وارا حرف ”قَمَرِي“ انهيءَ ڪري ٿا سڏجن جو ”قَمَر“ جي معنيٰ آهي چنڊ ۽ اهي حرف چنڊ وانگر ٿڌا ۽ نرم آهن ۽ انهن حرفن مان ڪنهن به هڪ جي اڳيان ”لام التعريف“ لڳائبو، يعني انهيءَ حرف کي معرف ڪبو، ته ”ل“ جو آچار ظاهر ٿي پوندو، مثلاً:

الْقَمَر - الْقَمَل - الْقَمَرِي - الْقَمَرِي - وغيره.

پيو ته ”قمر“ لفظ جو پهريون حرف ”ق“ خود انهن حرفن مان هڪڙو آهي.

سنڌي ٻوليءَ ۾، هونءَ ته ڪنهن به لفظ جي اڳيان ”لام التعريف“ نه ايندو آهي، مگر جڏهن ڪنهن جملي ۾ ڪو عربي ڪلمو بجنسي استعمال ڪبو آهي، تڏهن ”لام التعريف“ به شامل ڪبو آهي، مثلاً: ضعيف البدن - صحيح المعنيٰ - مريض القلب - نحيف الجسم، وغيره. مسلمانن جا نالا به عموماً عربي نوع جا هوندا آهن، جهڙوڪ: شمس الدين - نور الدين - عبداللہ - عبدالڪريم، وغيره.

معرف جي اڳيان، جڏهن ڪو عربي لفظ ايندو آهي، ته الف جو آچار ڪاڇي ويندو آهي، مثلاً:

نُورُ الشَّمْسِ = نُورُ شَمْسٍ

ضِيَاءُ الْقَمَرِ = ضِيَاءُ قَمَرٍ

جڏهن ته مٿي ذڪر ڪيل خاص حالتن هيٺ ”لام التعريف“

جو استعمال سنڌيءَ ۾ به ٿئي ٿو، تنهنڪري شمسي ۽ قمرِي حرفن جي ڄاڻ ۽ سڃاڻپ ضروري آهي.

عربي حروف، خاص طرح، تعداد ظاهر ڪرڻ لاءِ به استعمال ڪيا ويندا آهن، ڇاڪاڻ جو عربيءَ جي هر هڪ حرف جو ”مله“ مقرر ڪيل آهي. تاريخي واقعات، يا ولادت ۽ وفات جا سڀ گهڻو ڪري عربي ”الف، ب“ جي حرفن ۾ لکيا ويندا

آهن. جنهن کي ”ابجد“ جو حساب چئبو آهي. عام طرح ڏسبو ته عبارت يا خط و ڪتابت جي شروع ۾ ”۷۸۶“ لکبو آهي. اهو انگ ”بسم الله الرحمن الرحيم“ جي پدران ڪم آڻبو آهي، ڇو جو هر هڪ حرف جو جدا جدا ملهه وٺي جوڙ ڪبو ته مٿيون انگ ملندو.

عربي حرفن جو جدا جدا ملهه هيٺ ڄاڻائجي ٿو:-

۵ — هـ	۱ — ا	آبجد
۶ — و	۲ — ب	
۷ — ز	۳ — ج	
	۴ — د	
۲۰ — ڪ	۸ — ح	خطي
۳۰ — ل	۹ — ط	
۴۰ — م	۱۰ — ي	
۵۰ — ن		
۱۰۰ — ق	۶۰ — س	سعتص
۲۰۰ — ر	۷۰ — ع	
۳۰۰ — ش	۸۰ — ف	
۴۰۰ — ت	۹۰ — ص	
۸۰۰ — ظ	۵۰۰ — ث	تخذ
۹۰۰ — ط	۶۰۰ — خ	
۱۰۰۰ — غ	۷۰۰ — ذ	

عددي اعتبار کان ”ابجد“ جي حرفن جو استعمال عربي ۽ فارسي زبان ۾ ڪثرت سان هوندو آهي. سنڌي شاعرن پڻ نه فقط عربي ۽ فارسيءَ جي تقليد ڪئي آهي، پر تازيخن جو پيان گهڻو ڪري فارسي زبان ۾ ڪرڻ پسند ڪيو آهي. البته ڪي ٿورا مثال ملندا جن ۾ تازيخن جو اظهار سنڌي زبان ۾ ڪيو ويو آهي. نموني طور چند مثال هيٺ درج ڪجن ٿا:-
فقير ”بيدل“ پنهنجي منظورالنظر قاضي پير محمد جي وفات ۽ وصال جي تاريخ - ۱۲۸۵ھ هيٺين فارسي مصرعن ۾ بيان ڪئي آهي:-

(۱) - دل ز سال وصل اودانه خبر

گفت ”بد پروانه شمع خدا“

۱۲۸۵ھ

(۲) - هاتف از سال وصالش باز گفت:

”در جهان جان گرفت آرام گاه“

۱۲۸۵ھ

سيد فاضل شاه پنهنجي ڪلام ۾ ڪيترن بزرگن جي وفات جا سَنَ حرفي صورت ۾ پيش ڪيا آهن، جن جو جيڪڏهن ”ابجد“ جي حساب مطابق شمار ڪبو ته اصل تاريخون نڪري اينديون. مثال لاءِ ڪي اهڙا بيت هيٺ ڏجن ٿا:-
ابتدا ادراڪ چئي سان انتهائي عقل سان،

۳۰

سال ”فاضل شاه“ چيو ”مرحوم حسن شاه نسبت“

۱۲۵۸ھ

هيٺين بيت ۾ مرحوم پير سيد حسن شاه مجذوب جي وفات جي تاريخ ۱۲۸۹ھ هجري بيان ڪئي ويئي آهي.
خليفن مرحوم حافظ عبدالحميد جي وفات جي تاريخ
”فاضل شاه“ پنهنجي هيٺين بيت ۾ ظاهر ڪري ٿو:-

”صفاء“ سان ”فاضل“ چيس سال هي.

۱۷۱۰

تم ”مرحوم آخوند عبدالمجيد“

۱۱۲۰

۱۲۹۱ هـ = ۱۷۱۰ × ۱۲۰۰

هيٺين بيت ۾ وري سيد بچل شاه جي ولادت جي تاريخ بيان ڪيل آهي:-

چيو فڪر ”فاضل“ سنڌي سان ”فقير“

۱۹۵

”بچل شام جي عمر - ٻهري - دراز“

۲۰۹۵

۱۲۹۰ هـ = ۱۹۵ + ۲۰۹۵

(ت) علت جا حرف ۽ صحيح حرف

انسان جي گفتگوءَ جي هر هڪ جزو کي لفظ يا ڪلمو ڪوٺجي ٿو. هر هڪ لفظ وري مختلف آوازن يا حرفن جو مرڪب آهي، مثلاً: ”ڪتاب“ هڪ لفظ آهي ۽ ”ڪ“ ”ت“ ”ب“ انهيءَ لفظ ۾ مختلف آواز آهن. هر ڪنهن ٻوليءَ ۾ حرف ٻن قسمن جا هوندا آهن:

(۱) علت جا حرف

(۲) صحيح حرف

علت جا حرف ٽي آهن: ا - و - ي. علت جي معنيٰ آهي بيماري، ضعف يا ڪمزوري. ڇاڪاڻ ته مذڪور ٽي حرف ڪمزور آهن، جو عربي زبان ۾ انهن جي صورت ۾ ٻي مٿي سٽي آهي، تنهنڪري انهن کي علت جا حرف سڏبو آهي.

ڪنهن به حرف کي پنهنجي سِر ڪو اچار يا آواز ڪونهي، جيستائين ڪ انهن تي حرڪت نه ڏيئي يا وڌاءَ لاءِ پويان حرف علت ڪم نه آڻيو.

علت جي حرفن جا مختلف آواز يا سُر هيٺ ڏيکارجن ٿا:

آ- آ- اِ- اِي- اُ- او- او- اِي- آيَ.

”ن“ غنّه وارا علت جا حرف هي آهن:

آن- آن- اِن- اِن- اُن- اُن- اَو- اَو- اَيْن- اَيْن.

عربيءَ ۾ الف ’ا‘ جيڪڏهن ڪنهن لفظ جي منڍ ۾ ايندو آهي، ته ان الف تي همزه (ء) ايندو آهي، مثلاً:

أخ (ياخ)۔ ايل (اٺ)۔ أم (ماءُ).

عربيءَ ۾ ڪن حالتن ۾ لفظ جي پڇاڙيءَ واري ’ي‘ بنا نقطن جي ايندي آهي ۽ ان جي ماقبل حرف تي زبر (-) آڻڻ سان (الف) ’ا‘ جو اچار نڪرندو آهي، مثلاً:

عيسى۔ موسى۔ تمنى.

(ث) حرڪتون ۽ اچار

سنڌي ٻوليءَ ۾ حرڪتن ڏيڻ جو عام رواج ڪونه آهي.

۱۔ حرف علت تي جڏهن ڪا حرڪت ايندي آهي، ته اهو حرف صحيح ٿي پوندو آهي، يا وري حرف علت مان ڪوبه حرف ڪنهن لفظ جي شروعات ڪندو، ته اهو حرف صحيح ٿي پوندو، مثلاً:

أندر۔ وٺو۔ يَتَمين.

مذڪور لفظن جا پهريان حرف، جي هونئن حرف علت

آهن، حرف صحيح ليکيا ويندا.

حرف ”علت“ اهي حرف آهن جي ٻئي متحرڪ حرف

جي پويان اچي ان جو آواز وڌائيندا آهن.

حرڪتون فقط عربي زبان جي خصوصيت آهي؛ مگر جيئن ته عربيءَ جو سنڌي زبان سان چڱو تـوـصـل آهي، تنهنڪري ڪڏهن سنڌيءَ ۾ به حرڪتن جو استعمال ٿيندو آهي.

حرڪتون، جي عام طرح استعمال ۾ اچن ٿيون، سي هيٺ ڏجن ٿيون:-

زير (-)، زير (-)، پيش (-)، مد (-)، تشديد (-)، تنوين (-، -، -)، سكون (-)، وقف (-)، همزه (ء) ۽ همزة الوصل (ص).

زير (-) - هيءَ نشاني يا حرڪت هميشه حرف جي مٿان ايندي آهي، مثلاً: آ- د- گ- زير کي عربيءَ ۾ ’فتحة‘ چئبو آهي ۽ زير ڏنل حرف کي ’مفتوح‘ چئبو آهي. مفتوح حرف جو اچار جهڪي الف جهڙو ٿيندو آهي.

زير (-) - هيءَ حرڪت هميشه حرف جي هيٺان ايندي آهي، مثلاً: ا- د- گ- زير کي عربيءَ ۾ ’كسرة‘ چئبو آهي ۽ زير ڏنل حرف کي ’مكسور‘ چئبو آهي. مكسور حرف جو اچار جهڪي ’ي‘ جهڙو ٿيندو آهي.

پيش (-) - هيءَ نشاني به حرف جي مٿان ايندي آهي، مثلاً: ا- د- گ- پيش کي عربيءَ ۾ ’ضمة‘ چئبو آهي ۽ پيش ڏنل حرف کي ’مضموم‘ چئبو آهي. مضموم حرف جو اچار جهڪي واو جهڙو ٿيندو آهي.

مد (-) - مد جو مطلب آهي ڊيگھ ڏنا وڌاءُ. مد صرف الف جي مٿان ايندي آهي ۽ الف کي ڊگھو ڪري پڙهڻ لاءِ ڪم آڻي آهي. مد ڏنل حرف کي ’مدود‘ چئبو آهي. مد جي نشاني ٻن نمونن ۾ ڏني آهي: ’آ‘ يا ’ا‘ يعني الف جي مٿان ٻيو الف آڻبو آهي. سنڌيءَ ۾ ’مد‘ هميشه منڍ واري الف تي ايندي آهي، مثلاً: آدم- اٿر- آرام وغيره، پر جيڪڏهن الف جو مقابل حرف ساڪن هوندو ته الف ’مدود‘ ٿيندو، مثلاً: ’قرآن‘ پر اهو اصول فقط عربيءَ ۾ قائم ٿي سگهي ٿو.

تشديد (-) - ڪنهن حرف کي ٻٽو ڪري پڙهڻ يا لکڻ لاءِ تشديد جي نشاني ڏيڻ آهي. تشديد ڏنل حرف کي مشدد چئبو آهي. مشدد حرفن ۾ ساڳين ٻن حرفن جو زور سمائل هوندو آهي، مثلاً: حَقَّ سِجَّ نَڪَ وغيره. مذكور لفظن جي اچارڻ واري صورت آهي: حَقَّ ق - سِجَّ ج - نَڪَ ڪ. لهندا ساڳئي حرف جي تڪرار کي ترڪ ڪرڻ لاءِ هڪ حرف کي حذف ڪري ٻئي تي تشديد ڏئي ويٺي آهي. اهي، شمسي حرف، جن سان لام التعريف متصل هوندو آهي، سي لازمي طرح مشدد صورت ۾ هوندا آهن.

تنوين (ٻ، ڀ، ڙ) - ساڳي حرڪت کي ٻٽو ڪري لکجي، تنهن کي تنوين چئبو آهي. تنوين هميشه عربي لفظ جي ٻنهي حرف تي ايندي آهي ۽ انهيءَ لفظ کي 'نڪره' يا 'عام' جي معنيٰ ڏيندي آهي.

ٽيئي حرڪتون يعني زبر، زير ۽ پيش تنوين جي صورت اختيار ڪري سگهن ٿيون. جيئن مٿي ڏيکاريل آهي. فاعلي حالت ۾ اسم جي مٿان پيش واري تنوين (-) هوندي آهي، مفعولي حالت ۾ زبر واري تنوين (-) استعمال ٿيندي آهي ۽ اضافي يا جري حالت ۾ زير واري تنوين (ٻ) عمل ۾ ايندي آهي. تنوين ڏنل حرف کي 'متنون' چئبو آهي، يعني اهو حرف جنهن سان 'ن' جو اچار يا آواز لڳل هجي. پيش واري تنوين مان 'آن'، زبر واري تنوين مان 'ان' ۽ زير واري تنوين مان 'ان' جو اچار نڪرندو آهي، جيئن مٿي ڏيکاريل آهي:

فَاعِلٌ = فاعيل

مَفْعَلٌ = مفعول

رَكْعَةٌ = رڪعت

زير واري تنوين جو اچار 'ين' پڻ نڪرندو آهي، جيئن:

يَاءٌ = يائين

چيائ = چيائين

ساڳيءَ طرح پيش واري تنوين جو اچار ”اَوَ“ پڻ ٿيندو آهي.

جيئن: آءُ = اَوَ،

چيائ = چيائون.

مٿين ٽن قسمن جي تنوين کان سواءِ حرف جي هيٺيان ٻن ايمپن ليڪن واري تنوين (π) پڻ سنڌيءَ ۾ استعمال ٿيندي آهي، جا اڪثر ڪري مير (م) ۽ همزه (ه) جي هيٺيان ايندي آهي. جنهن جو اچار گهڻو ڪري ’اين‘ جهڙو هوندو.

جيئن: م = مين،

ه = آئين يا آئين.

’م‘ ۽ ’ه‘ کان سواءِ ٻيا منون حرف سنڌيءَ ۾ ٿورا استعمال ٿيندا آهن. تنوين عربي ٻوليءَ جي ٻي خصوصيت آهي. خاص طرح جي منون صورتون سنڌيءَ ۾ ڪم اچن ٿيون، تن جا ڪي مثال هت ڏجن ٿا: خصوصيتاً، عموماً، حقيقتاً، اتفاقاً، وقتاً فوقتاً، صريحاً، قطعاً، عادتاً، نسبتاً وغيره. مولوي غلام محمد خانزئي پنهنجي شعر ۾ تنوين اجهو هيئن استعمال ڪري ٿو:

”ولي بوند بهار جي، چوڏس چوڌاري،

سڪا وڻ ساوا ٿيا، ڪٺي گلن گلزاري،

هلي هڪاري، صريحاً سرهاڻ ڇسي.“

سڪون (*) - سڪون ڏنل حرف کي ساڪن چئبو آهي.

ساڪن حرف ٻن متحرڪ حرفن جي وچ ۾ ايندو آهي، جنهن تي تلفظ پيدا ڪرڻ واري ڪا به حرڪت يا علامت نه هوندي آهي. ساڪن حرف کي ’غیر متحرک‘ حرف به چئبو آهي. پڙهڻ

۾ ساڪن حرف کي سندس اڳئين متحرڪ ڪے حرف سان ملائبو آھي، مثلاً:

عَقْلٌ = عَقَّ ل

عِلْمٌ = عِلَّ م

لَطْفٌ = لَطَّ ف

وَقْفٌ۔ ساڪن حرف جي پٺيان جو ٻيو ساڪن يا غير متحرڪ حرف اچي، تنهن ٻئي حرف ٿي وقف جي نشاني سمجھجي، جيئن:

پيارو ٻار وغيره، هنن لفظن ۾ ’ي‘ جي پٺيان حرف ’ا‘ ساڪن آھي ۽ ’ا‘ جي پٺيان جو حرف آھي يعني ’ر‘ ان تي وقف سمجھڻ گھرجي، وقف ڏنل حرف کي موقوف چئبو آھي، عموماً جملي جي پوئين لفظ جو آخري حرف موقوف ھوندو آھي، جيئن هيٺين بيت ۾ ظاهر آھي:

”ھردم حق جي تند تنوار،“

چرخو چوري ڪت ڪاتار،“

(حافظ ٻٽيو)

همزة (ء)۔ هيءَ نشاني لفظ جي وچين يا آخري حرف تي استعمال ٿيندي آھي، پر منڍ ۾ ڪڏهن بہ نہ منڍ ۾ همزه فقط الف ’ا‘ جي مٿان يا هيٺان اچي سگھي ٿو جو عربي ٻوليءَ جو دستور آھي، مثال: هيٺ ڏجن ٿا:

قائِمٌ۔ چٽي۔ اَخلاقٌ۔ انعام

ڪنھن لفظ جو پويون حرف جي ڪڏهن الف ’ا‘ ھوندو

۽ ان جو اچار جھڪو ھوندو تہ ان جي پويان همزه آڻبو آھي، مثلاً:

ڪانءٌ ڀاءُ گھاءُ راءُ۔ گالھاءُ وغيره

سھڻين سورٺ جھڙيون پٽيو ڪين ٻار،

اھڙو راءُ ڪنگھار ڪڏهن ٿيندو ڪونہ ٻيو،“

(شاھ ڀٽائيءَ س: سورٺ)

”طپورن ٽنواريون پنهنون“ پڇاڻاءُ.

مروڻن موت قبوليو، اڀر افسوساءُ.

برڙن ڪن بڪاءُ، اڪنڊ يا آريءَ لٽي گهڻو.

(شاهه پٺاڻي - س: سسئي)

جيڪڏهن ڪنهن لفظ جو ٻيوون حرف ’و‘ يا ’ي‘

هجي ۽ اهو فاعلي، مفعولي يا جاري حالت ۾ بيٺل هجي ته ان ’و‘ يا ’ي‘ جي پٺيان همزه مفتوح حالت ۾ (۽) ايندو آهي، مثلاً:

ماڻهو - ماڻهو

گاڏي - گاڏي

همزه خود حرف يا اکر ٿي به ڪم ايندو آهي، جيئن:

۽ - آءُ

همزة الوصل (۾) - هيءَ نشاني فقط عربيءَ ۾ اضافي

ترڪيب ۾ استعمال ٿيندي آهي، مثلاً:

عَبْدُ الْمَلِكِ - يَوْمُ الْقِيَامَةِ - ابْنُ الْوَقْتِ

(ج) علت جي حرفن جا اچار

’ا‘، ’و‘ ۽ ’ي‘ علت جا حرف آهن، جن کي مختلف

نمونن ۾ اچاري سگهجي ٿو. اچار جي لحاظ کان ’ا‘ ٻن قسمن جو هوندو آهي:

الف ممدودة ۽ الف مقصورة

الف ممدودة - جنهن الف کي ڊگهو ڪري اچارجي،

تنهن کي الف ممدوده چئبو آهي. الف جي مٿان مد يا نديزو الف ڏبو ته الف ممدوده ٿي پوندو، مثلاً:

آدمي (الدي) - آءُ

الف مقصوره۔ لفظن جي پٺيان بي نقطه 'ي' تي ڏنل
الف کي الف مقصوره (يعني نڌيو الف) چئبو آهي، مثلاً:

سلميٰ۔ صغريٰ۔ عيسيٰ۔ عظميٰ۔ موشيٰ۔ مصطفيٰ

اچار جي لحاظ کان واو (و) ٽن قسمن جو ٿيندو آهي:

(۱) واو معروف،

(۲) واو مجهول،

(۳) واو معدوله.

(۱) واو معروف۔ واو معروف اهو 'واو' آهي، جو

لفظ جي آخر ۾ [۱] 'او' جي اچار سان ڪم اچي، مثلاً:

پالڻو، رولڻو، گيارو وغيره.

(۲) واو مجهول۔ مجهول انهيءَ 'واو' کي چئبو

آهي، جو لفظ جي آخر [۲] ۾ 'او' جي اچار سان اچي، مثلاً:

چولو، سولو، گهوڙو وغيره.

واو معدوله اهو 'واو' جو لکڻ ۾ اچي پر پڙهڻ ۾ نه.

تنهن کي واو معدوله چئبو آهي، مثلاً:

خواب، خواهش، خود، خوش وغيره.

هيءَ جا ٻن ۾ قسم آهن:

(۱) ياي معروف

(۲) ياي مجهول

ياي معروف۔ ياي معروف انهيءَ 'ي' کي چئبو

[۱]=[۲] واو معروف توڙي مجهول جي وسيع ڪري سگهجي

ٿي ۽ ڇاڪاڻ ته اهڙا 'واو' لفظن جي وچ ۾ به واقع ٿين

ٿا، مثلاً:

واو معروف: ڏور، شور، سورت وغيره.

واو مجهول: روز، زور، پوڻي، پوڻي وغيره.

آهي. جا لفظ جي آخر (۱) ۾ 'اي' جي اچار سان اچي. مثلاً:
بنيي - ٻيلي - تري - ڦري وغيره.

ياي مجهول - ياي 'مجهول' اها 'ي' آهي، جا لفظ جي آخر (۲) ۾ 'اي' جي اچار سان اچي. مثلاً:
ڀري - سڙي - ڪري - مٽي وغيره.

علت جي حرفن کان سواءِ ٻيا به ڪي حرف آهن، جن کي ٻن مختلف نمونن ۾ اچاري سگهجي ٿو ۽ اهي آهن:
'ه' ۽ 'ن'. 'ه' جا ٽي قسم آهن:

(۱) هاي ملفوظ

(۲) هاي غير ملفوظ يا مختفي

(۳) هاي مخلوط

هاي ملفوظ - اها 'ه' جا چڱي طرح اچارجي، تنهن کي هاي 'ملفوظ' چئبو آهي، مثلاً:
آه - واه - راه - ڪاه - ساراه.

هاي غير ملفوظ يا مختفي - اها 'ه' جنهن جو تلفظ ظاهر نه هجي، تنهن کي هاي غير ملفوظ چئبو آهي، مثلاً:
بيڪانه - پرده - پروانه - سايه - مايه.

هاي مخلوط - اها 'ه' جنهن کي ٻئي ڪنهن حرف سان گڏي اچارجي، تنهن کي هاي مخلوط چئبو آهي، مثلاً:
اوهان - سنهه - گنهه.

(۱) - (۲) ياي 'معروف' توڙي 'مجهول' جي توسيع ڪري سگهجي ٿي، ڇاڪاڻ ته اهي لفظن جي وچ ۾ به واقع ٿين ٿيون، مثلاً: ياي معروف: ڀرڻ - ڀرڻ - ڀرڻ - ڀرڻ - ڀرڻ وغيره
ياي مجهول: ڀرڻ - ڀرڻ - ڀرڻ - ڀرڻ - ڀرڻ وغيره.

مٿين لفظن ۾ 'ه' جو اچار سندس اڳئين حرف سان ملايو وڌو آهي.

ڏون - (ن) کي ٻه ٻن نمونن ۾ اچاري سگهجي ٿو:
چٽو (متحرڪ) ۽ اڻ لکو (ساڪن). هيٺين لفظن ۾ 'ن' متحرڪ آهي:

نڪ - ڪن - نيعت - ذهن - فن

ساڪن يا اڻ لکو 'ن' وري ٻن قسمن جو هوندو آهي:
غڻو ۽ ساڪن.

اهو 'ن' جو ڪنهن علت جي حرف پٺيان اچي يا جنهن کي سندس اڳئين حرف سان گڏي اچارجي تنهن کي نون غڻو چئبو آهي، مثلاً:

مان - پند - رند - سندا - مند

اهو 'ن' جو ڪنهن به لفظ جو جمع جو صيغو ٺاهي، سو (۱) ساڪن هوندو آهي، مثلاً:

آئن - آهن - ڏاڏن - ماڻهن - هنن وغيره.

مٿيان لفظ جمع ۾ آهن ۽ هر هڪ لفظ جو ٻوڌون 'ن' جمع جي نشاني آهي، جو ساڪن آهي.

مثال طور ڪي بيمت، جن ۾ نون غڻو ۽ نون ساڪن استعمال ٿيل آهن، هيٺ ڏجن ٿا:

”چنڊ، لڳيئي مند، سنجيئي ميخ ٿهن“

ڪر اونڌاهي انڌ، ته ملان محبوبن کي.“

(شاهه: ڪنڀات)

(۱) - ڪي ماڻهو ان کي زير ڏئي پڙهندا آهن، مثلاً:

آئن - آهن - ڏاڏن - ماڻهن - هنن.

”تن طبيب نه ٿون، جو سڏ نه لهين سور جي،
سانيد پنهنجي ڊيڙا، کڏ ڪٽي ۾ پون،
کان گهرجي مون، حياتي هونن ري.“
(شاهه: يمن ڪلياڻ)

مٿين بيتن ۾ ’محبوبن‘ ۽ ’هونن‘ ۾ ’ن‘ ساڪن آهي،
پر باقي لفظن ۾ ’ن‘ غنوّ استعمال ٿيل آهي.

(ح) فقطي وارا ۽ بنا فقطي حرف

’الف-ب‘ جا سڀ حرف ٻن قسمن جا آهن: هڪڙا اهي،
جن کي نقطا آهن، مثلاً: ب-ت-ج ۽ ذ وغيره.
انهن نقطه دار حرفن کي مُعْجَم يا منقوط چئبو آهي.
معجم حرف ڪل چوٿيهه آهن. ٻيا حرف بنا فقطي هوندا آهن،
مثلاً: ح-د-ر ۽ ص وغيره. جن کي مُهْمَل يا غَيْرُ
منقوط حرف سڏبو آهي ۽ اهي تعداد ۾ ارڙهن آهن.

(خ) سنڌيءَ ۾ لفظن جڙڻ جون صورتون

عام طرح ڪنهن به ٻوليءَ ۾ لفظن جڙڻ جا ڪي خاص
قاعدا ڪونه هوندا آهن، پر ڇاڪاڻ ته سنڌي شعر ۾، خاص
طرح، لفظن ۾ تقصير ۽ تزييد نظر ايندي آهي، تنهن ڪري
اهڙن لفظن جي نين صورتن کي سمجهڻ لاءِ ڪي مثال ۽ نمونا
هيٺ ڏجن ٿا، جيئن پڙهندڙ لفظن جي ڀڃ گهڙ کي چڱيءَ
طرح سمجهي سگهن.

حذف۔ حذف انهيءَ حالت کي چئبو آهي، جنهن ۾
لفظ جي ڪنهن حرف يا عبارت جي ڪنهن لفظ کي ڪيرائي.

چڏجي. مثال طور ڪي معبراعون يا بيت هيٺ ڏجن ٿا، جن ۾ ڪي لفظ محذوف صورت ۾ ڪم آندل آهن:

”پتنگ چاڻهين پاڻ کي ٻسي مڇي م موت.“
(شاه: ٻين ڪلياڻ)

”چڱن ساڻ چڱايون، ائين سڀڪو هو،
تو جيئن ڪري نه ڪو، ٻچن ساڻ پلائون.“
(شاه: سراپ)

”اڃ مروت ۽ وفا منجهه آدهن آهي الپ،
پڻ صداقت ۽ صفا منجهه آدهن آهي الپ.“
(خليفو گل محمد)

’چائين‘، ’ٻچن‘ ۽ ’آدهن‘ اهي لفظ محذوف صورت ۾ آهن، جن جي اصل صورت آهي: ’چوائين‘، ’ٻچڙن‘ ۽ ’آدهين‘.
تو خليفو - ترخيم اها حالت آهي جنهن ۾ لفظ جي پوئين حرف کي ڪيرائي ڇڏجي، ’رخم‘ جي معنيٰ آهي ننڍو ڪرڻ. هيءَ تبديل گهڻو ڪري شعر ۾ نظر ايندي آهي. مثال لاءِ ڪي بيت درج ڪجن ٿا:

”سجڻي مري، درسن ڪارڻ دوس جي،
جيئن مڇلي نير کان هڪ نه ٿئي پري.“
(سامي)

”ڪينڪي مون کان ٿيو، هيءَ عمر تان ويٺي اجاه.“
(سچل سرمست)

مٿين بيتن ۾ ’دوس‘ ۽ ’اجاه‘ سرختم صورت ۾ استعمال ٿيل آهن ۽ انهن جي اصلي صورت آهي: ’دوست‘ ۽ ’اجائي‘.

تحرڪ ۽ تسڪين - جن حالتن ۾ ساڪن حرف کي متحرڪ بڻائجي يا متحرڪ حرف کي ساڪن ڪجي، انهن کي جدا جدا تحرڪ ۽ تسڪين ڪوٺجي ٿو.

تحرڪ جو مثال:

”اڻ هوندو ڀرم، مورڪ منيو مت ري،
نه ڪنهن زور ظلم ڪيو نه ڪنهن لڄ شرم،
نت ڪلا کائي سر تي رکي نه من هوم،
جي ڪرنا ڪري ڪوم نه ’سامي‘ ڪا سڌ پوي.“
(سامي)

”هڻي گل انهيءَ شرم ڪيو شرمندو،
وهائي اکين مان ٿو پٺاڻي گور.“
(خليفو گل محمد)

مٿين بيتن ۾ ’شرم‘ ۽ ’گرم‘ لفظن جو وچون حرف متحرڪ ڪيو ويو آهي، جو اصل ۾ ساکن آهن. مذڪور لفظن جي اصلي صورت آهي: ’شَرْم‘ ۽ ’گَرْم‘.

تسڪن جو مثال:

ڪي لفظ اهڙا آهن، جن جا ڪي حرف متحرڪ آهن، پر اسان انهن کي محاورن ۾ ساکن ڪري ڪم آڻيندا آهيون. مثلاً:
”حَرَّڪَتَ - بَرَّڪَتَ - حَيَوَان وغيره.

مذڪور لفظن ۾ ٻيو حرف متحرڪ آهي، يعني انهن جو صحيح تلفظ آهي: حَرَّڪَتَ - بَرَّڪَتَ ۽ حَيَوَان. تڏيهاڻ تڙييد اها حالت آهي جنهن ۾ ڪنهن لفظ ۾ ڪنهن علت جي حرف جو اضافو ڪجي. اهڙا ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا:

”نهئ منهنجا رون، راتو ڏينهان ان ڪي.“
(شاه: حسيني)

”آريءَ جي آڪاهه، رڻايس روغن ۾.“
(شاه: حسيني)

”لوھو پارس مان لڳي، سامي سون ٿيو،
پاڻيءَ منجهه ٻيو وڃي ڪينهوڙو ڪنڊ جو.“
(سامي)

”اڪيون اڀتي جي ڏسهن، تا هادي آهر جاء.“
(سچل)

مٿين بيتن ۾ جن لفظن ۾ علت جي حرفن جو اضافو
ڪيل آهي، سي آهن: ’راتو ڏينھان‘، ’آڪاھ‘، ’لوھو‘ ۽ ’اڀتي‘.
مذڪور لفظن جي عام صورت آهي: ’رات ڏينھن‘، ’آڪھ‘،
’لوھ‘ ۽ ’اڀتي‘.

تصرف - ڪنھن ڌاري ٻوليءَ مان ڪو لفظ وٺي ان
۾ ڦير ڦار آڻي، پنھنجو ڪري استعمال ڪجي، تنھن کي تصرف
چئبو آهي. ڌارين ٻولين جا متعدد لفظ سنڌيءَ ۾ استعمال ٿين
ٿا، جن مان ڪي لفظ مثال طور هيٺ ڏجن ٿا:

آٺو، اڀرنگ، بال، بسڪوٽ، بڪل، بوتل، ٻوسو،
روپي، سائيڪل، ڪافور، ڪلاس، گدام، ماچيس ۽ واسڪوٽ
وغيره انگريزي ٻوليءَ مان ورتل آهن.

ابو، استاد، امي، بندوق، جوراب، حاطو، دلو، رُٿس،
سلوان، سنداڻ، صابن، فلاٽو، ڦوهارو، ڪيسو، قبو، قلف ۽ لڳام
وغيره عربي ٻوليءَ مان ورتل آهن.

آچار، بازار، باقو، بدڪ، ٻانگ، چڪو، دائي، درزي،
شباباس، گلهلو، گنبذ ۽ گهلو وغيره فارسي ٻوليءَ مان ورتل آهن.

ٽنڪيو - مؤنث لفظ کي مذڪر ڪري ڪم آڻڻ کي
تذڪير چئبو آهي، مثلاً: شاھ پٽائي پنھنجي شعر ۾ ڪن مؤنث
لفظن کي مذڪر جي صورت ۾ ڪم آندو آهي، جن جو مثال
هيٺ ڏجي ٿو:

”سامونڊي ساري ماءُ منهنجو جندڙو.“
(شاه: سامونڊي)

”ڪٺه ياراڻو جتن جو ڪٺه ٻانهي ڪٺه ٻروچ.“
(شاه: ديسي)

مٿين مصراعن ۾ ’جندڙو‘ ۽ ’ياراڻو‘ لفظن جي اصلي صورت مؤنث واري آهي. يعني ’جندڙي‘ ۽ ’ياراڻي‘ پر هتي انهن کي مذڪر بڻايو ويو آهي.

اشباع - اشباع انهيءَ حالت کي چئبو آهي، جنهن ۾ لفظ جي ڪنهن حرف کي ايترو ڊگهو ڪجي جو ٻيڻ (-) مان واو ’و‘، زير (-) مان الف ’ا‘ ۽ زير (-) مان ’ي‘ جو اچار نڪري. ’اشباع‘ جي معنيٰ آهي وڌاءُ. اهڙيون صورتون هيٺين مثالن مان ملنديون:

”پريان سنڌي ٻار جي مڙيئي مڏائي،
ڪانهي ڪڙائي، چڪين جي چيٽ ڪري.“
(شاه: ڪلياڻ)

”قسمت قيد قوي، ڏاڏم ڪير اچي هن ڪوٽ ۾.“
(شاه: مارئي)

”پنهان عفو ۽ عافيت در ڏسي ڪان،
ڪنهن اندر عمر وييمر اجائي.“

مٿين بيتن ۾ ’چيٽ‘، ’ڏاڏم‘ ۽ ’وييمر‘ لفظن جي اصلي صورت ’چيٽ‘، ’ڏاڏي‘ ۽ ’ويڻ‘ آهي، پر انهن جي پهرين حرفن تي جي حرڪتون آهن، انهن کي زور ڏيئي يا ڊگهو ڪري پڙهڻ سان مٿيان اچار نڪتا آهن. اشباع جي صورت فقط شعر ۾ نظر ايندي آهي.

ابدال - ابدال جي حالت ۾ ڪنهن لفظ يا لفظ جي ڪنهن حرف جي اصلي صورت مٿيل هوندي آهي. ابدال جي معنيٰ آهي تبديل يا مٽا. لفظن جي اها صورت هيٺين مثالن ۾ نظر ايندي:

”هزمانن مهري آئي جهوڪيا جهوڪ ۾.“
(شاهه: ديسي)

”م ڪر ڀول ڏلو ٺاٽو نمائيءَ سان،
ڪونهي ڪمڻيءَ جو ڀڳو ٿو بلو.“
(شاهه، ليلان چنيسر)

”جنهن کي عشق موليٰ جو ناهي،
سو چڻ جهنگ جهلور آهي.“
(سچل)

”ٽوپي هائي سچ جي سولي سرت رکن،
ڌوئي لائي ڌرم جي ڪميا ڪڍي ڪن.“
(سائي)

”جي هجي ٺاٽو ته وڃ بازار ۾،
ڏي، اول ملهه، پوءِ وٺي جيڪي سو ڳوهر.“
(خليلو گل محمد)

مٿين بيتن ۾ ’زمانن‘، ’بگرو‘، ’جناور‘، ’ڪڍي‘، ’ڳوهر‘،
لفظ مٿيل صورت ۾ پيش ڪيل آهن، جن جي اصلي صورت
آهي: ’همانن‘، ’بهر‘، ’جانور‘، ’ڪڍي‘ ۽ ’ڳوهر‘.

اشتقاق - اشتقاق اها حالت آهي، جنهن ۾ ڪو لفظ
ٻنهي بنيادي لفظ مان مشتق ٿيل يا جڙيل هجي. هيٺيان لفظ
مثال طور ڏجن ٿا:

گهوڙيل، ماڻهيو، گهريلو ۽ ڏيٽ وغيره.
مذڪور لفظن جا بنياد آهن: گهوڙو، ماڻهو، گهر ۽ ڏيٽ.

ادغام - ٻن همجنس يا هر مخرج حرفن کي ملائي پڙهڻ يا انهن مان هڪ کي حذف ڪرڻ کي 'ادغام' چئبو آهي. ادغام جي معنيٰ آهي ٻڌو ڪرڻ. يا هڪ (حرف) کي ٻئي (حرف) ۾ شامل ڪرڻ. هيٺيان لفظ ادغام جي صورت ۾ آهن:

يادداشت - شاباش

مذڪوره لفظن جي اصلي صورت 'يادداشت' ۽ 'شاباش' آهي، پر محاوري ۾ پهرئين لفظ جي هڪڙي 'د' کي حذف ڪيو ويو آهي ۽ ٻئي لفظ ۾ به هر مخرج حرف 'د' ۽ 'ب' جي هڪ ٻئي جي پٺيان آيل آهن، انهن مان 'د' کي ڪيراهو وڌو آهي. عام طرح سڀ مشدد جرف ادغام جي صورت ۾ هوندا آهن. مٿيان ٻئي لفظ فارسي ٻوليءَ جا آهن، مگر سنڌيءَ ۾ به چڱي قدر استعمال ٿيندا آهن.

۳- سنڌي ٻوليءَ جي لفظن جون پڇاڙيون:

سنڌيءَ ۾ ڪيترن لفظن، جهڙوڪ: اسر، صفت، ضمير ۽ مصدر وغيره جا ٻويان حرف متحرڪ هوندا آهن، جا وصف ٻين ڪيترن ٻولين ۾ نه هوندي آهي. اهڙين متحرڪ پڇاڙين جي ڪري سنڌي ٻولي ڪهڙي پاڳي ملاهر ۽ سُريلي ليکجن ۾ اچي ٿي.

اسمن جون متحرڪ پڇاڙيون هيٺين آوازن تي هونديون آهن:

آ، آءِ، آءِ، آءِ، آءِ، آءِ، آءِ.

'اي' آواز تي اسر جي پڇاڙي عام صورت ۾ نه هوندي آهي، پر فاعلي حالت ۾ نه هوندي آهي؛ البت ماضيءَ جي متعدي صيغي ۾ استعمال ٿيندي آهي، مثلاً: 'گهوڙي ڏاڻو ڪاڏو

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ لڳو

آهي. هن مثالي جملي ۾ ”ڪاڏو آهي“ ماضي قريبي جو صيغو آهي ۽ ”گهوڙي“ اسر جي ٻچاڙي ”اي“ آواز تي آهي.

”آ“ ٻچاڙيءَ وارا مڙهي اسر گهڻو ڪري مؤنث جي صيغي ۾ هوندا آهن. مثلاً:

آس	چپ	ٻاچ	چچ
رڃ	ري	ڊاڪ	ڌڙ
سند	ڪپ	زال	رڳ
روجه	گجه	لاڪ	نسن

مشتق اسر:

ڪوڪ	بيڪ	ٻاڦ	آڏ
نور	ليڪ	جات	رڪ
پوک	ٽڪ	چڪ	لڏ
پيمت	ڊڪ	سيت	ونڊ
هر	ڦوڪ	سيز	باس

”آ“ ٻچاڙيءَ وارا ڪي ٿورا اسر مذڪر جي صيغي ۾ هوندا آهن، ته اڪثر مؤنث هوندا آهن. مثلاً:

مذڪر اسر:

آتما

داتا

دريا

ديوتا

راجا

مؤنث اسم:

اڇا	ڪٿا
گدا	هٿا
جوا	ڇاڻا
سڪا	مايا

مشتق اسم:

پڻجا	رڻا	بٽا
دعا	سيٺا	کڙا
پوڄا	نندا	ڪٽا
گولا	ورڇا	سڙا

’اي‘ پڇڙيءَ وارا اسم گهڻو ڪري مؤنث جي مڃڻي ۾ هوندا آهن، البت ڪي مذكر به هوندا آهن، پر ورلي، مثلاً: مذكر اسم:

سمت

مؤنث اسم:

ڇٽ	رات	لٽ
دڙ	نار	مڪ
رٿ	پيٽ	وڇ
ڪڪ	قڏ	باهر

مشتق اسم:

ٻوڏ	تٽ	ڌڙ
لوڇ	ڏٽ	رڌ
ڏيٽ	ٻٽ	گالهر
وڙهر	ڦڙ	لات

’اي‘ پڇڙيءَ وارا اسم مذكر توڙي مؤنث ٻنهي مڃڻ ۾ هوندا آهن، مثلاً: مذكر اسم:

ڇاڪي	ڀٽي
مالهري	پاڻي
هاڻي	پريون

مشتق اسم:

اڻي	سانگي	واسي
پانڌي	کانڌي	والي
جوگي	ماري	ويري
چاچي	منشي	هاري

مؤنث اسم:

پتي	چئي	جئي
ٻٽري	مٽي	سئي
چائي	ٽيلي	چولي
ڪائي	سئي	پهري

مشتق اسم:

پري	چڪي	ٻولي
ڦڦڙي	ورڻي	ڏولي
ڦاسي	چمبي	ڊيري
چاڻي	ڪڻي	وڙهي

سنڌي ٻوليءَ ۾ اڪثر اسمن جون ڇاڙيون ’آ‘ آواز تي هونديون آهن. اهڙا اسم گهڻو ڪري مذڪر جي صيغى ۾ هوندا آهن. البت ڪي مؤنث به هوندا آهن، مثلاً:

ڪڪ	پپر	ڪپر	ٽوڻ
وڻ	آيو	آڻ	ڍور
باغ	رڇ	پٽ	ڳوٺ
گاه	سج	ڪڻ	ٽيل
ماس	ٺير	پوٽ	پير

مشتق اسم:

ڦٽ	ڊڇ	پور
چر	لڪ	ٺور
ڪوٽ	چير	ٻول
چاه	سپل	جوڙ
ٺاڇ	ڌڪ	ليڪ

’او‘ پڇاڙيءَ وارا مؤنث اسم :			
پيئڻ	چرڻ	ڪنڊڻ	ميڪڻ
ٽنڊ	ڌيءَ	ڪس	ننهن
ٿر	سڻ	ماءُ	وٽ
ٽيڇ	گير	مر	ورج
جيند	ڪڙ	مس	ورھ

’او‘ پڇاڙيءَ وارا اسم ڪن ٿورن مثالن کان سواءِ مذڪر جي صيغي ۾ هوندا آهن، جن جا مثال هيٺ ڏجن ٿا :

بابو	ڊارو	لاٿون
تارون	ڌاتو	لڏون
ٽيمڙو	ڌاڙهيون	ماڻهو
پهڙو	ڏينپو	ميرون
ڇاڪو	ڇڪيون	واڳو
ڇٽون	ڪڏو	ڦڇون

مشتق اسم :

تارو	سادو
ڦورو	گهاتو
ڇيڪو	لاڏو
خاٽو	ناچو
پون	

مؤنث اسم :

’او‘ پڇاڙيءَ وارا اسم فقط مذڪر صورت ۾ هوندا آهن. مثال هيٺ ڏجن ٿا :

آرو آگونو ٻولو ٻيلو

پوٽو	ٻڙو	آلو	آرينو
ٻيلو	ٻهڙو	ٻوٽو	آڪيرو
ڪاڪڙو	چيٽو	جهنڊو	پالو
ڪرنگهو	ڍوڍو	چانگو	تارو
ڪوٺلو	ڏاٽو	چولو	توڏو
گابو	ڏاڪهو	چيتو	پاڏو
گهوڙو	ڏاڪو	چيلو	جارو
ميجالو	ڏنڊو	چيلو	جامو
مشتق اسم:			

نٽيجو	مرثيو	سيٺاندو	قوڙاڻو	آڪرو
نظارو	معاملو	ڪامورو	چهچهو	پٺڪيو
واڍو	مفاصلو	ڪڙڪو	دشالو	ٽيڪندو
وئجارو	ميڙو	ليڪو	روٽيو	پيمانو

’آو‘ پڇاڙيءَ وارا اسم مذكر جي صيغِي ۾ هوندا آهن، مثلاً:

تتو
رڻو
لٽو

’آي‘ پڇاڙيءَ وارا اسم مؤنث جي صيغِي ۾ هوندا آهن، مثلاً:

پٽي
شئي
قٽي
ڪٽي
لٽي
مٽي

صفت جي لفظن جون متحرڪ پڇاڙيون:

’آ‘ پڇاڙيءَ واريون صفتون عام طرح مٿس جي ٻيئي هونديون آهن، مثلاً:

آجهل	پڇڙو	پرئيل	ڏکھ
آلڙو	پڏو	جھڪو	سامايل
سڄڻ	سڄڪو	سٿڙو	نيدر
سيٽل	سڄڙو	ڪوٽل	وڏوڙو

’آ‘ پڇاڙيءَ واريون صفتون مٿس جي ٻيئي هونديون آهن، پر ڪي مذكر توڙي مٿس ٻيئي قسمن جي لفظن سان لڳنديون آهن، مثلاً:

مٿس لفظ:

آپلا
سٺا

مذكر ۽ مٿس لفظن سان لڳندڙ صفتون:

آدنا
سٺا

’ا‘ پڇاڙيءَ واريون صفتون مٿس جي ٻيئي هونديون آهن، مثلاً:

آپڙو	سنڌو
جوان	گجڙو
جيٺل	گهاٽل
ڏاڏو	معدور
سگهو	نيدر

’اي‘ پڇاڙيءَ واريون صفتون عام طرح مونث جي صيغن ۾ هونديون آهن، البت ڪي مشتق صفتون مذڪر توڙي مونث ٻنهي صيغن ۾ استعمال ٿينديون آهن. مثلاً:

مونث صفتون:

پوئين	ٿيلِي	ٻڌِي	آياڻي
ڦٽلاڻِي	پُراڻِي	پنِي	ٻنِي
لوڻِي	ڪنوارِي	سونِي	ڦنڊِي
ٻنِي	ڪڙِي	سَڙِي	جڏِي
مڏِي	کوٽِي	شرميلي	چُرِي
نئين	گجھِي	ڪانگھاري	ڌاري
وانڊِي	گورھاري	ڪانڀاري	سڪِي
ويگِي	لڇاري	ڪاڻِي	سٽِي
هڪِي	لنڊِي	ڪراڙِي	سنھِي

مذڪر ۽ مؤنث ٻنهي صيغن سان لاڳو ٿيندڙ صفتون

جا مثال:

مُرِي	ڦولادِي	دنياوِي	آسماني
مُشڪِي	ڪاغذِي	ديسي	ايڪاسِي
مُلكِي	ڪافي	ذاتي	باغي
مويِي	فاني	رضائي	بحري
نَشْتِي	قدرتي	ريشمي	ٻري
نفساني	قيمتي	سرڪاري	پرديسي
نوري	ڪلاسي	غني	خالي
ولايتي	مجازي	فندي	خوني

’ا‘ پڇاڙيءَ وارين صفتن جو صيغو عام طرح مذڪر هوندو آهي، پر ڪي مشتق صفتون مذڪر توڙي مؤنث ٻنهي صيغن ۾ استعمال ٿينديون آهن، مثلاً:

مذڪر صفتون:

ڄڻ	سگهڙ
ڏڦير	ٽيڇ
سڀڙ	ماهر
مڌڙ	نيرمل
نر	وڻاند

مذڪر ۽ مؤنث ٻنهي صيغن ۾ استعمال ٿيندڙ صفتن جا مثال:

آداس	ثابت	سبز	گچ
آرجمند	پاک	سڀند	مجبور
آمر	ڦڙت	سخت	محبوب
آمنه	جاندار	سرس	محفوظ
بيمار	حاسد	ستليس	ٽيڇ
پتلوان	خالص	عجيب	نرم
ڀاڳوان	خسيس	قابل	نراس
نيز	سليم	گول	واحد

’او‘ پڇاڙيءَ وارين صفتن جو صيغو ٻنهي مذڪر توڙي مؤنث ۾ هوندو آهي، مثلاً:

ٻڌو	خرچاڻو
تارو	سائو
ٿرو	گهورارو

پاڇو	لاڏاڻو
ڦورو	لڙاڪو
جابلو	ميتو
چيڪو	ويڪو

’او‘ پڇاڙيءَ واريون صفتون مذڪر جي صيغِي ۾ هونديون آهن، مثلاً:

آجو	آوڪو	بچڙو	ٻاڙو
اندو	اوڳو	ٻاتو	ٻوڙو
پتلو	ٽيڏو	جهڪو	ڪرو
پيلو	پڪو	جهڻو	کوٺو
ٽڪڙو	پيلو	چڱو	ڪهرو
ٿڌو	ڦڪو	ڏنگو	گئونگو
ٿورو	جودو	ڪوڙو	گجهو
ٿوبو	جيٿرو	ڪارو	هٽڪو

صفت جي لفظن جون پڇاڙيون ’او‘ ۽ ’آي‘ آوازن تي نه هونديون آهن؛ ’اي‘ پڇاڙيءَ وارا لفظ پنهنجي موصوف جي حالت سان متفق رهندا آهن، مثلاً:

بچڙي ماڻهو جي سنگت هاجيڪار آهي.

سياڻو ماڻهو چڱي هئي ۽ ٺنڍي وڏي جي تميز رکندو آهي.

ضمير جي لفظن جون مٿس پڇاڙيون:

’آ‘ پڇاڙيءَ وارا ضمير جا لفظ:

مؤنث جي صيغې ۾:

اِيءَ

ڪير

هوءَ

هيءَ

مذڪر ۽ مؤنث جي صيغن ۾:

انهيءَ

پاڻ

هين

هن

اَن

اِن

انهيءَ

’آ‘ پڇاڙيءَ وارا ضمير جا لفظ، ڪن ٿورن مثالن کان سواءِ، مؤنث جي صيغې ۾ استعمال ٿيندا آهن، مثلاً:

ساڻا

سڀڻا

ڪٿا

ڪاڪا

هرڪا

اها

اها

جا

جيڪا

سا

ڪن ’آ‘ پڇاڙيءَ وارن ضميرن جو استعمال مذڪر توڙي مؤنث ٻنهي صيغن ۾ ٿيندو آهي، جيئن:

توهان

چا

مان

اَن

استان

اوهان

تان

۱. پڇاڙيءَ وارا ضمير مذڪر توڙي مؤنث ٻنهي صيغن ۾ استعمال ٿيندا آهن، مثلاً:

آڻ	تنهن	جن	سڀن	ڪنهن
آنهن	تنهن	جنهن	سڀن	مڙن
انهن	پنهن	خود	ڪير	هٿن
تن	پنڊ	ڌر	ڪن	هين

ضميري پڇاڙين جا مثال:

س	مثلاً:	سنڌس
م	مثلاً:	سنڌم
ن	مثلاً:	سنڌن
ه	مثلاً:	سنڌه

۲. پڇاڙيءَ وارن ضميرن جو اطلاق به مذڪر توڙي مؤنث ٻنهي صيغن ۾ ٿيندو آهي، البت بعض حالتن ۾ صرف مؤنث جو ضمير ظاهر ڪندا آهن، مثلاً:

مذڪر ۽ مؤنث جا صيغا:

آي	جنهن	ڪوئي
آسڻ	جهڙي	ڪي
آوهين	سڀني	مڙني
تنهن	ڪنهن	هي
توهين	ڪنهن	

مؤنث جا صيغا:

ڪهڙي
ڪيھي

’ا‘ پڇاڙيءَ وارن ضميرن جا لفظ-مذڪر جي صيغن ۾ هوندا آهن، مثلاً:

آءُ
آئي
ڪير
ڪيڙهه
هيءُ

’او‘ پڇاڙيءَ وارا ڪي ضمير جي صيغن ۾ هوندا آهن ۽ ڪي مذڪر توڙي مؤنث ٻنهي صيغن ۾ استعمال ٿيندا آهن، مثلاً:

مذڪر جي صيغن وارا ضمير:
او
هو

مذڪر ۽ مؤنث جي صيغن وارا ضمير:
تُون
مُون

’او‘ پڇاڙيءَ وارا ضمير عام طرح مذڪر-جي صيغن ۾ هوندا آهن پر ڪي مذڪر توڙي مؤنث ٻنهي صيغن ۾ استعمال ٿيندا آهن، مثلاً:

مذڪر جي صيغن وارا ضمير:
آهو
سوڪو
ڪو

جو	ڪوڪو
جھڪو	ڪهڙو
سو	ڪيهو

مذڪر ۽ مؤنث جي صيغن وارا ضمير:

تو
ڪهاڙو

’اي‘ پڇاڙيءَ وارن ضميرن سان مذڪر ۽ مؤنث ٻنهي
صفتن استعمال ٿيندا آهن، مثلاً:

اي	سي
اهي	سي ڪي
اهي	ڪي
جي	ڪي ڪي
جي ڪي	هي

ضمير جون پڇاڙيون ”آو“ ۽ ”آي“ آوازن تي نه
هونديون آهن.

مصدر جون پڇاڙيون:

مصدر جي پڇاڙي هميشه ”ا“ آواز تي هوندي
آهي، مثلاً:

آچڻ	پڇڻ	ڦيرڻ
ٻڌڻ	پرڳڻ	ڄمڻ
ٻرڻ	پڙهڻ	چڙهڻ
ٽرڻ	ڀوڪڻ	ڏهڻ
ٿيڻ	ڦٽڻ	رهڻ

سڪڻ	گڙڻ	مڙڻ
سمجھڻ	گهارڻ	وڙهڻ
سهڻ	لڏڻ	ونڊڻ
ڪرڻ	لڏڻ	وهڻ
ڪڙهڻ	لڇڻ	هڻڻ

پاڻگو پوريون

(۱۴) ڳالهائڻ جا لفظ

جملي ۾ جيڪي لفظ استعمال ٿين ٿا سي ڇهن قسمن ۾ ورهائي سگهجن ٿا ۽ انهن کي جدا جدا نالن سان سڏيو ويندو آهي: اهي آهن:

اسم - صفت - ضمير - فعل - ظرف ۽ حرف

ڪنهن به جملي ۾ استعمال ٿيل لفظن مان هر هڪ کي مٿي ڄاڻايل ڇهن نالن مان ڪنهن هڪ نالي سان سڏي سگهجي ٿو.

باب (۱)

اسم

اسم جي معنيٰ آهي نالو. ڪنهن به ماڻهوءَ، جانور، پکي، جيت، ملڪ يا شهر، هنڌ يا مڪان، جنس، شيء، ڌاتوءَ، ڪم، وقت، حالت، خاصيت، رشتي ۽ آواز جي نالي کي اسم چئبو آهي.

وضع يا بناوت جي لحاظ کان اسم ٽن قسمن جو ٿيندو آهي:

جامد، مشتق ۽ مصدر

اسم جامد - اسم جامد انهيءَ اسم کي چئبو آهي جنهن کي ذاتي يا بنيادي وجود هجي. يعني ٻئي ڪنهن لفظ

مان جڙيل نه هجي. مثلاً: شينهن، ڪٽو، وڻ وغيره. 'جامد'
جي معنيٰ آهي ڄميل يا ثابت.

”وڻ وينا ڪانگ، وچين ٿي ويل ڪري.“

(شاهه: سهڻي)

”ساهڙ مون سون سينگار، ماڻهن ليکي ميهڙو.“

(شاهه: سهڻي)

آسمان جبلن تي برف پوندي آهي.

مٿين مصراعن ۽ جملن ۾ ٽلها لفظ اسم جامد جا مثال آهن.

اسم مشتق — اسم مشتق انهيءَ اسم کي چئبو آهي جو ڪنهن لفظ مان جڙيل هجي، جنهن کي ڌاتو يا بنياد چئبو آهي. مثلاً: حاڪم، حڪيم، خادم، عالم، ڪتاب، مسافر، سردار، زبردست وغيره. پهرين ڇهه لفظ عربي ٻوليءَ جا آهن جن جا بنيادي لفظ آهن: حَڪَم، حِڪْمَت، خَدَم، عَلِمَ، ڪَتَبَ، سَافَرَ. سردار ۽ زبردست فارسي لفظ آهن جي مرڪب آهن؛ يعني هڪ کان وڌيڪ لفظن جا ٺهيل آهن؛ سر + دار، ۽ زير + دست.

اسم فعلي، اسم فاعل، اسم مفعول، اسم حال، اسم استقبال ۽ اسم حاصل مصدر، جن جو ذڪر اڳتي ايندو، اهي سڀ اسم مشتق جا مثال آهن.

اسم مشتق جا مزيد مثال:

”عاشق ڇو مَ اُن کي، مڪي ڇو هوشوق،

خالق ڇو مَ خام تون، مڪي ڇو هيا لوق.“

(شاهه: ڪليان)

”هذيبت ۾ صبر ڪرڻ هڙانگي آهي.“

اسم مصدر - مصدر خود ٻين لفظن جو سرچشمو آهي، پر جملي ۾ جڏهن اسم جي جاءِ وٺندي آهي، تڏهن ان کي اسم مصدر ڪوٺيو آهي. مصدر جي لفظي معنيٰ آهي 'جاري ٿيڻ جو هنڌ' يعني جنهن مان ٻيا لفظ نڪري يا ٺهي سگهن.

مصدر انهيءَ لفظ کي چئبو آهي جنهن جو پڇاڙيءَ وارو حرف 'ڻ' هجي، پر انهيءَ 'ڻ' کي ڪيئي ڇڏڻ سان اسم جو صيغو ٺهي پوي، مثلاً: گهمڻ، چنڻ، وڃڻ وغيره، اهي مصدر جا لفظ آهن.

اسم مصدر جا مثال:

"ڏونگر نه ڏوري، سڪڻ جون سڌون ڪري."

(شاهه: سسئي)

"هيڪر هٽڻ ڇڏ نه اوڏري تئين عجيب ڪي."

(شاهه: سسئي)

"ڀوڻ ڇڏ پيرن سهن، وهڻ وساريج."

(شاهه: سسئي)

پاڻ ۾ وڙهڻ، هڪ ٻئي جي گلا ڪوڙڻ ۽ خود غرض بڻجڻ ناداني آهي.

مٿين مثالن ۾ ٽلها لفظ اسم مصدر آهن.

عربي زبان ۾ مصدر هميشه وزنن تي هوندي آهي. عربي زبان جي مصدر جون ترڪيبون ڇاڪاڻ ته سنڌيءَ ۾ ڪثرت سان استعمال ٿينديون آهن، تنهنڪري انهن جو هت ذڪر ڪرڻ ضروري آهي.

فَعَّلَ: قرض، فضل، قتل، قرض، مرض، مڪر وغيره.

فَعَّلَ: جرم، حڪم، شڪر، ظلم، قرب وغيره.

فَعَّلَ: ذڪر، فعل ڏڪر، قيسم وغيره.

- فَعَّلَ : ثمر، طرف، طلب، عمل وغيره .
 فَعَّلَتْ : رحمت، زحمت وغيره .
 فَعَّلَ : صغر، كبير وغيره .
 فَعَّلَتْ : برکت، حرکت، شفقت، عظمت وغيره .
 فَعَّلَتْ : حرقت، حکمت، خدمت، رحلت، هجرت وغيره .
 فَعَّلَتْ : رخصت، شهرت، فرصت، قدرت، نصرت وغيره .
 فَعَّلَ : ثواب، جواب، خيال، شراب، صلاح، فساد، فلاح، طلاق، طواف وغيره .
 فَعَّلَ : جهاد، حساب، خطاب، کتاب، نکاح وغيره .
 فَعَّلَ : بڪاء، سوال، مراد وغيره .
 فَعَّلَتْ : امانت، سماعت، شهادت، ضمانت، عداوت وغيره .
 فَعَّلَتْ : بشارت، عبادت، عمارت، کتابت وغيره .
 فَعُولٌ : دخول، خروج، طلوع، غروب وغيره .
 اِفْعَالٌ : اجلاس، احساس، احسان، اسلام، اطلاع، اقبال، اقرار، انڪار، ايذاء، ايمان وغيره .
 تَفْعِيلٌ : تائيد، تجويز، تحرير، تصنيف، تصوير، تعظيم، تعميل، تقرير، تمهيد، تهذيب وغيره .
 اِنْفِعَالٌ : انحصار، انسداد، انقلاب، انڪسار وغيره .
 اِفْتِعَالٌ : ائتفاق، اجتماع، اجتناب، احترام، احتشام، احتياج، انتقال وغيره .
 تَفْعَلٌ : تشلطي، تشدد، تصرف، تصور، تصوف، تعجب، تقرّر وغيره .
 مَفْعَلَةٌ : مخالفت، مجاهدت، مراجعت، متابعت، موافقت وغيره .
 تَفَاعُلٌ : تبارک، تجاهل، تغافل، تفاخر، تنازع، تناول، تواضع وغيره .
 اِسْتِفْعَالٌ : استدعاء، استعمال، استعفاء، استغفران، استفهام وغيره .

فارسي زبان ۾ مصدر جو ٻيون حرف 'ن' هوندو آهي، مثلاً: خواندن، گفتن، کردن، گشتن وغيره.

معلى جي لحاظ کان اسم جا قسم

(۱) اسم معرفه يا خاص: اسم معرفه يا خاص انهيءَ اسم کي چئبو آهي جو عام محاوروي جو لفظ نه هجي، بلڪ ڪنهن خاص شئي، هنڌ يا مڪان، جاندار، وقت يا زمان ۽ ڪيفيت يا حالت جو نالو هجي. مثلاً: قرآن، تاج محل، بغداد، برّاق، طارق، رمضان، قيامت وغيره. ڪنهن ماڻهوءَ جي تخلص يا ڪنيت کي به اسم خاص چئبو آهي، مثلاً: غالب، بيدل، ابوالقاسم، ابن خلدون وغيره.

اسم معرفه جا مثال:

”عمر آندي مارئي منجهان جهنگ جهڻي.“

(شاه: مارئي)

”گنگا ۽ گوفار جو تن سامڻن ڇڏيو سنگ.“

(شاه: رامڪلي)

”ڪوهنور هڪ قيمتي هيرو آهي.“

”رمضان مسلمانن جي لاءِ مقدس مهينو آهي.“

”هرقان جي پيماريءَ ۾ ماڻهو ضعيف ۽ بي طاقت ٿي

پوندو آهي.“

مٿين مثالن ۾ ٽلها لفظ اسم معرفه آهن.

(۲) اسم ذڪره يا عام: اسم عام مان مراد آهي اهو

اسم يا نالو، جو ساڳي جنس جي ڪنهن به فرد تي رکي سگهجي.

مثلاً: انسان، پکي، شينهن ۽ ڏينهن وغيره کي اسم عام سڏجي

ٿو، ڇاڪاڻ ته هر هڪ ڳالهائيندڙ ۽ ذي عقل جاندار کي انسان

جي نالي سان سڏي سگهجي ٿو، هر هڪ پکي يا شينهن جي

هڪل واري جيو کي پکي يا شينهن چئي سگهجي ٿو ۽ سال

جي ٿي سو ست ڏينهن مان هر هڪ کي ڏينهن سڏي سگهجي ٿو.

اسم ذڪر يا عام جا مثال:

”اڳڻ مٿي اوڀرا جڏهن ڏٺا آڻ،

ڏايءَ نه ڏاڳهن کي اوڳي ساڻ اڳڻ.“

(شاه: ڊيسي)

”جڏنهن چرڪي وات ۾ سسي کي سسي،

چوڙا ٻيڙا چڪ ۾ لڙ ۾ لڙ هيس وار.“

(شاه: سهڻي)

”جبل ڏور يان جال، ڪارڻ ڀيرو پنهنجي جي.“

(شاه: سسئي)

’هر ڪنهن ماڻهوءَ تي فرض آهي ته پنهنجي ٻارن کي

تعليم ڏياري.“

’انسان نه چڏيو، پر ٻيکي ۽ هرون به پنهنجي خالق

کي ياد ڪن ٿا.

مٿين جملن ۾ ٿلها لفظ اسم ذڪر يا عام جا مثال آهن.

عربي زبان وانگر سنڌيءَ ۾ اسم کي معرفه يا معيّن ۽

ذڪر يا غير معيّن بنائڻ لاءِ ڪي خاص نشانيون استعمال ڪونه

ٿينديون آهن. مثلاً، عربيءَ ۾ اسم ذڪر لاءِ تنوين ڪم آڻبي

آهي ۽ معرفه بنائڻ لاءِ اسم جي اڳيان ’ال‘ آڻبي آهي؛ مگر

سنڌيءَ ۾ انهيءَ مقصد کي حاصل ڪرڻ لاءِ ضميري صفتون

استعمال ڪيون آهن، مثلاً: هيءَ ماڻهو، آهو گهوڙو وغيره.

(۳) اسم ذات: اسم ذات انهيءَ ذاتي وصف جو آلي

کي چئبو آهي، جا موصوف ۾ هميشه موجود هجي، مثلاً: بي،

روشني، ڪشش، سُر، نيڪي، بدلي، حسن، مٺاڻ، ر، س،

ڪوڙ ۽ سچ وغيره، انهن کي اسم ذات چئبو آهي، ڇاڪاڻ

انهر مان هر هڪ وصف پنهنجي پنهنجي موصوف ۾ مستند

موجود هوندي آهي، جيئن ڪو حادثو يا اتفاق انهيءَ جي
متجئن يا ميتجئن جو سبب نه بڻجي.

اسم ذات جا مثال:

”سوڻهن وڃايس سومرا، ميسرو منهن ٿيوم،

وڃڻ ت ت پوم، جت هلڻ نام حسن ريءَ.“

(شاه: مارئي)

”لکين لاءِ لطيف چئي، فنا ڪيا فراق.“

(شاه: ڪلياڻ)

”ڳائيندڙ جي سو ۾ جيڪڏهن هيندڙ نه هوندو، ته

ٻڌندڙن کي مزو نه ايندو.“

اسم ذات ٺاهڻ جا مختلف طريقا هيٺ ڏجن ٿا:

(الف) صفت کي ’ي‘ ملائي سان، مثلاً:

آزادي	آزاد
بزرگي	بزرگ
بهادري	بهادر
جواني	جوان
خوشي	خوش
روشنِي	روشن
گرمي	گرم
مهرباني	مهربان
نرمي	نرم
نيڪي	نيڪ

(ب) صفت جي ٻوئين علت جي حرف کي ڪڍي ان جي جاء تي 'آئي' آڻڻ سان، مثلاً:

پلائي	پلو
ڊگهائي	ڊگهو
سچائي	سچو
صفائي	صفا
ڪڇائي	ڪڇو
ڪهڻائي	ڪهڻو
وڏائي	وڏو
ويڪرائي	ويڪرو

(ت) صفت جي ٻوئين علت جي حرف کي ڪڍي ان جي جاء تي 'اڻ' وجهڻ سان، مثلاً:

اچاڻ	اچو
ٿڌاڻ	ٿڌو
ڪٿاڻ	ڪٿو
ڪاراڻ	ڪارو
مٺاڻ	مٺو
ميراڻ	ميرو

(ث) صفت جي ٻوئين علت جي حرف کي ڪڍي ان جي جاء تي 'پڻ' يا 'هاڻي' آڻڻ سان، مثلاً:

مڪڻ يا مڪپائي	مڪري
لنڊڻ يا ننڍپائي	ننڍو

(ج) صفت جي پوئين علت جي حرف کي حذف ڪرڻ سان، مثلاً:

اچو	اچ
اونداهو	اونداه
ٿڌو	ٿڌ
ڏنگو	ڏنگ
سيڌو	سيڌ
ميرو	مير
وڃون	وڃ
ويڪرو	ويڪر

(ح) اسم کي 'آئي' گڏڻ سان، مثلاً:

سچ	سچائي
ڪم	ڪمائي

(خ) اسم جي پٺيان 'پ' يا 'پو' ملائڻ سان، مثلاً:

ڪاٽڻ	ڪاٽڻ پيا ڪاٽڻپو
ماڻهو	ماڻهپ يا ماڻهپو
واه	واهپ يا واهپو
هاري	هارپ يا هارپو

(د) اسم کي پٺيان 'ڪار' گڏڻ سان، مثلاً:

ٿڌ	ٿڌڪار
ڦٽ	ڦٽڪار
وس	وسڪار
و	وٽڪار
هپ	هپڪار

فارسيءَ ۾ اسم ذات يا اسم معنى هيٺ ڄاڻايل طريقن تي ٺهندو آهي.

(ذ) اسم يا صفت کي پٺيان ’ي‘ لڳائڻ سان، مثلاً:

دشمن	دشمني
دو	دوئي
دوست	دوستي
روشن	روشنِي
سخت	سختي

(ر) اسم يا صفت کي ’ر‘ يا ’يت‘ گڏڻ سان، مثلاً:

آدم	آدميت
انسان	انسانيت
جاهل	جاهليت
شجاع	شجاعت
قابل	قابليت
محب	محبقت

(ز) امر کي ’ش‘ گڏڻ سان، مثلاً:

بخش	بخشش
دان	دانش
رنج	رنجش
ڪوش	ڪوشش
گرد	گردش

(ش) ماضيءَ جي پٺيان ’ار‘ گڏڻ سان، مثلاً:

ديد	ديدار
-----	-------

رفتار	رفت
گفتار	گفت

(ش) اهڙا اسم يا صفتون، جن جي پڇاڙيءَ وارو حرف هائي 'غير ملفوظ' هجي، انهن جي انهيءَ پڇاڙيءَ واري حرف 'ه' کي ڪڍي، ان جي جاءِ تي 'گ' وجهي پٺيان 'ي' ڪڍڻ سان اسم ذات ٺهندو آهي، مثلاً:

آسودگي	آسوده
بندگي	بنده
پاڪيزگي	پاڪيزه
تشنگي	تشنه
زندگي	زنده

(۴) اسم جنس: هر هڪ مادي يا معدني شئي، جنهن کي حواسن جي ذريعي معلوم يا محسوس ڪري سگهجي، ان کي اسم جنس چئبو آهي، مثلاً: هوا، پاڻي، لوه، لوڻ، هٿو ۽ پٿر وغيره کي اسم جنس چئبو آهي.

اسم جنس جا مزيد مثال:

”کچيءَ ڳاٺا لوهه جا، زيرون ۽ زنجير.“

(شاه: مارئي)

”سون برابر سڳڙا، لئونءَ برابر لک،

لڏو جنهن ردڪيو ڪوڙ تنهن کي ڪڪ،

مون ماروءَ جو مڪ، ٿيل نه لائيان تنهنجو.“

(شاه: مارئي)

”نامو، قاعِيءَ کان ۽ پٿر، ڪوٺِي کان وٺي
سخت آهي.“

”ڪڍو ۾ ڪٽڻ هوندي، ته وڌيڪ لڏي نهندو.“

مٿيان ٽلهي لفظ اسم جنس جا مثال آهن.

(۵) اسم آلم: اها شئي يا اوزار جنهن مان ڪو ڪم
نڪري سگهي، ان جي نالي کي اسم آلم چئبو آهي. آلم جي
معني آهي اوزار.

گهڙيال، مطرقو، چاقو، ڪهاڙو وغيره کي اسم آلم
چئبو آهي.

اسم آلم جا هڙيد مثال:

”چيو اوڳي چڏيئي ارت الوڙي.“

(شاه: ڪاپائي)

”مٿي هٿ ۾ هڪڙي، ڄام هٿ ۾ چار.“

(شاه: ڪاموڏ)

”هس منهنجي هٿ ۾ ڪاغذ کي آئين،

لڙڪ نه لکڻ ڏين، ڪريو پون قلم تي.“

(شاه: مارئي)

”سڙهه سڃاڻيو چو، سامونڊي آئين،

مان منهنجو هو، جاني هن جهاز ۾.“

(شاه: سامونڊي)

رڪ مان ڪپ، قيدچون، ڪاٿيون ۽ ٻيو وڌيڪ

جو سامان نهندو آهي.

مٿيان ٽلهن لفظ اسم آله جا مثال آهن.

(۶) اسم طرف - اهو لفظ جو ڪنهن هنڌ يا مقام، وقت يا زمان، ريت يا - ٽمير جو نالو ٿئي ڪم اچي، تنهن کي (۱) اسم ظرف چئبو آهي، مثلاً:

گهر، مڪتب، بازار، پلڪ، سال، سحر، شام، آهستيگي ۽ تيزي وغيره.

(۲) عربيءَ ۾ اسم ظرف عام طرح متعطل جي وزن تي ٺهندو آهي، مثلاً: مجلس، مسجد، مشرق، مغرب، مڪتب، منزل، منظر وغيره.

اسم ظرف جو استعمال:

”شهر ڏسي سرهو ٿي، ڏٺيءَ نه بازار.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”تن کڏي من حجرو ڪير چالها رک.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”سا مجلس ٿي مت، جي حاصل هو هزار جو.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”تن ري سال پيام، جن ري ساعت نه سهان.“

(شاهه: سهڻي)

”هن هڪ مارو سنرا، ساڻيهم منجهه سڌير.“

(شاهه: مارئي)

”انسان ڦٽو کي پنهنجي آخرين منزل نه سمجهي.“

(۱) سنڌيءَ ۾ اسم ظرف کي اسم عام ڪري سڏيو ويندو آهي. اسم ظرف اگرچہ عربي ٻوليءَ جي ترڪيب آهي، پر ن جو استعمال سنڌيءَ ۾ به ڪري سگهجي ٿو.

(۲) عربيءَ ۾ اسم ظرف جا لفظ عام طرح مشتق هو ٿا آهن.

’ڪنهن وقت ۾ مشرق کان مغرب تائين مسلمانن جي حڪومت هوندي هئي‘.

(۷) **اسم صوت**: اهو لفظ، جو ڪنهن انسان، جانور يا ٻي ڪنهن شئي جو آواز ظاهر ڪري، تنهن کي (۱) ’اسم صوت‘ چئبو آهي. صوت جي معنيٰ آهي آواز. **ڀونڪ**، **مياڻومياڻو**، **قهقهه**، **ٽيون ٽيون**، **چيڪٽ**، **کان کان** ۽ **ڪوڪ** وغيره اسم صوت جا مثال آهن.

اسم صوت جو استعمال:

”ڪڇان تان ڪوڪ ٿئي صبر آءُ نه سهان.“
(شاه: يمن ڪلياڻ)

”وڃون وسڻ آئون ٿم ٿم مينهن ٿمن.“
(شاه: سارنگ)

”لاٿر گوندر گوڙ، مون کي ڪيڻوئين خوش ڪيو.“
(شاه: سارنگ)

”عمر جي انصاف جو پيس ڪن ڀڙاڻ.“
(شاه: مارئي)

”گهٽ گهٽ گندريءَ گهنڱهرو
چم چم پيمون چمريون.“
(سچل: ڪلياڻ)

”درياه توتي ڏانهن ڏيندس ڏينهن قيام جي.“
(شاه: سهڻي)

”مظلوم جي رڙين جو لنگهندڙن تي ڪو اثر نه پيو.“

(۱) سنڌيءَ ۾ اسم صوت کي عام طرح اسم عام ڪري ليکيو ويندو آهي.

”چور جي سڀني تي ٻيا چور به اچي وارد ٿيا.“

”بندوق جي ٺڪاءُ تي شهر جا ماڻهو ٻاهر نڪري آيا.“

مٿيان ٿلها، لفظ اسم صيغہ جا مثال آهن.

(۸) اسم عدد: اهو لفظ جنهن مان ڪنهن شيءِ جو

مقرر عدد معلوم ٿئي، تنهن کي اسم عدد چئبو آهي. مثلاً:

سؤ، هزار، لک، چونڪ، بزن، ڪوڙي، اٺ، ٽهاڻي،
ٻيڻ، ڏهون وغيره.

اسم عدد جو استعمال:

”ڪوڙيهن تنهن جون ڪاٺيون“

تون ڪوڙيهن سمنڊو ڪانڌ.“

(شاه: ليلان چنيسر)

”هم منصور هزار، ڪهي ڪهندين ڪهترا.“

(شاه)

”مرليءَ مستانا ڪيا، جنهن جي لک هزار.“

(سچل: ڪاريهر)

”ڪڪ هيٺان لک پيو آهي.“

”چئن جي ٻيڻ ۾ ڇا گڏجي جو جواب ڏهم اچي.“

”هن پنهنجي ملڪيت جو اٺ خيرات ڪيو.“

(۹) اسم ڪيفيت: اهو لفظ جو ڪا ڪيفيت يا

حالت ظاهر ڪري، تنهن کي اسم ڪيفيت چئبو آهي. اڄ،

بک، بيماري، ٿڪ، ڏڪر، خمار، صبر، عشق، قرار، نشو

وغیره، اهي اسم ڪيفيت جا مثال آهن.

اسمِ كيفيت جو استعمال :

”آلاجي عشق جا، سي تان تون نه سھين.“

(شاهه : يمن ڪلهڻ)

”هيءَ نذب نه ڄاڻان، ڪڏهن هڻنديئي ڪن ۾.“

(شاهه : سراپ)

”آءُ نه گڏي پرينءَ کي مٿان آيو موت.“

(شاهه : معذوري)

”جوش ۾ هوش ڀورو نه رهندو آهي.“

”نشي ۾ انسان ڇا مان ڇا ڪري وهندو آهي.“

(۱۰) اسمِ منسوب : اهو اسم جو ڪا نسبت ظاهر

ڪري يا ڪنهن هنڌ يا موقع سان تعلق ڏيکاري، تنهن کي

اسمِ منسوب چئبو آهي. منسوب جي معنيٰ آهي ’نسبت ڪيل‘

عيسائي، حبشي، هندي، بدوي ۽ جهنگلي وغيره کي اسمِ منسوب

چئبو آهي.

اسمِ منسوب جو استعمال :

”سامونڊين سائين، واڙ سڻائو وارئين.“

(شاهه : سامونڊي)

”ڪميٽي ڪيچين لئي پورج پراھين.“

(شاهه : معذوري)

”هتان لاهوتي لڏتہ گرسين گڏجين ڪاڇري.“

(شاهه : رامکلي)

”مري تان مَ دههار وٽان ولهو مَ ٿئي،

وڃن جي وڇار جو ونگو ٿئي مَ وار“

(شاهه : سهڻي)

”اباڻن جي آسري ڪٿي ڪا نه ڪيام.“

(شاهه: مارئي)

’پڏائيءَ ۽ روهيءَ جي ڪلام ۾ ڪهڙي مشابهت آهي؟‘

’ڇيڏي قد جا ننڍا ٿيندا آهن.‘

افغاني، ايراني، ترڪي ۽ مصري مسلمان-قومون آهن.

اسم منسوب جيڪڏهن ٻئي ڪنهن اسم سان گڏ جملي ۾ واقع ٿيندو ته ان حالت ۾ صفت ٿي پوندو، جيئن هيٺين مثالن مان ظاهر آهي:

’مولانا جلال الدين روهيءَ جي مثنوي مشهور آهي.‘

’فردوسي طوسي محمود جي درٻار جو هڪ خاص شاعر هو.‘

’شاهه عبداللطيف پڏائي سنڌ جي شاعرن جو سرتاج ليکجن ۾ اچي ٿو.‘

”ٻاروچاڻا ٻار، نوزان ترس نه سڪيا.“

(شاهه: حسيني)

اسم منسوب مختلف نمونن ۾ ٺهندو آهي:

(۱) اسم جي پٺيان ’ي‘ آڻڻ سان، مثلاً:

ايراني

بلوچي

پنجابي

روسي

سنڌي

لاڙي

مڪراني

ولايتي

(ب) اسم 'ا' ۽ 'و' جو اضافو ڪرڻ سان، مثلاً:

تڪر	ٽاڪرو
جبل	جابلو
سکر	ساڪرو

(ت) اسم کي پٺيان 'آئون' گڏي سان، مثلاً:

ڪڪ	ڪڪائون
هڏ	هڏائون
هيڊ	هيڊائون

(ث) اسم کي 'ايرو' يا 'ايلو' ملائڻ سان، مثلاً:

پُٺُ	پُٺيلو
ٿر	ٿريلو
چم	چمھلو
کانڌ	کانڌيرو
هٿ	هٿھلو

(ج) اسم جي پٺيان 'آر' آڻڻ سان، مثلاً:

ٻڪر	ٻڪرار
ڌڻ	ڌڻار يا ڌنار
ري	ريدار
گئون	گئونار
مينهن	مينھار

مٿين لفظن ۾ 'آر' جي اضافي ڪرڻ سان گڏ ٻيون ڦير ڦاريون به ڪيون ويون آهن، جهڙوڪ: 'مينهن' مان 'ن' حذف ڪيو ويو آهي، 'ري' ۽ 'ي' جو اضافو ڪيو ويو آهي ۽ 'ڌڻ' جي 'ن' حرف کي 'ن' ۾ تبديل ڪيو ويو آهي.

(ح) اسم ۽ 'ر' جي اضافي ڪرڻ سان، مثلاً:

پيت پيٽر
مڇ مڇر

(خ) اسم ۾ 'و' کي ڪڍي 'ت' آڻڻ سان، مثلاً:

پورهو پورهيت

(د) اسم کي 'نو' يا 'ايتو' مڌڪر ۾ ۽ 'ايتي' مؤنث

ملائڻ سان، مثلاً:

اهو	ايتو	ايتي
پيءُ	پيٽو	پيٽي
ڀاءُ	ڀاٽو	ڀاٽي
ڄوھ	ڄوڻو	-
ماءُ	ماٽو	ماٽي
ور	-	ورتي

”وريٽيون ورو، آڻ نه ورنديس ور ريءَ.“

(شاه: سسئي)

”ٻڙي ٻانهن نه لوڏ، هاري اڀيٽهن سين.“

(گروهي)

”نلاڻو منهنجو ماٽو ڀاءُ آهي.“

(۱۱) اسم ڪڍايم: ڪنهن وقت يا موقع تي ڪنهن

ماڻهوءَ يا شيءِ جو اصلي نالو ظاهر ڪرڻ بدران ٻيو ڪو ڪجهه لفظ استعمال ڪجي، تنهن کي اسم ڪڍايم چئبو آهي. ڪڍايم جي معنيٰ آهي اشارو. ڪڍايم ڪنهن ڳالهه کي مبهم رکڻ کي به چئبو آهي.

اسم ڪتاب جا مثال :

’حوالدار پڪاريو ته “فلاڻو پٽ فلاڻي جو حاضر ٿئي.“‘

’هو ٿيڙهه پٿر ڪري جند ڇڏائي ويو.“

(۱۲) اسم تصغير : اهو اسم جنهن مان خبر پوي ته ڪنهن شئي کي سندس اصلي حيثيت کان گهٽائي نڍيو ڪري بيان ڪيو ويو آهي، تنهن کي اسم تصغير يا مصغر چئبو آهي، مثلاً :

ٻارڙو

راتڙي

ڪلڙا

اسم تصغير جو استعمال حقارت يا الفت ظاهر ڪرڻ لاءِ ٿيندو آهي، مثلاً :

(۱) تون اڃا ٻارڙو آهين.

(۲) منهنجو پٿڙو ٻن ڏينهن کان مون کان جدا ٿي ويو آهي.

پهرين جملي ۾ ’ٻارو‘ لفظ تحقير واري معنيٰ ۾ استعمال ڪيو ويو آهي، ٻئي جملي ۾ ’پٿڙو‘ لفظ ۾ محبت جو اظهار ڪيو ويو آهي.

اسم تصغير هيٺين نمونن ۾ ٺهندو آهي :

سنڌي زبان ۾ اسم تصغير جي ترڪيب، بنسبت ٻين ٻولين جي، بالڪل آسان آهي، جو ڪهڙي به مکيه لفظ صفت يا فعلي اسمن مان اسم تصغير ٺاهي سگهجي ٿو.

(۱) ڪن حالتن ۾ مؤنث لفظ خود اسم تصغير ٿي ڪم ايندو آهي، مثلاً:

چرو	چري
قڙو	قڙي
ڪات	ڪاتي
ڪڙو	ڪڙي

(ب) مذڪر لفظ کي پٺيان ’ڙو‘ مؤنث لفظ کي پٺيان ’ڙي‘ لڳائڻ سان، اسم تصغير ٺهندو آهي، مثلاً:

باه	باهڙي
جند	جندڙي
دل	دلڙي
هينون	هينونڙو

(ت) اسم جي پٺيان ’آٽ‘ يا ’اوت‘ آڻڻ سان، اسم تصغير ٺهندو آهي، مثلاً:

ڄام	ڄاموٽ
ڇوڪر	ڇوڪراٽ
لانگ	لانگوٽ

(ث) صفت جو ٻيون حرف علت ڪڍي، ان کي ’اڍرو‘ يا ’اڙو‘ ملائڻ سان، اسم تصغير ٺهندو آهي، مثلاً:

ٿلهو	ٿلهرو ، ٿلهيرڙو
ٿورو	ٿورڍرو
ڇڱو	ڇڱيرو ، ڇڱيرڙو
گهڻو	گهڻيرو
وڏو	وڏيرو ، وڏيرڙو

سنڌي زبان ۾ فارسي ۽ عربيءَ جا ڪي مصغر لفظ به استعمال ٿيندا آهن، جن جي ترڪيب هيٺ ڏجي ٿي:

فارسيءَ ۾ اسم جي پٺيان 'چہ'، 'پچہ' يا 'ک' لڳائڻ سان اسم تصغير ٺهندو آهي، مثلاً:

باغ	باغيچہ
ڪو	ڪوچہ
مرد	مردڪ

عربيءَ ۾ تصغير عام طرح فَعِيل جي وزن تي ٺهندو آهي، مثلاً:

بَحْرٌ	بَحِيرٌ	بَحِيرَةٌ
زَبَدٌ	زَبِيدٌ	(ٿوري مکڻ ذري)
عَبْدٌ	عَبِيدٌ	(ننڍو ٻانهو)

اسم تصغير جو استعمال:

”مون کي ٿي ماري، انهيءَ سنڌي ڳالهڙي.“

(شاه: سامونڊي)

”ڪريو جهليو رو، مٿي مڙهي هڻڙا.“

(شاه: سامونڊي)

”لاهنين مٿان لوڪ، ڏولائي جا ڏيٽهڙا.“

(شاه: سارنگ)

”ڪٺر سا کائي راڻڙي، جا ڀرين ري پيمي.“

(شاه: مومل راڻو)

”ڪيچان آيو قافلو، ڀلهور ڀانءُ مان.“

(شاه: حسيني)

”نن لالڪوڻن ٺٽيون، ٿي مهرون لعلون لالڪين.“

(سچل: ڪلياڻ)

(۱۳) اسم ٽڪڻو: اهو اسم جنهن مان خبر پوي ته ڪنهن شيءِ کي سندس اصلي حيثيت کان وڌائي وڌو ڪري پٺيان ڪيو ويو آهي، تنهن کي اسم ٽڪڻو يا مڪڻو چئبو آهي. اسم ٽڪڻو هيئن نمونن ۾ ٺهندو آهي:

(۱) ڪن حالتن ۾ مذڪر جو صيغو خود اسم ٽڪڻو ٿي ڪم ايندو آهي، مثلاً:

ماڻهي	ماڻو
ماڪوڙي	ماڪوڙو
مڪو	مڪو

(ب) اسم جي پٺيان 'اوڙو' آڻڻ سان، اسم ٽڪڻو ٺهندو آهي، مثلاً:

ڪپ	ڪپوڙو
ڪالھ	ڪالھوڙو
لپ	لپوڙو

اسم ٽڪڻو جو استعمال سنڌي زبان ۾ ورلي ٿيندو آهي. سنڌيءَ ۾ فارسيءَ ۽ عربيءَ جا اسم ٽڪڻو ٿيندا آهن. استعمال ٿيندا آهن. فارسيءَ ۾ اسم جي اڳيان يا ڪن حالتن ۾ پٺيان 'شاه' آڻڻ سان اسم ٽڪڻو ٺهندو آهي، مثلاً:

شهنشاهه - شاهراڻ - شاهباز وغيره

عربيءَ ۾ اسم ٽڪڻو فعال ۽ فعلان جي وزن تي ٺهندو آهي، مثلاً:

ڪذاب - ظلام - رحمان - هيچان وغيره

(۱۴) اسم جمع: اهو اسم جو فعل واحد جو قبول ڪري مگر معنيٰ جمع جي ڏئي، ان کي 'اسم جمع' چئبو آهي، مثلاً:

آن - انبوه - بازار - بوند - ٻيلو - ٽولو - جماعت - ڏڻ -
ڏير - رعيت - فرقو - فوج - قافلو - قطار - ڪٽنب - ڪوڙ - ڪلو -
لشڪر - لوڪ - ميڙ - ناڻو - وڳر - وٽر - ويڙهو وغيره

اسم جمع جو استعمال :

”نڪا بوءِ بازار ۾ نڪا چا-رچت.“

(شاهه: گهاٽو)

”اندر جهڙ جهڙ وهي، بهر برسي ڏون بهار.“

(شاهه: سارنگ)

”ڏن ڏارڻ، ڌار رهڻ، ايءُ نه سگهارن سِيت.“

(شاهه: ڏاهر)

”لنگهي ڪالهه قطار تون نورني اڃ نهاريين.“

(شاهه: ديسي)

”هسي ڪهيءُ ڪوڙ متان ماڱر مٽئين.“

(شاهه: ڪاموڏ)

”سو مرڪ مارڙن، جڻان لوڪ لڄ ٿئي.“

(شاهه: مارئي)

”وڳو ڪيو وٽن ٻـرت نه چين پائـڻـ.“

(شاهه: ڏاهر)

(۱۵) **اسم مرکب:** اهو اسم جو هڪ کان وڌيڪ

لفظن جو ٺهيل هجي يا جنهن جي اصل لفظ ۾ ڪنهن حرف يا ڪن وڌيڪ حرفن جو اضافو ٿيل هجي، تنهن کي اسم مرکب چئبو آهي. اسم مرکب ڪن حالتن ۾ صفت به ٿي ڪم ايندو آهي.

اسم مرکب ٺهڻ جون مختلف صورتون آهن جي
هيٺ ڏجن ٿيون:

(الف) ڪن لفظن کي تنڪري اڳياڙين، جهڙوڪ:
'اُن'، 'اَڻ'، 'ڏا'، 'مر'، 'نن'، 'ني'، 'نا' ۽ 'نير' لڳائڻ سان
اسم مرکب ٺهندو آهي، مثلاً:

آڃاڻ	آڻواف	نسھو	نا فرماني
آچوت	آڻھوند	نيھاپ	نا ڪامي
آلڪ	آڻھيرو	نيپتو	ناسراد
آورچ	ڏھڪار	نيدڻڪو	نير پو
آڻيٺت	ڏجَر	نيراسائي	نير جل
آڻتوريو	ڏڪار	نيھنائي	نير جيءَ
آڻتيو	مڇڙو	ناچاقي	نير لوپ
آڻلپ	مڏيئو	ناداري	نير وير

(ب) اسم يا اسم مفعول جي اڳيان سنسڪرت جون
اڳياڙيون، جهڙوڪ: 'آو'، 'دُر'، 'س'، 'س'، 'سو' ۽
'ڪ' آڻڻ سان اسم مرکب جڙندو آهي، مثلاً:

آوڻڙ	سڦلو	سو راج
آوڳڻ	سڦيو	ڪڀپ
دُرمت	سڦرين	ڪڇاڻو
دُرلپ	سڄاڳ	ڪڏات
سڄاهو	سڄيت	ڪريت
سڄاڳو	سڄو	ڪماڻهو
سڄتو	سو ديش	ڪنيا

(ت) اسم يا اسم مفعول جي اڳيان سنسڪرت جي
'ري'، فارسيءَ جي 'بي' يا عربيءَ جي 'لا' اڳياڙي آڻڻ سان
اسم مرکب ٺهندو آهي، مثلاً:

ري ٽنپ	بي خبر	بي عقل	لا زوال
ري چيو	بي درد	بي علم	لا شريڪ
ري سڏيو	بي دين	بي گناه	لا علاج
ري گڏيو	بي رحم	لا پرواه	لا غرض
بي ايمان	بي شرم	لا جواب	لا وارث

(ث) ساڳئي صيغي وارا ٻه لفظ ملائڻ سان اسم مرڪب
ٺهندو آهي، مثلاً:

آت ويه	جهڙو ڦڙ	ڊوڙ ڊڪ	لام پاه
آج وڃ	چر پر	ريڙهه پيڙهه	مارڪٽ
آن ٿي	ڇڪ تان	ست ڪٽ	مٿا سٿا
پيڇ ڪهڙ	چنڊ ڦوڪ	مٿس پٿر	واغ سواء
جڻ ڦٽ	ڏي وٺ	ڪٽ پٽ	هٿ چل
جوڙ جڪ	ڏيڪ ويڪ	ليڪ پڙه	هٿ ڪٺ

(ج) اسم جي اڳيان صفت يا صفت جو مرڪب (اڻپورو)
لفظ آڻڻ سان اسم مرڪب ٺهندو آهي، مثلاً: وڏو ڦڙو، هتي
صفت جي لفظ 'وڏو' جي هڪڙي حرف 'و' کي ڪڍيو ويو
آهي ۽ 'وڏ' صفت جي لفظ جي مرڪب صورت آهي. ٻيا ڪي
مثال هيٺ ڏجن ٿا:

پر پٽ	پرسنگ	ڪارزبانو
پر ڀوٽ	پر لوڪ	سهاراجا
پر تاب	پر مار	بهارائي
پر ديس	پر مٽڙيو	مها ساگر
پر ڏيهه	جلوطن	ننڍو ڏاڏي

(ج) ٻن اسمن کي گڏڻ سان اسم مرکب ٺهندو آهي، مثلاً :

آب حيات	پٽ ڪنئون	سرتاج	گچي ڌرتي
آس ٿڙڪو	پريو مڙس	سرو قد	گچي سمنڊ
آهو چشم	قلواڙي	سورج منڊل	گهر ڌڻي
بزدل	جرقل	شيفا خانو	لوڪ رنگ
پيتر پائي	چٽو چو	شڪار گاهه	سلاڪڙو
پنڇ	خنر گوش	عجائب گهر	موم دل
پلنامو	دستخط	عمر قيد	نروار
پونچال	ريگستان	قطب تارو	وڻ ويڙهي

(خ) اسم يا ضمير جي پٺيان اسم فاعل، اسم مفعول يا اسم استقبال آڻڻ سان اسم مرکب ٺهندو آهي، مثلاً :

(۱) اسم فاعل واري، مرکب اسم جا مثال :

آن ڪاٺڪ	کير پياڪ
ٽچ ڏاٽڪ	وياج ڪاٺو
خير ڏيندڙ	وير وڻو

(۲) اسم مفعول واري مرکب اسم جا مثال :

آڪ ڪاڌي	پوٽ سوڌو	گهر آيو
انگر ڪو	ڌوڙ ڌوڻو	گهوڙن هنيو
پيڙي ٻڌو	رٿ رکيو	من گهريو
پاڳيرو	ڪاٺي ٻڌو	سٺهن چڙهيو
تو لکيو	ڪٽي ڪٽيو	نانگ ڪاڌو
پيٽ ڄاڻو	گهٽن ڀريو	نان چڙهيو

(۳) اسم استقبال واري مرڪب اسم جا مثال:

جوءِ وهيٿو
مغز کاڌو
مڪين مارڻو

(د) اسم جي اڳيان عدد يا عدد سان گڏ پٺيان حرف
علت گڏڻ سان اسم مرڪب ٺهندو آهي، مثال:

په اڳيو	چوپايو	چوڪندو	سماهي
ٻيهرري	چوڊيوار	چوماسو	سيمپارو
ٻهروپو	چوڏول	چوواتو	ششماهي
ٽڪندو	چورس	چم آگرِيو	هفت زبَانو
چوڀول	چوسول	ستپڙو	هڪ ٿنگو

(ذ) اسم فاعل خود ڪن حالتن ۾ اسم مرڪب جي
صورت ۾ هوندو آهي، جنهن جا ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا:

باغبان	رضاکار	ڪمامار
بن واسي	رکپال	گنڀيچوڙ
چترڪار	ساروان	ڪهورارو
خدمتگار	سربند	مڱهار
خزانچي	سنگتراش	نقصانڪار
ڌڻار	سود خور	هٿ ڦاڙ

(ر) فارسيءَ وانگر سنڌيءَ ۾ به ڪن حالتن ۾ ٻه اسم
'و' حرف سان معطوف ٿيندا آهن ۽ ڪڏهن 'و' جي بدران
'ا' (الف) به عطف جو ڪم ڏيندو آهي ۽ اهڙن اسمن کي
اسم مرڪب چئبو آهي. اهڙي حالت ۾ فعل جو اتفاق پوئين
اسم سان ٿيندو آهي. ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا:

رات و ڏينهن
رات و رات
مڪاسيلو

(س) فارسيءَ واريون اسم مرڪب جون ترڪيبون به سنڌيءَ ۾ استعمال ٿينديون آهن، تنهنڪري انهن کي هتي ڄاڻائڻ ضروري آهي ۽ انهن جا ڪي نمونا ۽ مثال هيٺ ڏجن ٿا:

فارسيءَ ۾ اسم مرڪب ٺهڻ جا طريقا:

(۱) ٻن اسمن ملائڻ سان:

آبرو	شترمرغ
سيلاب	شيردل
مئينر	گاستان

(۲) اسم جي اڳيان صفت آڻڻ سان:

بد اخلاق	تنگ نظر
بد بخت	تيز گام
بد بؤه	خوش خلق
بدڪار	نيڪ مرد

(۳) اسم کي پٺيان اسم گڏڻ سان:

آبدوز	رومال	سردار
پيغمبر	رهبر	عملدار
دستگير	رهزن	فرمانبردار
دلبر	رهنما	قطب نما
دلدار	ريگمال	ڪمبر بند

(۴) ٻن مصدرن جي ماضيءَ جي ميهجي استعمال ڪرڻ سان:

آمد ورفت
 خريد فروخت
 خورد برد
 گفت شنيد
 نشست برخاست

(۵) ساڳي مصدر جي ماضي ۽ امر جي ميهن ملائڻ سان:

بندوبست
بودوباش
جستجو
گفتگو

(۶) ٻن امر جي ميهن کي گڏ استعمال ڪرڻ سان:

تڱ وڌو
ٻيڇ وڃر
ساز باز
سوزو گداز
گهرودار
نازو انداز

اسم مرتڪب جو استعمال:

”ڄاڻهن ته مڙ ڄاڻ، ايءَ در اڀوجهن جو.“
(شاهه: ڀرپات)

”هيءَ پر اٿارن، جيئن گهرا مٿن مولهيا.“
(شاهه: سراگ)

”ادبون آءِ آڇاڻ، مون سڱ سڇائي نه ڪيو.“
(شاهه: سستي)

”ڪارڻ رتب آلمڪ، مٿان ماگر مٿهن.“
(شاهه: ڪاموڌ)

”اڻ چوندن ڪم چئو، چوندن چيو وسار.“
(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”اوڳڻ ڪري اپار، تـو در آيس. داسـڙا.“

(شاه: ليلان چنيسر)

”اوڻت جو آچار، ڪانڌ ڪنهن سين م ڪري.“

(شاه: ليلان چنيسر)

”سڀاجهو سـتار، سـتڙ سڀمئي ڪري.“

(شاه: سراگ)

”سامان اوڏو سڀوڏن لڏوچي تان نه لهن.“

(شاه: سئي)

”سٺ انهيءَ جو سڦرو ويا ترازيءَ توري.“

(شاه: ڪاپائي)

”پاڻ م ڪڻج پائسهن، ري وسيلي وڌ.“

(شاه: سهئي)

”پاڻ نه پسن پائڪي، ويچارا ڏي باڪ.“

(شاه: مارئي)

”مين کي ماسور، آهي اڻڻن اڳئين پنڌ جي.“

(شاه: ديسي)

”توڏن جون ٽڙپڙ ۾ تريون ترڪن تان م.“

(شاه: ديسي)

”جهڙڙ ڏيئي جهات، پڙسائيندو پتيون.“

(شاه: سارنگ)

”سمي سڀ معاف ڪئي، ساڳن تان ست ڪٽ.“

(سچل: ڪلياڻ)

”پرين جي ڀونڀس، تنجي ڪانگا ڪڇ خبر.“

(شاه: پورب)

”وڻو مينهن وڻ ڦڙو، ڪڍو ڏڻ ڪاهي.“

(شاه: سارنگ)

”اڳي اتر ڏهر، سامونڊين سڙه سنباھيا.“
(شاه: سامونڊي)

”اڳي آس تڙڪو نه سهين، اڄ سارو ڏينهن سنوء.“
(شاه: ٻورب)

”ڏنيس ڏيھ ڏڏين، معافيءَ جي مھر هڻي.“
(شاه: ڪاموڏ)

”جهڙا گل گلاب جا، تهڙا مڻ ويس.“
(شاه: سومل راڻو)

”اکھن ملڪ ڏناس، توهن کان وٺي ميهار ڏي.“
(شاه: سهڻي)

”عاشق زهر ڀاڳ، وه ڏسي وهسن ڪهڻو.“
(شاه: ڪلياڻ)

”ننڳڻ پوڏن جون ڳالھڙيون، ٽيون سچل سامهون.“
(سچل: جوگ)

”گهوڙن هڻي سڀڪا، اٺن هڻي آءُ.“
(شاه: حسيني)

”درسي وطن ڄاڻيون، صحرا ستر جن.“
(شاه: مارئي)

”اڪيون منهن ملير ڏي، جنهن رات وڏينهن.“
(شاه: مارئي)

”رهن رهن سر ٻانڌئين، سڀي بدبوءِ هار.“
(شاه: ڪاموڏ)

”دوست تون دلدار، عالم سڀ آباد ڪرين.“
(شاه: سارنگ)

”پلائيءَ جو ڀر، رهبر ٿيندو راه.“
(شاه: يمن ڪلياڻ)

’نهڻائيءَ ۾ انسان جي عظمت آهي‘.

’لاچار کي آچار نه ٿيندو آهي‘.

’آزاديءَ جي هلاچل ۾ وڏي قرباني ڏهڻي پوندي آهي‘.

’سنگ جو ٻوسنگ لازمي آهي‘.

’عجائب گهر قوم جي هڪ اهم ملڪيت آهي‘.

’چونڊوار گهر جي حفاظت لاءِ هوندي آهي‘.

’جنگ يا ڪنهن آفت ۽ مصيبت جي حالت ۾ رضاڪارن جي ضرورت پوندي آهي‘.

’ننڍنمر گلن ۽ ٻوٽن کي تازگي بخشيندي آهي‘.

’امانت جي ٻوسن ۾ خورن ٻون ڪرڻ گناه آهي‘.

’حق جي جستجو ايمان جي نشاني آهي‘.

(۱۶) اسمِ فعلي: مصدر جو ٻيون ’ن‘ ڪڍي باقي لفظ ۾ حرف علت يا ٻئي حرف يا ڪن حرفن کڏڻ سان جو لفظ ٺهي ۽ اسم ٿي ڪم اچي يا اهو اسم جنهن مان ڪنهن ڪم يا فعل جي معنيٰ نڪري تنهن کي اسمِ فعلي چئبو آهي. اسمِ فعلي ٺهڻ جا ڪيترا مختلف طريقا آهن جي هيٺ ڏجن ٿا:

(۱) مصدر جو ٻيون ’ن‘ ڪڍي ان جي جاءِ تي حرف علت آڻڻ سان اسمِ فعلي ٺهندو آهي، مثلاً:

حرف علت 'ا' آڻڻ سان:

رڻا	ڀڻڻا
سڻا	هڻڻا
ڳولا	ڀڳولا
مڻا	ڦولا

حرف علت 'و' آڻڻ سان:

رڙڪو	ڦٽڪو	آڊيڙو
سڙڪو	جهڙو	ڀڙڪو
ڪڇڪو	چڻڪو	ٿيلهو
ڪڙڪو	چوڻڊو	ڀڻڪو
لهڇو	ڌڙڪو	ٽهڪو

حرف علت 'ي' آڻڻ سان:

ڏڪڻي	ڦيري	اوساري
رهڻي	چاڙهي	ٻولي
رهڙهي	چمبي	ٽپي
واڻي	چوڻي	ڦاسي

(۲) مصدر جو پويون 'ن' ڪڍي ان جي جاءِ تي
'ت'، 'پ'، 'ج'، 'ڇ'، 'ڙ' يا 'ڪ' حرف آڻڻ سان اسم فعلي
ٺهندو آهي، مثلاً:

حرف 'ت' آڻڻ سان:

ڪٽڻ	رَهڻ	آڏڻ
ڪهڙڻ	رَڪڻ	بَچڻ
مِلڻ	سَڙڻ	پَرتَ
نيوڙڻ	ڪِرڻ	جَڙڻ
هٽڻ	ڪَپڻ	چَڙهڻ

حرف 'پ' آڻڻ سان :

سڃاڻپ

گپ

گهڙپ

لهپ

حرف 'ج' يا 'چ' آڻڻ سان :

گهڙج

چرچ

حرف 'ڙ' آڻڻ سان :

ڙٽو

جهڙ

سٿڙ

لٽڙ

حرف 'ڪ' آڻڻ سان :

بيھڪ

رڻديڪ

وھڪ

ورھڪ

(۳) ڪن لفظن جي مصدر جو ٻيوون 'ن' ڪيئن سان

اسم فعلي ٺهندو آهي، مثلاً :

ڏوڪ	تياپ	اچل
جوت	ٽڪور	بيڪ
جهوڪ	پڪڙ	تور

ڪاه	ڇٽ	ڇڪاس
ڪنگھ	ڇڪ	ڇوس
وس	سوچ	ڇوڻڊ

(۴) مصدر جو ٻيوون 'ن' ڪڍي باقي لفظ جي پٺيان
'آءُ' يا 'آڏو' پڇاڙي ملائڻ سان اسم فعلي ٺهندو آهي، مثلاً:

جڙاء	ٻڌاء
ڏولاڻو	پڙاء
ميڙاڻو	پڇتاء
وڌاء	پڙچاء
ورتاء	جڻتاء

(۵) مصدر جو ٻيوون 'ن' ڪڍي ان جي پهرئين حرف
پٺيان حرف علت آڻڻ سان اسم فعلي ٺهندو آهي، مثلاً.

ڦير	سوچ	گهاڙ	پاڇ
ڏيڻ (۳)	ڪوس	لات (۲)	چال
ميل	لوچ	ناچ	ڪار
وڙه	لود	ٻوڏ	گات (۱)

(۶) مصدر جو ٻيوون 'ن' ڪڍي باقي لفظ جي پٺيان
'آئي'، 'اڻي' يا 'آئي' پڇاڙي ملائڻ سان اسم فعلي ٺهندو
آهي، مثلاً:

(۱) (۲) (۳) جي مثالن ۾ ڏٺو ويٺو ته گسڻ، لهڻ ۽ ڏسڻ
مصدرن جي وچ وارن حرفن 'س' ۽ 'ه' جي صورت جدا جدا
'ن' ۽ 'ت' ۾ تبديل ڪئي وئي آهي؛ اهڙي تبديل انهن جي
ماضي جي صيغن ۾ پڻ واقع ٿيندي آهي. جيئن: 'سڻ'، 'لهڻ'، 'ڏسڻ'.

پڻوآئي	ٻڙهائي
ڦرائي يا ڦيرائي	ڇڙهائي
چارائي	ڇڙائي
سڻائي	رڻائي
وڍائي	کوڏائي
ورائي	لڙائي

(۷) مصدر جو پويون 'ڻ' ڪڍي باقي لفظ کي 'آڻ'، 'آر'، 'آن' يا 'يان' ملائڻ سان اسم فعلي ٺهندو آهي، مثلاً:

ڀڻڪاڻ	ڇڻڪار
ڇمڪاڻ	سڻڪار
ڇيڪاڻ	هڻڪار
(۱) رانپاڻ	جهڻڪار
ڪڙڪاڻ	(۲) ڪڻگهڪار
ڪوڪاڻ	ٻنڌيان
لڙاڻ	(۳) گذران

(۸) مصدر جو پويون 'ڻ' ڪڍي باقي لفظ کي 'آڻو'، 'يا'، 'ايڻو'، 'آپو'، 'آرو'، 'آڪو' يا 'آڻو' پڇاڙي ملائڻ سان اسم فعلي ٺهندو آهي، مثلاً:

- (۱) مصدر جي پهرئين حرف پٺيان الف (ا) زائد آندو ويو آهي.
- (۲) هن ترڪيب ۾ 'ڪ' جو اضافو ڪيو ويو آهي، جيئن لفظ 'ڪڇڪار' ۾.
- (۳) هيءَ فارسيءَ جي ترڪيب آهي.

- (۱) گهاٽائو يا گهاٽيو (۳) چاڙهاڪو
جيماهو چنڊڪو
سيڙاهو (۴) ميڙاڪو
قوڪارو وراڪو
(۲) مونجهارو (۵) جهورائو
وسڪارو (۶) لاڏاڻو

(۹) مصدر جو ٻڌيون 'ڻ' ڪڍي ان جي جاءِ تي
'ڪو' پڇاڙي ملائڻ سان اسمِ فعلي ٺهندو آهي، مثلاً:

ٽپڪو	ستڪو
هٽڪو	ڪٽڪو
چرڪو	ڪيڪو
چنڊڪو	گهڪو
دٻڪو	لڻڪو

(۱۰) مصدر جو ٻڌيون 'ڻ' ڪڍي ان جي جاءِ تي
'و' آڻڻ ۽ مصدر جي پهرئين حرف جي پٺيان حرفِ هلت
جي اضافي ڪرڻ سان اسمِ فعلي ٺهندو آهي، مثلاً:

چارو	ڪاهو
راڙو	لاڙو
راڱو	(۷) واڱو، واڱم
رونيو	وارو
ڪاڻو	واسو

(۱)، (۲)، (۳)، (۴)، (۵) ۽ (۶) جي مثالن ۾ مصدر جي
پهرئين حرف کانپوءِ حرفِ هلت جو اضافو ڪيو ويو آهي.
(۷) هن ترڪيب ۾ 'واڱم' به اسمِ فعلي آهي جنهن ۾ 'و'
جي بدران حرفِ 'ت' ڪم آندو ويو آهي.

(۱۱)، مصدر جو پويون 'ڻ' ڪڍي ان جي جاء تي 'ت' ۽ 'ڻ' جي اڳڻهن حرف 'ء' جي جاء تي حرف 'و' آڻڻ سان اسم فعلي ٺهندو آهي، مثلاً: 'آڏائڻ' مصدر مان اسم فعلي ٺيندو 'آڏاوت'. ٻيا ڪي مثال هي آهن:

بَناوت
مِلاوت
(۱) ورهاست

(۱۲) مصدر جو پويون 'ڻ' ڪڍي ان جي جاء تي مختلف حرف جهڙوڪ 'ب'، 'پ'، 'ت'، 'ج' يا 'ڌ' وغيره آڻڻ ۽ وچون حرف ڪڍي ان جي جاء تي حرف علت آڻڻ سان اسم فعلي ٺهندو آهي، مثلاً: 'لٽائڻ' مصدر مان اسم فعلي ڇڏندو 'لوپ'. اهڙا ڪي ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

ڏيب	(ڏيڻ يا ڏيڻ مصدر مان)
پوت	(پيڻ يا پوڻ مصدر مان)
چوت	(چيڻ مصدر مان)
روت	(رنيڻ مصدر مان)
اوچ	(آڻڻ مصدر مان)
روچ	(رڻڻ مصدر مان)
ڏوڏ	(ڏهڻ مصدر مان)

(۱۳) ڪي اسمي لفظ اهڙا آهن جن کي معنيٰ جي لحاظ کان اسم فعلي چئي سگهجي ٿو، مثلاً:

(۱) هن لفظ جي مصدر آهي 'وراڻ' يا 'ورهائڻ'، جنهن جي اسم فعليءَ جي صورت ۾ 'و' جي پدران حرف 'س' آندو ويو آهي.

اڀياس	شڪار
ڀنڌ	ڪم
ڀورهيو	ننڍ
راڳ	واپار
راند	وهانڙ

(۱۴) مصدر جي عام صورت خود اسم فعلي ۽ واري هوندي آهي، مثلاً: 'ٽرڻ'، 'ٻڙهڻ'، 'ڪرڻ'، 'ڪيڏڻ'، 'ڳائڻ'، 'لکڻ'، 'هڻڻ' وغيره. اهڙين مصدرن کي اسم طور ڪم اچڻ جي حالت ۾ اسم فعلي چئي سگهجي ٿو.

(۱۵) فارسي ۽ عربي ۾ جا اسم فعلي ۽ وارا لفظ ۽ ترڪيبون به سنڌي ۾ عام استعمال ۾ اينديون آهن، جن جا ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا:

فارسي ۽ جا لفظ ■ ترڪيبون:

(الف) آواز	آڀاشي	آمد	(۱) آمدرفت
تلاش	پاسباني	پرداشت	بندوبست
پرواز	پاسداري	پرداخت	بود و باش
جنگ	راي شماري	ديد	جستجو
فرياد	سرڪشي	ساخت	خريد فروخت
ماتم	شادمانِي	گرفت	گفت شنيد
نماز	نظرداري	گشت	گفتگو
هنڪام	يادگيري	کاشت	نشست برخاست

(۱) هن فهرست ۾ ڏنل مثال اڳ اسم مرڪب جي بيان ۾ ڄاڻايا ويا آهن؛ هتي انهن کي اسم فعلي جي صورت ۾ ڏيکاريو ويو آهي.

سازش	پندش	هوشاڪ	(ب) انداز
فرمائش	ٽپش	خوراڪ	قاب
ڪشش	پروزش	ڪردار	پوش
ڪوشش	پيمائش	گذر	پيچ
گردش	جنبش	گردان	جوش
مالش	خواستش	گفتار	ديدار
نمائش	ريزش	گريه	رفتار

عربيءَ جا لفظ ۽ ترڪيبون ۽

جهد	حفظ	سفر	(الف) بحث
خلق	ذڪر	عمل	رقص
شغل	عشق	طلب	سهر
ظلم	فڪر	نظر	قتل

جاسه	جاوس	جهاد	(ب) ملواة
حملاه	طلوع	خطاب	طواف
خطبه	ظهور	دفاع	فساد
غلبه	نزول	فرار	كلام

تہذيب	هجرت	خدمت	(ت)
تعليم	تجارت	رحلت	
تفسير	زيارت	قسمت	
تقسيم	عبادت	محنت	

مشاعره	اعتراض	اجراء	(ث)
مظاہرہ	افتتاح	اخراج	
مقابلہ	امتحان	اطلاع	
مناظرہ	انتظار	اظہار	

اسم فعليءَ جو استعمال :-

”ڪي سمه ڪي جاڳ، لڏاپ نه ڪجي ايتري.“
(شاهه : ڏاهر)

”عشق نه آهي راند، جيئن ڪي ڪلهن ڳيرو.“
(شاهه : يمن ڪلهان)

”جيئن ٿا ڀڄن ان ڪي، ڀڄين جي ڀڄن ڀڄڻ.“
(شاهه : رامڪلي)

”جي وڃون ڪنهن وهان ته پڻ مٽهون ڪيون.“
(شاهه : مارئي)

”مون ڪر اڳي ڪونه ڪيو اهڙو ڪو جهو ڪم.“
(شاهه : مارئي)

”سڄو ڏينهن شڪار ڪينجهو ۾ ڪالهه هو.“
(شاهه : ڪاموڏ)

”پورو سنڌو پورهيتن، والي ڪير وڃاه.“
(شاهه : سسئي)

”ڪٽڻ جي ڪانه ڪرڻ، سٽي ساهڻين هڏ.“
(شاهه : ڪاپائي)

”وهڻ وه، ٿيوم، جاڳهو ٿي جر هاريان.“
(شاهه : مومل راڻو)

”ڪسڻ ڌاران ڪين ڪري سڏ سڪڻ جي.“
(شاهه : يمن ڪلهان)

”من اندر جا لوڄ، مڇڻ هلڻ سان مائي ٿئي.“
(شاهه : حسيني)

”سوري جنين سڄ، هڻ تن شاهو.“
(شاهه : يمن ڪلهان)

”نماڻيءَ جي. نجهري روڻڻ ۽ راڙو.

ڪنل جي قلب ۾ قرب جو ڪاڙهو.“

(شاهه: سسئي)

”تر ڏئي اوت، ته مون سوڙ نه ڪرو.“

(شاهه: رپ)

”جي پانئين وس چران ته سنگهارن سين گهار.“

(شاهه: ڏاهر)

هلو هلو ڪاڪ ٽڙ، جتي نينهن اچل

نه ڪا جهل نه ڀل، سڀڪو ڀسي ڀرين ڪي.“

(شاهه: مومل راڻو)

”ڪيچ تنهن کي ڪون، ڪين جنهن جي ڪڇ ۾.“

(شاهه: معذوري)

”ٻولي ٻجهارت جو ڪيان سنڌي ذات جي.“

(شاهه: رامڪلي)

”ڪيهي ڪام ڪاڙهي ٿا اهڙي روش رون.“

(شاهه: رامڪلي)

”وهڪ مون ويئي، پڇاڻو پڇان پهي.“

(شاهه: مومل راڻو)

”جي رهڻي رهيو نه سڀ، ڏين ٿو ڪهڻي ڪيو ڪوھ.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”چؤ تون الله هڪرو، واڻي ٻي وسار.“

(شاهه: ڪلياڻ)

”گند جنجي ڪوڏ ۾ ٻاٻوڙا ڀونساڪ.“

(شاهه: ڪاموڏ)

”واچت وڃي وجود ۾ رهيو روح رباب.“

(شاهه: سهڻي)

”سڀئي سهاڳڻيون، سڀني منهن جاڙاء.“

(شاهه: ليلان چنيسر)

”طلب ۽ تڪصيل اورڊان ٿي آهي.“

(شاهه: آسا)

”ڏسي ڏسي آڻيون، توه ٿلاشون ڪن.“

(شاهه: آسا)

”سر ناپو سجدا ڪرين تن تواضع تو نه.“

(شاهه: آسا)

”طمع جي ڏلوار متان ڪرين مڱڻا.“

(شاهه: ڀرپات)

”نه ڪتا نه ڪوڪار، نه سي سڱ شڪار ٿين.“

(شاهه: ڪاهوڙي)

”جهن مينهن ڪنڊي پور، تنهن دوست وراڪو دل سين.“

(شاهه: بروو سنڌي)

”ڏونگر ڏولاڙو، ڏيندا مون ڏير ويا.“

(شاهه: جسيئي)

”هاڻگاما ۽ هور، ڪتا ڪرڻن ڪن ني؟“

(شاهه: معذوري)

”ڪٿارو ۽ ڪوس، اڱڻ آريءَ ڄام جي“

(شاهه: سسئي)

”عاشقن آرام ڪڏهن تان ڪونه ڪيو.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”سامونڊين سعيو سدائين سفر جو“

(شاهه: سامونڊي)

”نه خبر نه خواب، نڪو اونسي آڻيو،

هتيجو هت ڪنهن ڏٺو ڪونه جواب،

حميرن حساب، ڪه ڄاڻان ڪيئن ٿيو.“

(شاهه: مارئي)

”اڪين پنهنجي مت پاڻ سڻ پالهي ڪئي،
اتي وڃي اڙيون، جتي جان گهٽ.“
(شاه: آسا)

”ڪانگا ڪتابت، سناري سانڍج سامهون.“
(سچل: مالڪوس)

”جت ماڻهن هيڙاڪو ٿئي، سا جوئي جو ڪن جاء.“
(سچل: جوگ)

”اڪڻي مون هيلاپ جي، آه جهالڪين کي جيئي.“
(سچل: ڪنڀار)

”ڪڪرن جي ڪڙڪا ڪان وڌا ٿي مال.“
(سچل: سارنگ)

’اڄ جو ڪم آڏاڻن تي ٿيندو آهي‘.

’پاڻيءَ جي وهڪ هيشه هيٺاهين تي هوندي آهي‘.

’زراعت لاءِ آبپاشيءَ جو سرشتو فائديوارو آهي‘.

’ماڻهن سان اٽ ويهر ۽ ڏيٺ ويٺ انساني قدرن
جي ڄاڻ وڌائيندي آهي‘.

’واريءَ تي آڏاوت جتادار نه ٿيندي آهي‘.

(۱۷) اسم حاصل مصدر: مصدر جي پوئين ’ن‘ حذف
ڪرڻ سان جو لفظ جڙي ۽ اسم ٿي ڪم اچي تنهن کي
اسم حاصل مصدر چئبو آهي. اسم حاصل مصدر جا اهي لفظ
جن مان ڪنهن ڪم يا فعل جي معنيٰ نڪرندي هجي تن کي
اسم فعلي به چئي سگهجي ٿو.

اسم حاصل مصدر جي لفظن جا مثال :

اٺل (الف)	ٺوڪ	چيڙ	ڪپ
اٽڪ	پٽڄار	ڌوڻ	گڏ
آپتار	پيٽ	ڊوڙ	گيهل
آڙ	پرڪ	روڪ	گاڙ
باس	پڪڙ	سار	ڪهڙ
ٻوڪ	ٻهچ	سيٽ	ڪهور
ڀونڪ	ڦوڪ	سيڪ	ٽڌ
ڀيل	جاچ	سنڀال	لوڌ
ڀيٽ	جڙ	سوچ	لوڙ
ڀيڙ	هوڙ	سيٽ	مار
ٽانگهه	جهل	ڪاهه	مرڪ
نيور	چنگهه	ڪڍ	هار
ٿڌ	چٽ	ڪوٽ	هوڏ
ٽاڪور	چڪ	ڪيل	هينگ
ٽوڪ	چنڊ	ڪيڏ	هير

(ب)	آڪڙ	ٻڌندڙ
	ڪنگهه	لٽ
	ڪيسر	واڙ
	ڪاڻ	وٽ

(ت)	آڪلاءَ	ٺاهه	ڦڙ	سڌ
	آنڪ	ٺڳ	ڌڻي	ڪڏ
	ٺپ	پڪهه	ڊڄ	ڪپ
	ٺهڪ	ڦاڙ	ڍڪ	گڏر
	ٺار	ڦٽ	ساڙ	ڪاهه

گَنڌ	لَکَٽ	موڙ	وَنگ
گهءُ	لَنگه	وَت	وَه
لَت	سَچ	وَر	ويچار

اسم حاصل مصدر جو استعمال :

”تان اٿل اوڏانهن ٿئي، جهڏانهن ٻيڄل ٻرائي.“
(شاه: سورٺ)

”آيس —ن آچل، ٽيلاھين ٽ—و گري.“
(شاه: سورٺ)

”لکيو جو نرال سو انگ ڪياريءَ نه ٿئي.“
(شاه: معذوري)

”ٻيائيءَ ڪبي پک جن وڏو سي ورسيا.“
(شاه: ڪلهان)

”سچ سان نه پھت، ڪجهه گرهيا ڪن سين.“
(شاه: رڀ)

”آھين ٿار اکين جو، وٿان مون مَ وڃي.“
(شاه: ڪاموڏ)

”آءُ ڪيئن چڏيان سومرا، تن پٺوهارن ٻيچار،
جڙ جنهن جي جان ۽ لڳي ريءَ لٽار.“
(شاه: مارئي)

”ھيس ھندورن ۾، ٻي—م ڪانه ٻ—وڙ.“
(شاه: ليلان ڇنڀر)

”اڄ پڻ جڙيم جوڙ، دوست ٻيھي در آيو.“
(شاه: ٻروو سنڌي)

”جنهن جي جهڙپ، هاڻي ھڏائي نه چري.“
(شاه: ڪارابل)

”ڏورڻ منجهان ڏس، پوند هوت پنهنجو جو.“

(شاه: سسئي)

”ڪي ڏک وٺار، سوچ ڦٽي ڪر سسئي.“

(شاه: سسئي)

”ڪوئچ نه پسين ڪڪ، ڀڀ جنهن سين ڀڀيو.“

(شاه: ڏاهر)

”ڀر ڪي پانيون ٽوڪ، جو ڀڪ ڀالڙن جو.“

(شاه: مارئي)

سارنگ بشار لهيج، الله لڳ آجين جي.“

(شاه: سارنگ)

”جنهن ستيءَ ست نه چڏيو سا مارئي مر چاڻي،

انهيءَ عمر ڪوٽ ۾ لڄ نه لڄائي.“

(شاه: مارئي)

”ساسٽ نه سارين، الف جنهنجي اڳ ۾.“

(شاه: يمن ڪلياڻ)

”سوريءَ سڱ ٿيو، ڪا هلندي جيءَ ڏيون؟“

(شاه: ڪلياڻ)

”جن ڪي سڪ ساهڙ جي، سي ڪهر نه ڀڄن گهاٽ.“

(شاه: سهڻي)

”وڏي سگهه سنڌاه، ٻاجهن ڀرو آهين.“

(شاه: ڏاهر)

”ڪٿيريءَ تان ڪل، عمر ڪڇ م اهڙي.“

(شاه: مارئي)

”پڪي چنا پانڊ، ڳلي نه چاڻي ڪو ٻو.“

(شاه: ڏاهر)

”ورلڪن جي لوڻ، گهوريا سڪ پنيولا جا.“

(شاهه: حسيني)

”مون جهڙو ڏٺو آي ۾، ديوليا لڻ ۾ لام.“

(شاهه: سارنگ)

”پتنگ چائين پاڻڪي پسي هاڃ ۾ موت.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”سو هوڪ مارڻون، جتان لوڪ لڄ ٿئي.“

(شاهه: مارئي)

”وت سوريندي ولها، ويو تيل پري.“

(شاهه: مومل راڻو)

”ور ۾ ڪونهي وڻ، ڏي-رن ور وڏو ڪيو.“

(شاهه: ديسي)

”وس بادل وس، تو وسندي وس ٿئي.“

(شاهه: سارنگ)

”جان واهڙ ۾ هو وهه تان تون مڇ نه موٽين.“

(شاهه: ڏاهر)

”هنئين منهنجي هوڻ، پٺي پاروچن سين.“

(شاهه: حسيني)

”آزمودو هوندو ته ڪم ۾ آڌڪ نه ٿيندي.“

”ڦرڙيءَ کي ڇڏي ڏيو ته نيٺ ڦٽ ٿي پوندو.“

”ٺرئي کير کي ڦوڪ نه ڏهي آهي.“

”سواجه ۾ سوچ سان ڪم ڪرڻ وارو ماڻهو خطا

نه ڪائيندو.“

’گيسر جو نتيجو ڇٽاءُ ۾ ظاهر ٿيندو آهي‘.
 ’سڀني ۾ ٻچڙو آواز گڏهه جي هيٺنگ آهي‘.

(۱۸) اسم فاعل: اهو اسم جو مصدر مان جڙي يا فعل ۽ ٻين حرفن يا لفظن جو مرڪب هجي ۽ جملي ۾ فاعل يا مفعول جي صورت ۾ ڪم اچي، تنهن کي اسم فاعل چئبو آهي.
 فاعل ۽ اسم فاعل ۾ فرق آهي. اسم جامد هجي يا مشتق، ٻيئي فاعل جي صورت وٺي سگهن ٿا؛ فاعل جملي اندر هميشه فاعل جي صورت ۾ هوندو آهي، مگر اسم فاعل جو مشتق هوندو آهي، فاعل توڙي مفعول، ٻنهي مان ڪابه صورت وٺي سگهي ٿو. اسم فاعل صفت به ٿي ڪم ايندو آهي.

اسم فاعل جي ٺهڻ جا مختلف طريقا آهن، جن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو:

۱. اسم کي پنهنجي حرف ’ي‘ ساڻ زير يا ’آئي‘ پڇاڙي ملائڻ سان يا اسم جي پهرئين حرف بعد حرف علت آئي پڇاڙيءَ ۾ حرف ’ي‘ ساڻ زير ملائڻ سان اسم فاعل (مذڪر) جڙندو آهي ۽ اسم کي پنهنجي حرف ’ن‘، ’ڻي‘ يا ’ياڻي‘ پڇاڙي ملائڻ سان اسم فاعل (مؤنث) جڙندو آهي، مثلاً: ’جوڳ‘ اسم مان اسم فاعل (مذڪر) ٿيندو ’جوڳي‘ ۽ اسم فاعل (مؤنث) ٿيندو ’جوڳڻ‘ يا ’جوڳيائي‘.

اسم فاعل جا ٻيا مثال:

اسم فاعل (مذڪر):

آچاري	اولادي	بنواسي	ٺيڪري
اوڻي	آهتي	پيدري	پاڻي
اوطاقي	باغائي	تيلي	پانڌري

ڏاڏڪي	سوالِي	ڀاڙِي	پساري
ننگي	شڪاري	راهي	پيري
نانواڻي	ڪاڀري	ساڻي	جوهري
لاهوڻي	ڪارڻي	ساڻگي	جهانگي
لويي	ڪاسمي	سيراڻي	حاجي
واپاري	ڪانڌي	سنگتي	حلوائي
وڏري	گهائي	سٺاسي	ڏوڻي

اسم فاعل (مؤنث)

ڏوڻائي	اولادڻ
سڱيڻي	بنواسڻ
سانگهائي	بيڪارڻ
سٺاسڻ	پوچارڻ
سوالڻ	حاجيائي
شڪارڻ	جهانگيائي
وڏهائي	ڏهائي

۲. اصل فعل (اسم) جي پٺيان يا اسم جي پهرئين حرف کانپوءِ حرف علت آڻي پڇاڙيءَ ۾ حرف ’ي‘ ساڻ زهر آڻڻ سان اسم فاعل (مذڪر) ۽ ’ي‘ جي جاءِ تي حرف ’ڻ‘ آڻڻ سان اسم فاعل (مؤنث) ٺهندو آهي، مثلاً:

اسم فاعل (مذڪر) اسم فاعل (مؤنث)

پهچڻ	پهچي
پوچارڻ	پوچاري
ڏوڻ	ڏوڻي
ڏوڏڻ	ڏوڏي
مارڻ	ماري

مٿين مثالن ۾ ’ڏوٻي‘ ۽ ’ڏوٽي‘ لفظن جي جدا جدا مصدر آهي ’ڏٺل‘ ۽ ’ڏهن‘ جن جي اسم فاعل جي صيغي ۾ ’ه‘ جي جاءِ تي حرف ’پ‘ ۽ ’ه‘ جي جاءِ تي حرف ’ڏ‘ آيل آهي. ’هوجاري‘ اسم فاعل جي صورت ٽرالي آهي جنهن ۾ اسم نجي پٺيان ’آري‘ پڇاڙي ملائي ويئي آهي.

۳. امر يا اسم جي پٺيان يا ان جي پهرئين حرف بعد حرف علت اٿي پڇاڙيءَ ۾، حرف ’و‘ ساڻ پيش ڪڍڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي؛ مثلاً: ’ڪاڻڻ‘ مصدر جو اصل فعل يا امر آهي ’ڪاءُ‘ جنهن کي ’و‘ ساڻ پيش ملائڻ سان اسم فاعل ٿيندو ’ڪاڻڻو‘ ۽ ’خير‘ اسم مان اسم فاعل ٺهندو ’خابرو‘، ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

۴. امر مان ٺهندڙ اسم فاعل جا مثال:

هاريڪو	خاٽو	لاڏو
پينو	ڏينهو	لاهو
چاڻو	ٻيجو	ناچو
جهالو	سمجهو	وهو
چاڙهو	کاڌو	وڙهو
چڪو	ڪهو مو	هالو

اسم فاعل جي ڪن ترڪيبن ۾ ’اڻو‘، ’آڪو‘ يا ’ڙاڻو‘ پڇاڙي استعمال ٿيل هوندي آهي، مثلاً:

پهڙاڻو	رهاڪو
جتاڻو	گهو مڙاڻو
خرچاڻو	لاڏاڻو
ڪاڻاڻو	لاڙاڻو
ڪاهاڻو	لوڙهاڻو

۵. اسم مان ٺهندڙ اسم فاعل جا مثال :

گهرڙو	(۱) واٽهڙو
گهانڙو	واهڙو

۶. اسم جي پٺيان حرف 'و' يا 'يو' ۽ 'ڙيو' پڇاڙي گڏڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي.

اسم فاعل (مذڪر) جا مثال :

اوڳاهيو	ڏونگريو	ڪپتھو
بکيو	ڊوهو	ڪوڏيو
ٻانگو	ڊوليو	(۲) ڪوڏاريو
ڀاڳيو	راڇيو	ڪوڏڙيو
جويو	مٽو	لانگوتيو
ڇانگهو	سڦلو	مانو
ڏڪاريو	سيندو	مٽڙيو

اسم جي پٺيان ڪي ٻيون پڇاڙيون به استعمال ۾ اچن ٿيون، جهڙوڪ: 'آکو' يا 'آکرو'، 'هتو' ۽ 'هتو' وغيره.

مثال :

ننڍاڪو يا ننڍاڪرو

پيٽ هتو

خير هتو

(۱) اسم فاعل جي هن ترڪيب ۾ ڪن وڌيڪ حرفن جو اضافو ڪيل آهي، يعني 'وات' اسم جي پٺيان 'هڙو' پڇاڙي آيل آهي؛ انهيءَ ترڪيب جون ٻيون به صورتون آهن، مثلاً: 'واٽاڙو'، 'واٽاهڙو'، 'واٽاڏو'، 'واٽوهڙو' ۽ 'واٽهڙو'.

(۲) هن ترڪيب ۾ 'ڪوڏر' اسم ۾ حرف الف (ا) جو اضافو ٿيل آهي.

اسم فاعل (مؤنث) جا مثال :

سڌڙي	بکي
سينڌي	پاڳي
ڪوڏري	راڄي
مٿڙي	سڻي

۷. امر جي پهرئين حرف پٺيان حرف علت آئي پڇاڙيءَ ۾ حرف ’و‘ ملائڻ سان يا ’يو‘ ۽ ’ڙيو‘ پڇاڙي ڪڍڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي، مثلاً:

توڍو	ڪهورڙو
راکو	واڍو
راندو	ويسرو

۸. اسم جي پٺيان مختلف پڇاڙيون جهڙوڪ: ’ڙ‘، ’آر‘، ’آرو‘، ’اڙو‘، ’وارو‘، ’يارو‘، ’واري‘، ’آڻو‘، ’آلو‘، ’وال‘ ۽ والو وغيره ملائڻ سان اسم فاعل (مذڪر) ۽ ’آري‘، ’واري‘ يا ’هاري‘ وغيره ملائڻ سان فاعل (مؤنث) ٺهندو آهي. مثال هيٺ ڏجن ٿا.

اسم فاعل (مذڪر) جا مثال :

اچارو	پڳوارو يا پاڳارو	سوڳارو	ٻاٽوارو
اڳڙيارو	پورالو	سونارو	مٽوالو
آنهارو	راڄ وارو	سونهارو	ناليرو
اوتار	رڪوال	ڪارائو (۱)	نامڪڻو
ٻاجهارو	ساڃارو	ڪاڻيارو يا ڪاڻيارو	ناميارو
ڀوارو	ستواري	ڪنڊيارو	واتيرو
پٺ وارو	سوپارو	ڪوهيارو	هاڪارو

(۱) اسم فاعل جي هيءَ هڪ نرالي ترڪيب آهي جنهن ۾ اسم ’نام‘ جي پٺيان ’ڪڻيو‘ پڇاڙي آندي ويئي آهي.

اسم فاعل (مؤنث) جا مثال :

اڃاري	ساڃاري
ٻاجهاري	ڪاڻياري يا ڪانهاري
ٻچن واري	گورهاراري
ڀواري	(۱) ڳڀوراري
ڀاڻياري	گهر واري

۹. مصدر جي پٺيان 'وارو'، 'هار'، 'هارو' يا 'هارڪو' ٻڌڻي ملائڻ سان اسم فاعل (مذڪر) ۽ ان جي پوئين 'و' جي جاء تي حرف 'ي' سان زير آڻڻ سان اسم فاعل (مؤنث) ٺهندو آهي. مثال هيٺ ڏجن ٿا :

اسم فاعل (مذڪر) :

اچڻ وارو	رڻ ٺاهڻ وارو
بخڻ وارو	سڙجڻ وارو
ٻاڻ وارو	قدر وارو
خالق وارو	مڱڻ وارو
ڏسڻ وارو	وڃڻ وارو
ڍڪڻ وارو	هلائڻ وارو

اسم فاعل (مؤنث) :

ٻڌڻ واري	رڻ ٺاهڻ واري
ڏکڻ واري	سڙجڻ واري
رڌڻ واري	هلائڻ واري

(۱) اسم فاعل جي هن ترڪيب ۾ حرف 'ر' جو اضافو ٿيل آهي.

۱۰. اسم جي پٺيان يا اسم جي پهرئين حرف کانپوءِ
حرف علت آئي ۽ ڇڙيءَ ۾ 'آر' يا 'أرو' ملائڻ سان اسم فاعل
(مذڪر) ۽ ڇڙيءَ واري حرف 'ر' تي زير ڏيڻ يا 'و'
جي جاءِ تي حرف 'ي' ساڻ زير آڻڻ سان اسم فاعل (مؤنث)
ٺهندو آهي، مثال هيٺ ڏجن ٿا:

اسم فاعل (مذڪر):

سگهارو	ڀڄارو
لچارو	پينار يا پينارو
ليڪارو	ڇاڻارو
ولچارو	ڏڪارو

اسم فاعل (مؤنث) جا مثال:

پينار
ڏڪاري
سگهاري
لچاري

۱۱. مصدر جي پٺيان حرف 'و' ۽ ڪنڀڻ سان اسم فاعل
(مذڪر) ۽ حرف 'ي' ساڻ زير ڪڍڻ سان اسم فاعل (مؤنث)
ٺهندو آهي. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

اسم فاعل (مذڪر):

ڀڄڻو	اوڳارڻو
ڪڍڻو	باسڻو
ڳائڻو	ٻولڻو
مڱڻو	پڇڻو
وڃڻو	ڦڙڪڻو

اسم فاعل (مؤنث):

اوڏيئي	ڊڄيئي
ٽپيئي	رسيئي
پيئي	گائيئي
ڏسيئي	نچيئي

۱۲. امر جو لفظ جيڪڏهن (۱) پن يا وڌيڪ حرفن وارو آهي ۽ ان جي پوئين حرف تي پيش واري اعراب آهي ته ان جي پٺيان 'ندڙ' پڇاڙي ملائڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي، مثلاً: 'آڏ'، 'آڏر' ۽ 'آڏام' امر جا لفظ آهن جن مان اسم فاعل ٺهندو 'آڏندڙ'، 'آڏرندڙ' ۽ 'آڏامندڙ' پر ٻجي امر جي پوئين حرف تي زير واري اعراب آهي ته ان جي پٺيان 'يندڙ' پڇاڙي ملائڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي، مثلاً: 'وٽ' ۽ 'وٽاه' مان اسم فاعل ٺهندو 'وٽيندڙ' ۽ 'وٽاهيندڙ'. مذڪر ۽ مؤنث جي سڃاڻپ لاءِ اسم فاعل جي پوئين حرف تي پيش ۽ زير جو استعمال ٿيندو آهي، مثال هيٺ ڏجن ٿا:

پيش واري امر مان ٺهندڙ اسم فاعل جا مثال:

ٻڌندڙ	اڀرندڙ	اڀامندڙ
ڀرندڙ	اُهرندڙ	اُجهامندڙ
ٻڙهندڙ	ٻڪڙندڙ	ٻڙڇندڙ
گهمندڙ	پيئندڙ	سڃائندڙ
وهندڙ	ڇائندڙ	وسامندڙ
هٽندڙ	وڪندڙ	ويامندڙ

(۱) ڪي ابر وارا لفظ اهڙا آهن جن جي پوئين حرف تي پيش واري اعراب هوندي به ان جي پٺيان 'يندڙ' پڇاڙي لڳندي آهي، مثلاً: 'آڇ' يا 'آءُ' امر مان اسم فاعل ٺهندو 'آڇندڙ'، 'وڃ' مان اسم فاعل ٺهندو 'وڃندڙ' ۽ 'ڪاه' مان اسم فاعل ٺهندو 'ڪاهيندڙ' وغيره.

زير واري اسم مان ٺهندڙ اسم فاعل جا مثال :

اڏيندڙ	بخشيندڙ	آهائيندڙ	اوڳاريندڙ
(۱) ڏريندڙ	ٻوليندڙ	ٻڄائيندڙ	پهچائيندڙ
سڏيندڙ	قاريندڙ	پرائيندڙ	چورائيندڙ
ڳنڍيندڙ	ڌاريندڙ	سڌاريندڙ	ساراهيندڙ
لڏيندڙ	ڳائيندڙ	سنڀاليندڙ	شهرمائيندڙ
ونڊيندڙ	ماريندڙ	ڪمائيندڙ	ويڙهائيندڙ

۱۳. اسم جي پٺيان حرف 'ر' يا 'ڙ' گڏڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي، مثلاً: 'ڏند' اسم مان اسم فاعل ٿيندو 'ڏندڙ' ۽ 'ڇوٽي' مان اسم فاعل ٿيندو 'ڇوٽيڙ'. ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

اٿڙ	(۲) چولڙ	گوهر
ٻٽيڙ	ڌاڻيڙ	ڳالهڙ
ٿاڙ	ڌاڻيڙ	لاڻيڙ
پاڻيڙ	ڍيڙ	لٽيڙ
ڄمڻيڙ	ڪاٺيڙ	ماڻيڙ
ڇڪڻيڙ	گاڏيڙ	مڇيڙ

۱۴. اسم جي پٺيان مختلف ڀڄاڙيون جهڙوڪ: 'اڙو'، 'ڻو'، 'اڻو'، 'يانو'، 'يڇو'، 'يکو'، 'ولو'، 'يل'، 'يلو'، 'اڻو' يا 'يڻو' وغيره آڻڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي. مذڪر مؤنث جي تخصیص لاءِ حرف 'و' ۽ 'ي' سان زير استعمال ٿيندا آهن. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

(۱) اسم فاعل جي هن ترکیب ۾ 'ڏي' اسم جي پوئين حرف 'ي' تي نه پيش آهي نه زير بلڪ اهو حرف ساکن آهي؛ ان مان اسم فاعل ٺاهڻ لاءِ ان کي زير وارو ۽ ليکيو وڃي ٿو.

(۲) 'چولي' اسم مان اسم فاعل ٺاهڻ لاءِ سندس حرف 'ي' کي حذف ڪيو ويو آهي.

اسم فاعل (مذڪر):

پاڻي مانو	پاڙي چو	پڙڪيلو	سريلو
جاننو	ماڙي چو	جوشيلو	هنيلا
لوڻيانو	ويڙهي چو	جهنڊولو	پريانو
مانوڙو يا مانو	ٿانئڪو	ڪاوڙيل	ڳوٺاڻو
ٿري چو	سانئڪو	رسيلو	سؤراڻو
پاري چو	ٽانڙيل	روهيلو	مانئو

اسم فاعل (مؤنث):

ڳوٺاڻي	ماڙي چي	سانئڪي
سؤراڻي	پاڻيائي	رسيلي
مانئڪي	جانئي	روهيلي
ٿري چي	لوڻيائي	سريلي
پاري چي	ٿانئڪي	هنيلي

۱۵. اسم جي بنيان پڇاڙيون، جهڙوڪ: 'ت'، 'آنو'، 'آئو' يا 'ايتو' ملائڻ سان اسم فاعل (مذڪر) ٺهندو آهي؛ مؤنث جي صيغي لاءِ اسم فاعل جي پڇاڙيءَ واري پيش واري اعراب جي جاءِ تي 'زير' ۽ حرف 'و' جي جاءِ تي 'ي' سان زير استعمال ٿيندي آهي. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

اسم فاعل (مذڪر):

(۱) پورهيت	پيڻيتو	سگهائتو	لڇائتو
اثرائتو	جو کائتو	سندائتو	مانائتو
ٻيڙياتو	جوئيتو	سورائتو	مائيتو
پائيتو	سا کائتو	سيلائتو	مندائتو
ڀوائتو	سانگائتو	ڪمائتو	وڙائتو
(۲) ٿورائتو	سڏائتو	گهرتو	هندائتو

(۱) ۽ (۲) اسم فاعل جي هنن ترڪيبن ۾ اسم جو ڀويون حرف 'و' حذف ڪيو ويو آهي.

اسم فاعل (مؤنث)

پورهيت	پيٽهتي	ڪمائتي	مندائتي
اڻڙائتي	جسائتي	گهرڙتي	مائهتي
ڀائتي	سڌائتي	لڄائتي	وريتي
ڀوائتي	سؤرائتي	مانائتي	وڙائتي

۱۶. اسم جي پنهان يا ان جي پهرئين حرف پويان حرف علت آئي آخر ۾ ’آر‘، ’ڪار‘، ’ڪر‘، ’ڪڙ‘ يا ’اڙڪر‘ پڇاڙين ملائڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي. مذكر ۽ مؤنث جي فرق ظاهر ڪرڻ لاءِ اسم فاعل جي پوئين حرف تي پيش يا زير واري اعراب استعمال ٿيندي آهي. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

اوٺار	(۲) پنهور	نقصانڪار
ٻڪرار	(۳) گٽوار	(۶) هاجوڪار
(۱) ڏٺار	(۴) ميهار	رانديڪر
ڏاتار	(۵) جههڙاڪار	(۷) پاڇوڪڙ
ريدار	چترڪار	(۸) پاڇوڪڙ
ڪرتار	زيانڪار	(۹) رولاڪڙ

(۱) هن اسم فاعل جون ٻه صورتون به آهن، مثلاً: ’ڏٺار‘ ۽ ’ڏرار‘ يا ’ڏراڙ‘ جن ۾ حرف ’ن‘ جي جاءِ تي حرف ’ر‘ يا ’ر‘ آندو ويو آهي. (۲) ۽ (۳) هنن ترڪيبن ۾ اسمي لفظ آهن: ’پهون‘ ۽ ’گهٽون‘، جن ۾ آخري ’ن‘ ڪڍيو ويو آهي؛ اهڙي طرح (۴) ترڪيب ۾ پهريون ۽ پويون ٻئي ’ن‘ حذف ڪيا ويا آهن. (۵)، (۶) ۽ (۹) هنن ترڪيبن ۾ اسمن جون جدا جدا صورتون آهن: ’جههڙو‘، ’هاڃو‘ ۽ ’رولو‘، جن ۾ پويون حرف ’و‘ ڪڍي ان جي جاءِ تي حرف ’ا‘ ۽ ’ي‘ آندا ويا آهن. (۷) ۽ (۸) هنن ترڪيبن ۾ ’پاڇو‘ ۽ ’پاڇو‘ خود اسم فاعل آهن، پر انهن جي پٺيان ’ڪڙ‘ پڇاڙي ملائي انهن کي استمراري معنيٰ ڏني وئي آهي.

مٿين ترڪيبن کانسواءِ هڪ ٻي نرالي ترڪيب آهي جنهن ۾ اسم جي پهرئين حرف سان حرف علت ’ي‘ ملائي پٺيان ’ڙيات‘ پڇاڙي گڏڻ سان اسم فاعل جو صيغو ٺهندو آهي، مثلاً: ’سيڪڙيات‘.

۱۷. اسم جي پٺيان پڇاڙيون، جهڙوڪ: ’آن‘، ’وان‘، ’واڻ‘، ’زد‘ يا ’وند‘ ملائڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي، مثلاً:

پهلوان	وچاوان	آسروند
چٽيوان	اڳواڻ	پاڳوند
ڌنوان	پهلواڻ	صورت وند
ستياوان	پيلواڻ	لڇرند
سوڀاوان	سرواڻ	مراد وند

۱۸. اسم جي پٺيان يا اسم جو پويون حرف ڪڍي ان جي پٺيان ’ڪ‘ يا ’ڊاڻڪ‘ پڇاڙي ملائي سان اسم فاعل ٺهندو آهي، مثلاً: ’پرواه‘ اسم مان اسم فاعل ٿيندو ’پرواهڪ‘ ۽ ’بکيا‘ اسم جو پويون حرف ’ا‘ ڪڍي باقي لفظ کي ’ڪ‘ پڇاڙي ملائي ته اسم فاعل ٿيندو ’بکياڪ‘، ٻيا ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا:

پاڻڪ	ڦلڊاڻڪ
سماجڪ	اڇڪ
مرجادڪ	رڇڪ
دڪڊاڻڪ	رڪيڪ

۱۹. اسم جي پٺيان پڇاڙيون، جهڙوڪ: ’سر‘، ’سري‘، يا ’سيري‘ ملائي سان اسم فاعل ٺهندو آهي، مثلاً:

پاڙيسر يا پاڙيسي
جو ڪيسر
(۱) ڏلاسري
ڪوريسر

۲۰. اسر جي پٺيان 'چي' پڇاڙي ملائڻ سان اسر فاعل
ٺهندو آهي، مثلاً:

بندو ڇڏي
توبچي، توبچي
دٻچي يا دٻچي
(۲) ڀنڊور ڇڏي
(۳) خزانچي

۲۱. اسر جي پهرئين حرف پٺيان حرف 'ي' آڻي آخر
۾ 'ڪ' پڇاڙي ملائڻ سان اسر فاعل ٺهندو آهي، مثلاً:
'لڪ' اسر مان اسر فاعل ٺهندو 'لڪڪ'؛ ها اسر جي پوئين
حرف سان 'ا' ملائي پٺيان 'ڪ' پڇاڙي ملائڻ سان اسر فاعل
ٺهندو آهي، مثلاً: 'رھ' اسر مان اسر فاعل ٺهندو 'رهاڪ'؛
يا اسر جي پهرئين حرف پٺيان حرف 'ي' آڻي ۽ پوئين حرف
سان 'ا' ملائي آخر ۾ 'ڪ' پڇاڙي ڪڍڻ سان اسر فاعل
ٺهندو آهي، مثلاً: 'ٿر' اسر مان اسر فاعل ٺهندو 'ٿيراڪ'.
اهڙا ڪي ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

ڇاڪ	ڇاڪ
رولاڪ	جٺاڪ
ڀاڳاڪ	جوڻياڪ
هراڪ	جهڙاڪ

(۱) هن ترڪيب ۾ 'ڏن' اسر جي پٺيان حرف 'ا' ملايو ويو آهي.
(۲) ۽ (۳) هنن ترڪيبن ۾ اسر جو پوئين حرف 'و' حذف
ڪيو ويو آهي؛ اهي اصل لفظ آهن: 'ڀنڊورو'، 'خزانو'.

۲۲. امر جي پٺيان 'ڪ' پڇاڙي گڏڻ سان اسم فاعل
ٺهندو آهي، مثلاً:

اڏامڪ	سڌارڪ
جاڇڪ	ڪاڏڪ
ڏاڏڪ	ڳاڏڪ

۲۳. ڪي امر جا صيغا اسم فاعل ٿي ڪم ايندا آهن،
يا ڪن جي پهرئين حرف پٺيان حرف علت جو اضافو ٿيل
هوندو آهي، جيئن 'اڏر' امر مان اسم فاعل ٿيندو 'اڏڙ'. ٻيا
مثال هيٺ ڏجن ٿا:

ٽوڙ
ٺڳڙ
جوڙ
(۱) چور
ڪر يا ڪار

۲۴. ٻن اسمن کي ملائڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي، مثلاً:
پاتشاهه (۴) گهوڙيسوار
ڪيلڪ يا ڪيلڪو (۲) وات وڪيل
(۳) گهوڙامنجي هڏڙوڪي

۲۵. اسم جي پٺيان امر جو صيغو گڏڻ سان اسم فاعل
ٺهندو آهي، مثلاً:

(۱) هي لفظ 'چورائڻ' مصدر مان نڪتل آهي، جنهن مان
امر جا ٻيون حرف 'آه' ڪليا ويا آهن.
(۲) هن ترڪيب ۾ پهرين اسم ۾ حرف 'و' جو اضافو ڪيو
ويو آهي.
(۳) ۽ (۴) هنن ترڪيبن ۾ پهرين اسمن 'گهوڙو' ۽ 'گهوڙو'
جو ٻيون حرف 'و' ڪڍي ان جي جاء تي 'ا' ۽ 'ي' آندا ويا آهن.

پنيءَ ٻوڙ	گورپٽ
رکپال	گنديچوڙ يا (۱) گنديچوڙ
سروبيچ	(۲) مڪيچوس
ڪئمار	ڪنڌاڙ
گردن ٽوڙ	هٿڙ

۲۶. اسم جي پٺيان امر جو صيغو سان 'و' يا 'يو' پڇاڙي آڻڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي، مثلاً:

ڏوڙ ڏوڍو	ڀاڳيڙو
ڪانگ تڙو	رنگيڙو
مس چٽو	سونهيڙو

۲۷. صفت ۽ اسم يا صفت ۽ امر جي مرڪب مان اسم فاعل ٺهندو آهي؛ اهڙي حالت ۾ صفت جو ٻيون حرف 'و' مذڪر جي حالت ۾ 'ي' مؤنث جي حالت ۾ حذف ٿيندو آهي ۽ ساڳئي وقت گهڻو ڪري ٻوئين لفظ جي آخر ۾ حرف علت يا 'يو'، 'ڏو'، 'ڪ' پڇاڙيءَ جو اضافو ٿيندو آهي، مثلاً: 'گهڻخيالو' اسم فاعل جو صيغو آهي، انهيءَ صيغي ۾ ٻيون لفظ 'گهڻو' صفت ۽ ٻيون لفظ 'خيال' اسم آهي؛ 'گهڻو' جو ٻيون 'و' حذف ٿيل آهي ۽ وري اسم 'خيال' جي آخر ۾ 'و' جو اضافو ڪيو ويو آهي. ٻيا اهڙا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

(۱) ۽ (۲) هنن ترڪيبن ۾ اسم جي پٺيان حرف 'ي' جو اضافو ٿيل آهي.

اڀيرو	ڪار تھو	گھڻگھرو
ٿور ٿالڻو	ڪار چيو	گھڻمتيو
ٿور ڪاڻڪ	ڪار منھون	منگھرو
ٿور ڪاڻو	گھڻ اڪرو	وڏيا گھرو
ٿور ويرو	گھڻ ٻڃو	وڏ ڦڙو
ٿور ويساھو	گھڻ رسو	وڏ جگرو
سوڙھ، دليو	گھڻ ڪٻاھائڻو، گھڻ ڪٻاھائڻو	وڏ واتيو

۲۷. ڪي اسم خود اسم فاعل جي صورت ۾ هوندا آهن، مثلاً:

استاد	تڏي	مارؤ
آگو	راھ	مؤرڪ
ٻانھو	ڪانڌ	منھاڻو
پير	ڪنڀار	سيھ
جاجة	گُر يا گرو	وَر
جَت	گولو	ولھو
چارڻ	لُڇ	ويج
دشمن	لنگھو	ھاٿڪ

۲۸. اسم فاعل جي ڪن ترڪين ۾ سنڌيءَ جي اسمي

لفظن جي پٺيان فارسيءَ جون پڇاڙيون يا فارسيءَ جا امر جا هيڃا استعمال ٿيندا آهن. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

فارسي امر جي هيڃن سان ٺهندڙ اسم فاعل جا مثال:

ٿاڻيدار	چوڪيدار	گهريدار
ٺڳباز	دڻاليند	لاڳدار
پلٽيباز	ڌوٽي بند	لڇڪيدار
جواباز	سارنگي نواز	لهڻيدار
پهريدار	سر بند	منهادار
ڦلدار	ڪمدار	مهندار
جاگيردار	ڪاٽيدار	وياج اخور

فارسيءَ جي پڇاڙين سان ٺهندڙ اسم فاعل جا مثال :

ڪمانگر	چوڙيگر
ڪاشگر	(۱) رانديگر
ڪرڻيگر	ڪاريگر
مهڻيگر	ڪاشهگر

۲۹. سنڌيءَ ۾ فارسي ۽ عربيءَ جا اڪيچار اسم فاعل جا لفظ استعمال ٿيندا آهن جن جا ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا:

فارسيءَ جا اسم فاعل وارا لفظ

دل آزار	بختاور	سنگ تراش	حرام خور
دل افروز	زور آور	آتش پرست	رشو خور
رونق افروز	دلاويز	بت پرست	شرابخور
روح افزا	باربردار	دلپسند	قہامت خيز
عزت افزا	پيغمبر	قاجپوش	معنيٰ خيز
همت افزا	جانباز	پردہ پوش	ايماندار
بد اندیش	دلبر	چشم پوش	قاجدار
دور اندیش	جانباز	روپوش	جاندار
زهر آميز	دغا باز	سترپوش	خبردار
شڪر آميز	سرباز	مہرپوش	دلدار
لطيف اندوز	پابند	بادپيما	راہدار
درد انگيز	دلبند	خونخوار	زميندار
حيرت انگيز	نظر بند	نمڪ خوار	شاندار
شرانگيز	دور بين	آدم خور	سالدار
اشڪ آور	بہتان تراش	چغليخور	رازدان

(۱) هن ترکیب ۾ اسم جي پٺيان حرف ’ي‘ جو اضافو ڪيو ويو آهي؛ هن جي ٻي صورت ’رانديگر‘ آهي.

رياض دان	دلڪش	پاسبان	سود مند
سائنسدان	ڪارڪن	دربان	عقلمند
قانون دان	عبادت گذار	شتر بان	غير تمند
نادان	رهگذر	ڪششي بان	فڪر مند
آبدوز	آتش گير	مهربان	هٿر مند
زمين دوز	جهانگير	نگهبان	آشنا
آرام دهم	دستگير	شرمسار	پينا
جهاز ران	دلگير	غمگسار	دانا
دلربا	دامنگير	آبادگار	ناپينا
ڪهربا	عالم گير	آزمودگار	اندوهناڪ
هو شربا	گهڪير	خدمتگار	افسوسناڪ
تيزرو	رومال	سازگار	المر ناڪ
پيش رو	ريگمال	مددگار	تابناڪ
خونريز	تخت نشين	بازيگر	خطرناڪ
رنگريز	پرده نشين	بتگر	دردناڪ
جلد ساز	جانشين	تونگر	دهشتناڪ
دندان ساز	دل نشين	جادوگر	شرمناڪ
قانون ساز	ذهن نشين	چاره گر	غضبناڪ
ڪار ساز	رهنما	زرگر	غمناڪ
بت شکن	قطب نما	ستمگر	وحشتناڪ
صف شکن	حق نواز	سوداگر	هيبتناڪ
حق شناس	دلنواز	ارجمند	آينده
روشناس	غريب نواز	آرزومند	تاپنده
فرض شناس	اخبار نويس	حاجتمند	پاينده
سرفراز	عريض نويس	درد مند	پرندہ
ڪار فرما	آواره	دولتمند	چرندہ
آتش فشان	باغبان	رضامند	دورندہ

سروقد	بي نظير	بي پروا	بداخلاق
سنگدل	بي نياز	بي جان	بدبخت
شههشاه	بي وطن	بي حيا	بدتميز
شيردل	بي وفا	بي خبر	بدحواس
گليدن	بي وقوف	بي درد	بدخواه
هم آواز	بي همت	بي دين	بدزيب
هم آهنگ	بي هوش	بي رحم	بدصورت
هم درد	بزدل	بي شرم	بدظن
هم دم	تنگ نظر	بي عزت	بدڪار
همراز	تيز گام	بي غيرت	بدمعاش
همراه	پاڪ دامن	بي عقل	بدنام
همزلف	خوش خلق	بي بها	بدنيت
همسفر	خوش مزاج	بي قياس	بي ادب
همشڪل	زبان دراز	بي گناه	بي ايمان
همعصر	سپاه سالار	بي نصيب	بي باڪ

(۱) عربيءَ جا اسم فاعل وارا لفظ:

غني	طالب	خالق	باغي
قاني	ظالم	خادم	باقي
قاتل	عايد	راشي	باني
قاصد	عاشق	سالڪ	تاجر
قاضي	عالم	سائل	جاهل
قائد	غازي	صاحب	حاکم

(۱) فارسيءَ جي اسم فاعل جي ترڪيبن ۾ جنس جي تخصيص نہ هوندي آهي، پر عربيءَ ۾ جنس جو فرق نمايان هوندو آهي. عربيءَ ۾ مؤنث جي صيغي ۾ آخر ۾ 'ت' جي علامت استعمال ٿيندي آهي، مثلاً: 'خادم' مذڪر جو صيغو آهي ته مؤنث ٿيندو 'خادمة'.

ڪاتب	ڪريم	معمار	عطار
ڪافر	مدبر	منصور	غفار
منڪر	مريفن	مڪر	مشت
ناظر	مشور	خليفه	ميلغ
وارث	معين	ميتدي	محدث
والد	منجهت	مجاهد	محقق
واقف	مقيم	مجاور	مخير
والي	نذير	مجتهد	مدبر
هادي	وزير	محاسب	مصنف
امام	وڪيل	محافظ	معلم
اديب	مجرم	مخالف	مفڪر
امير	محب	مرتڪب	مؤثر
امير	محسن	مسافر	موحد
بخيل	مخلص	معتد	مؤرخ
بشير	مرشد	ممتحن	مؤلف
حسين	مريد	منافق	متعصب
حڪيم	مسلم	منتظم	متڪبر
خبيث	مشرڪ	منتهي	متڪلم
خطيب	مفتي	مهاجر	متوڪل
رحيم	مفلس	جبار	اولوالامر
رفيق	مفيد	جلاد	اولوالعزم
شريف	منشي	حمال	جاهل القدر
شهيد	منيپ	دجال	حڪيم الامه
صديق	موذي	دلال	سليم العقل
ضعيف	مؤمن	رزاق	شريف النفس
طبيب	سلطان	ستار	ذوالجلال
عزيز	محتاج	سيار	ذوالجناح
عظيم	مختار	متراف	ذوالقرين
قديم	مشتاق	عطار	ذي شعور

اسم فاعل جو استعمال :

”ڪالهه گڏيوسون ڪاڇڙي بابو بيڪاري،

ڏيئي ڏيڪاري ڦٽي دل فقير ويو.“

(شاهه: مومل راڻو)

”ڦول پيچينديس ڪيئن، جي ٻڌم ٻيلائن مان.“

(شاهه: ديسي)

”اوهين ڪڇ ڀاڻڻي جنهن ٻر پرين مڙان.“

(شاهه: سامونڊي)

”ٿوروڏيرهي ٿي، وڃڻ وڃڻ نه سهي.“

(شاهه: معذوري)

”جوڳي جال ڏنار، ٻر ڪو ڪولپي ڪاڇڙي.“

(سچل: جوڳ)

”جت گڏجي هوهر، ماڻڪ تهن مٺ.“

(شاهه: سراڳ)

”جهانگي جهڻ ڀياڪ، نامن شربت هيروان.“

(سچل: ڪنڀاڪ)

”نوڻي ڏوٻي توع، نه به لالي انهن نه لهي.“

(شاهه: مومل راڻو)

”ڪڏهن ڪانه سڻي ته ڪا سگهي گڏي سڄڻ.“

(شاهه: حسيني)

”ڪانڌي ڪنگ ٿياس، وهڻ جناز سڻي.“

(شاهه: سڻي)

”وڃان ڪيئن وran، ڪنڌيءَ منهنجو ڪارڻي.“

(شاهه: سڻي)

”ڪاهوڙي ڪڇن، پسيو پورهيت وڃرا.“

(شاهه: ڪاهوڙي)

”مهجتي ماري، ڪونهي داد درياھ ۾.“

(شاه: سهڻي)

”تارو تـرينو وڃن، ننڍا وڏا واهـڙا.“

(شاه: سراگ)

”وڃي مهر نين وٽ مٺ جي پار ڪو پارس جا.“

(شاه: سراگ)

”گهاٽو گهر نه آيا، وڏي لڳين وار.“

(شاه: گهاٽو)

”پورو ائين نه پائي نه لوڪ لاڏاڻو ساعت جو.“

(شاه: مارئي)

”پاڻهن لوڙاڻو ٿين پاڻهن دانهون ڪن.“

(شاه: سراگ)

”الڙ ٿي م آڇ تـون واڻهڙن وائي.“

(شاه: بروو سنڌي)

”سارنگ سار لهيج الله لڳ آجين جي.“

(سچل: سارنگ)

”سارو توکي ساه اڪنڊو آهون ڪري.“

(شاه: سسئي)

”مونکي ڏنءَ ڏيئي ڊوليو ڍٽ قراريو.“

(شاه: مومل راڻو)

”نـو در آيس راجيا پيا در ڏيئي پـن.“

(شاه: سورث)

”سوڻهان سڏيون ڏين ديواني درياھ جون.“

(شاه: سراگ)

”ڏڪار يا ڏيه، ساق هوني سڀ مون.“

(شاه: سارنگ)

”در زي والڏين اڏيا، پڪا سي مر پسن.“

(شاه: سارنگ)

”سي پوچارا پُر ٿيا، سمنڊ سميويو جن.“

(شاه: سراگ)

”سڪن ٿيون مهاڳڻيون سوڍا تنهنجي ست،

مون تان لاه مر هت ڪامل ٿڏي ڪاڪ جا.“

(شاه: سورث)

”اچي ڪوهيارا ڪر، دلا سو دلگير ڪي.“

(شاه: حسيني)

”گهڙن واريون تڙن تي گهرن گهڙي.“

(شاه: سهڻي)

”مون تن اندر ٿمن وهي، جيئن وڻ وڏي واپو.“

(شاه: ڪوهياري)

”ٽڪيون جان نه مڙن تان تان پني نه ٿئي،

پڻ واريون پٿريون ڪاڙها ڪل سندن،

پهون هٿين هت هٿن، رڻديون رڻ واريون.“

(شاه: حسيني)

”قدر وارا ڪم ٿيا، ڪتا خريدار،

پاڻي جي پوکڻا ويا هي وينجهار.“

(شاه: سراگ)

”ستين سنجهڻي وچ ڪونڊه ويسلا،

وڏو وري ويئي آسارن تان اوچتي.“

(شاه: سراگ)

”ڏنم ٽونگريا، ڪهوري هيس جنجي.“

(شاه: حسيني)

”عمر اچا ڪپڙا ڪاڏياريون ڪيئن ڪن.“

(شاه: سارنگي)

”اڄ پڻ وايون ڪن وڻجارا وڃڻ جون،

هائهارا سپرين رٿان تان نه رهن.“

(شاه: سامونڊي)

”پڇي آئين ڀڄڻا لڄائي مون ڀار.“

(شاه: ڪيڏارو)

”مال نه مڱي مڱڻو، جاکو گهري جيءُ.“

(شاه: سورث)

”ڪو ڳنڍيندڙ هو ته ڀريت پراڻي نه ٿئي.“

(شاه: حسيني)

”تان سوران ٿي سهيڄ جان لاهيندڙ ڪولهن.“

(شاه: رپ)

”سي سي گهرن، جي وائيندڙ وڇڻ.“

(شاه: ڪلياڻ)

”ڪاٺيءَ ڪونهي ڏوم، ڳن وڍيندڙ هٿ م.“

(شاه: ڪلياڻ)

”وڪر ڏيرون ڏير پر وهائيندڙ ويسزا.“

(شاه: سراڪ)

”منهنجو پاڙو ڇڻ ڪچو ڪونه ڏکيو.“

(شاه: حسيني)

”سي چالو ڇڻجن جي درد لائن دوستي.“

(شاه: بروو سنڌي)

”نڪي تمان سڱ م، نڪي سڱيڙي.“

”آهيان ڪهڙي ذات ٻاروچي نه جڙان.“

(شاه: حسيني)

”ويڙهيڇن وري ڪر نه لڏي ڪڏهن.“

(شاه: مارئي)

”الاکانڌ اچي، آسانڌي آهيان.“

(شاه: سامونڊي)

”ٻهڙياتا ٻيئي ڳالههون ٿو نه ڦينديون.“

(شاه: سراج)

”ٻيڙي ٻڌ بهار، سوراڻي سندر.“

(شاه: حسيني)

”هنداڻي مينهن جي ڪوڻ نه ڪوٽي.“

(شاه: سارنگ)

”ٻيلا ٻيري ڀر، پالو پاند ٻهار جو.“

(شاه: سورڻ)

”ستر ڪر ستار آڏو اڪهڙي آهيان.“

”ڪڇ ڍڪڻهار ڏيئي پاند پنام جو.“

(شاه: ڏاهر)

”اصل هيو نه اهڙو، مڱڻو مڱڻهار.“

(سچل: سورڻ)

”جنهنجو آريائي اڳواڻ تنهن کي ڪانهي ٻاڪ بهير.“

(شاه: ديسي)

”وڻج وهائج سڀ سون اڱر سچ جو.“

(شاه: سراج)

”ننگو ڪڇ نه ٺڌر کي ٺهاڻين ننگ ڍال.“

(سچل: سارنگ)

”ڏاهن ڏاهپ وسري ٿيا حريف ٿي حيران.“

(شاه: ديسي)

”ڪڙي ڪيف خماریا، مٿي ٻي هوالي.“

(شاه: مومل راڻو)

”ٻڌندي ٻوڙن کي ڪي هائڪ هٿ وجهن.“

(شاه: سهڻي)

(شاه: حسيني)

”ڪامل ڪشيتبان وڇڻ ڪڏين واهرو.“

(شاه: سراڳ)

”ڪتو ڪرڻي هڏيون، جوانهرون جگر ڪاء.“

(شاه: معذوري)

”اڀيءَ عشق جو آچار جو ڏانهن ڏيواڏا ڪري.“

(شاه: بروو سنڌي)

”آهيان عيب ڏار، سڪان ٿي سهاڳ، ڪي.“

(شاه: ليلان چنيسر)

”ڏاڏار ۽ مڱڻي ڪو نه وسيلو وڃ.“

(شاه: سورٺ)

”بيحد باگو بحر، هيبتناڪ هزار.“

(شاه: سهڻي)

”ڏرندا دريما، واڪا ڪيو ورن.“

(شاه: سهڻي)

”جو ملڪ جو ههندار سو مولِي موفڪي ميڙ ٿين.“

(شاه: ڊيسي)

”سڀاڻي سرفراز ميون ڪندو مڱڻي.“

(شاه: سورٺ)

”اول الله عليهما عالم جو ڏڏي.“

قادر پنهنجي قدرت سين قائم آه قديم،

والي واجد وحده رازق رب رحيم.“

(شاه: ڪلياڻ)

”تون حبيب تون طبيب تون درد جي دوا،

صاحب ڏي شفا مين هريضن ڪي.“

(شاه: يمن ڪلياڻ)

- ”عاشق زهر ڀياڪ، وه ڏسي وهسن گهڻو،
ڪڙي ۽ قاتل جا هميشه هيراڪ.“
(شاه: ڪلياڻ)
- ”ڳاڙيندي ڳوڙها جت شاهه ٿيندو سامهان،“
(شاه: ڪلياڻ)
- ”غافل غفلت ڇوڙ، تون ڪيئن اڻاسي اوجهرين.“
(شاه: ڪوهياري)
- ”ڪاتب جو لکن، سو متان ويڻ ورائين.“
(شاه: يمن ڪلياڻ)
- ”ايءُ گت غواصن جئن سمند سوجهيائون.“
(شاه: سراگ)
- ”جي صرافن لڏيو ته تون پڻ لڏج سون.“
(شاه: سراگ)
- ”سي مر رويو رون، جن مسافر سپرين.“
(شاه: سسئي)
- ”جئن جت ڌاران معذور جو مس ٿئي.“
(شاه: سسئي)
- ”ات ڪا معلم حاج، جت پورڻ وارو پاڻ ڏئي.“
(شاه: سراگ)
- ”هفتي منجهه وهارت قاضيءَ ڪاڏيارو نه ٿين.“
(سچل: يمن ڪلياڻ)
- ”ماڻ ڪريان ته هشرڪ ٿيان ڪچان ته ڪافر.“
(سچل: آسا)
- ”واقف جي وٽڪار جا وڻن ٽٽي جي سڏ.“
(شاه: سسئي)
- ”سو ڪانگم“ قاصد ڪر، جو سڏا ڀوندي ڀوندي ڪي.
(شاه: پورب)

بد بخت اهو آهي جو پنهنجي خالق کي وساري ويهي.

بد سيرت واري کان بد صورت ڇڻو آهي.

ٻاڙيسريءَ جا حق چڱي طرح ادا ڪرڻ گهرجن.

حرام خور کي ڪڏهن به دل جو سڪون نصيب نه هوندو آهي.

ڪاريگر ۽ هارمند ماڻهو هوندو ته ڪنهن جي اڳيان
هٿ نه ٽنگيندو.

”لتر ٻڃي چڪر کي.“

هٿڦاڙ ٿيڻ ٻي عقل جو ڪم آهي.

قوم جو فڪر ۽ عمل هم آهنگ هئڻ گهرجن.

(۱۹) (۱) اسم مفعول: اهو اسم جو مصدر مان مشتق
هجي ۽ جملي ۾ فاعل يا مفعول طور ڪم اچي سگهي،
تنهن کي اسم مفعول چئبو آهي. اسم مفعول به مفعول کان
ٽرانسو آهي، ڇاڪاڻ ته مفعول جملي ۾ فقط مفعول ئي ٿي
رهندو آهي.

(۱) اسم مفعول، اسم حال، ۽ اسم استعقبال جو تعلق اگرچ
فعل سان زياده آهي ۽ انهن جو بيان فعل واري باب ۾ ڏيڻ
گهربو هو، پر ڇاڪاڻ ته مذڪور صيغن مان ڪوبه اسم جي
نمائندگي ڪري سگهي ٿو، تنهنڪري انهن جو ذڪر اسم جي
باب ۾ ڪيو ويو آهي.

اسم فاعل توڙي اسم مفعول جي تعريف يا انهن جو استعمال
ساڳيو آهي، پر انهن جي ترڪيبي صورت علحدي آهي.

اسم مفعول جي ٺهڻ جا مختلف طريقا هيٺ ڏجن ٿا ۽
 سنڌيءَ ۾ اسم مفعول جسي بناوت گهڻي ڀاڱي ڪن
 جاس ۽ خاص اصولن ۽ قاعدن تي ٻڌل ناهي، جيئن هيٺ ڄاڻايل
 ترڪيبن ۽ مثالن مان ظاهر آهي.

۱. عام طرح مکيه فعل (اسم) جي پٺيان ’او‘ يا ’يو‘
 پڇاڙي فاعلي حالت ۾ ’اي‘ يا ’ي‘ عام صورت ۾ گڏڻ
 سان اسم مفعول ٺهندو آهي، مثلاً:

مکيه فعل فاعلي حالت عام صورت

اچ	آيو، آئي	آئي
پس	پسيو	پسي
جڙ	جڙيو، جڙي	جڙي
ڇو	ڇهو	ڇئي
سڏ	سڏيو	سڏي
ڪر	ڪيو يا ڪريو	ڪئي
مر	مريو يا مري	مئي
ني	نهو	نئي
وڃ	وڃو، وڃي	وڃي
هل	هليو، هلي	هلي

فعل جيڪڏهن لازمي آهي ته فاعلي حالت ۾ مذڪور
 مؤنث جا جدا جدا صيغا استعمال ڪرڻا پوندا، پر متعدي
 جي حالت ۾ صيغو ساڳيو رهندو، جيئن مٿين مثالن ۾ ڏيکاريو
 ويو آهي.

۲. فعل جي زمان ماضي مطلق جي واحد غائب واري
 صيغي جي ٻوٽن حرف علت کي ڪڍي ان جي جاء تي
 حرف ’ل‘ اٿڻ سان اسم مفعول ٺهندو آهي، مثلاً: ’ڇو‘ مصدر

جو ماضي مطلق واحد غائب جو صيغو آهي 'آيو' جنهن مان
اسم مفعول ٿيندو 'آيل'. اهڙا ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

آڏيل	ٿريل	ڏريل	لڏل
پيڻل	ٽريل	سڙيل	ٺڪل
پٽل	ٻڙهيل	ڪٽل	وڌل
ٻڌل	ڦٽيل	ڪٽيل	هاريل

اسم مفعول جي مٿين صيغن ۾ عدد ۽ جنس جي ڦير ڪرڻ
لاه ضروري آراءِون يا علامتون استعمال ڪيون.
هن قسم جي اسم مفعول جي ترڪيب فاعلي توڙي
عام صورت ۾ هڪجهڙي هوندي آهي.

۳. اسم مفعول جي ٺهڻ جون (۱) ٻيون به ڪي
صورتون آهن، جن ۾ پڇاڙيون جدا جدا قسمن جون لڳنديون
آهن، اهي پڇاڙيون هي آهن:

تو، ٿو، ڏو، ڪو، ڳو، نو ۽ ٿو.

هر هڪ جا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

(۱) سنڌيءَ ۾ ڪي فعل اهڙا هوندا آهن، جن جي مصدرن
مان جيڪڏهن اسم مفعول يا ماضي مطلق جوڙبو ته مشتق
فعلن جي بنيادي صورت قائم نه رهندي، مثلاً: 'ڏسڻ' مصدر
مان اسم مفعول ٿيندو 'ڏٺو' هن ترڪيب ۾ حرف 'س'
حرف 'ن' ۽ متجي وڌو آهي.

اهل ۾ سنسڪرت جي اسم مفعول جي پڇاڙي 'ت' آهي،
جا ذاتي ڪمزوريءَ جي ڪري بدلجي ت، ڌ، ڌ، ڌ، ڪ،
ڳ، ن، ڏ ۽ ي ٿي پئي آهي.

”نو“ پڇاڙيءَ سان ٺهندڙ اسم مفعول جون ترڪيبون:

پهتو	متو	لاتو	ورهتو	ڪتو
ٺٽو	پاتو	ڪٽو	چٽو	ڀوتو
رتو	چاتو	ليٽو	رتو	ڏوتو
ڪتو	ڏاتو	ٺيڪتو	سٺو	ڀڃتو

”نو“ پڇاڙيءَ سان ٺهندڙ اسم مفعول جا مثال:

لٽو	گٽو
ڦاٽو	ڪٽو
لاتو	گٽو
ڦٽو	گٽو

”نو“ پڇاڙيءَ سان ٺهندڙ اسم مفعول جا مثال:

ٽٽو	ڪٽو
ڊٽو	مٽو
سٽو	وٽو
گٽو	ڀڃتو
ڊاٽو	ڀڃتو
آٽو	ڀڃتو
رٽو	وڃتو

”نو“ پڇاڙيءَ سان ٺهندڙ اسم مفعول جا مثال:

وڌو
آندو
رڌو

’ڏو‘ پڇاڙيءَ سان ٺهندڙ اسم مفعول جا مثال :

ڏٺو	گڏو
لٽو	وڌو
کاڌو	پڙتو
سيٺو	ڏٺو

’ڪو‘ پڇاڙيءَ سان ٺهندڙ اسم مفعول جا مثال :

پڪو
مڪو

’ڳو‘ پڇاڙيءَ سان ٺهندڙ اسم مفعول جا مثال :

ڀڳو	ڇڳو
لڳو	ڊڳو
وڳو	ڀڳو
ڀڳو	ڀڳو

’ڻو‘ پڇاڙيءَ سان ٺهندڙ اسم مفعول جا مثال :

ڀڻو	ڀڻو
ڊڻو	ڀڻو
ڦڻو	ڦڻو

’ڻو‘ پڇاڙيءَ سان ٺهندڙ اسم مفعول جا مثال :

آکھائو	وڪائو
سمائو	آڀائو
سامائو	آجهائو
ڪاڻو	آڏائو
ورسائو	ڪوٽائو

۴. سنڌيءَ ۾ فارسي ۽ عربيءَ جا اسم مفعول جا هيٺ
عام طرح استعمال ۾ ايندا آهن، جن جا مثال هيٺ ڏجن ٿا:
فارسيءَ جي اسم مفعول جي هيٺن جا مثال:

آراسته	پرگزیده	پيوسته	فرسوده
آزرده	پراگنده	داشته	كشته
آزموده	پرورده	دانسته	كشيده
آشفته	پسنديده	رنجيده	كنده
افسرده	پوشيده	شكسته	مرده
پوسيده	پيچيده	شگفته	وابسته
پازآمده	قايده	خوار شده	آسيب زده
تنگ آمده	بازرس شده	ذليل شده	ستم زده
حواس باخت	عمر رسوده	مسوخ شده	غم زده
دل برداشته	خود ساخته	منسوخ شده	قحط زده
فنا خواسته	استعمال شده	دل شكسته	پس پائنده
شكست خورده	تحرير شده	آتش زده	باز يافت

(۱) عربيءَ جي اسم مفعول جي هيٺن جا مثال:

مجنوب	معذور	محرّم	مذہب
مجرّوح	معشوق	مرڪب	مستثنى
محكوم	مقبول	معزّز	مستحقّ
مخدوم	مقتول	مقرّب	مستعمل
مرحوم	منظور	منظّم	منتجّد
مردود	منظوم	متغيّر	منحرف
مضروف	مرسل	متفرّق	منحصّر
مظلوم	ملزم	متزكّر	مندرج

(۱) فارسيءَ جي ترڪيبن ۾ جنس جو فرق نه هوندو آهي،
مگر عربيءَ ۾ مؤنث جي تشخيص لاءِ آخر ۾ ’ت‘ جي
علامت استعمال ٿيندي آهي، جيئن ’مرحوم‘ مان مذڪر جي
مراد آهي ۽ مؤنث جي ترڪيب ٿيندي ’مرحومه‘.

اسم مفعول جو استعمال :

”آٺ نه وڃي وڳ سين، ٻڏو چري نه پور.“

(شاهه: ڪنڀات)

”ايءُ سائون جو سبب، جيئن ٻڏا ڪڍي ٻار مان.“

(شاهه: سراگ)

”هنهن هوند مٿي، پر ٻڏي جا ٻهڻا ٿيا.“

(شاهه: سهڻي)

”جت پڪو پرزا ٿئي نت ڪچو ڪندو ڪين.“

(شاهه: سهڻي)

”مون کي جياريو، پرينءَ جي ڳالهه ڪري،

ٻڏو اڄ اڏيو، هنيو ڪوٽ برج جئن.“

(شاهه: سامونڊي)

”ڏاڍون نه ڏاڍن، پس منجهان پرينءَ جي.“

(شاهه: آسا)

”ستا اٿي جاڳ، ننڊ نه ڪجي اهڙي.“

(شاهه: ڏهر)

”عاشق معشوقن جو وٺي وهج سهر.“

(شاهه: يمن ڪلهان)

”ماٺ ڪريو ماريون، ته ڪههو سٺان ڪانگ جو.“

(شاهه: پورب)

”جير وڃائين سور، ڪلهو تنهنجو گهوريو.“

(شاهه: سراگ)

”قربا ٻسي ٿيڻ، ڪرين ڪير نه چڪيو.“

(شاهه: ڏهر)

”ڪاڏيون لونڊيون اڪيون، ڪڏيون ڪين ڪچن،

مڏيون ماٺ نه ڪن، هنڏيون رهن نه هوتري.“

(شاهه: حسيني)

”عشق آهي نانگ، خبر کائن کي پوي.“

(شاه: يمن گلياڻ)

”سگهن سڌ نه سور جي، نه گهاڙيل ڪيئن گهارين.“

(شاه: يمن گلياڻ)

”نئون لکيو آيسوم، پرينءَ سنڌي پار جو.“

(سچل: پهروي)

”لکڻي منجهان ليڪ، ذرو ضايع نه ٿئي.“

(شاه: معذوري)

”ماس هن هٿل جو، آسرن مهماني.“

(سچل: ڪوهياري)

”منزلون مٿن جون معذور ڪي مارين.“

(شاه: سسئي)

”ڪوهيارو ٿي ڪات، هيون مارڻ آيو.“

(شاه: حسيني)

”وڏي ٿي وايون ڪري، ڪٽل ڪوڪاري.“

(شاه: معذوري)

”ڪو چو قهر ڪئن پر، ويا ڪين ورن.“

(شاه: سهڻي)

”وينهن نام وراکو، ستين ڪونهي سنگ.“

(شاه: سسئي)

”پاهڻ پر پاڻي، هاريون هارڻ آيون.“

(شاه: حسيني)

”ڀڳو ٿي پيس، جانسين رڳو رام ٿئي.“

(شاه: ڪاپاڻي)

”حقيقت پوشيده نه ٿي رهي.“

”لاڳيتي مصيبت جهڙي تهڙي ماڻهوءَ کي حواسِ باهه
ڪري ڇڏيندو آهي.“

”وڃي ناکاميءَ تي دلشڪستم نه ٿجي.“

”عهر سيد ماڻهوءَ جو احترام ڪرڻ گهرجي.“

”ڪانه ڪا ڳالهه هرامول کان هستنئي هوندي آهي.“

”مظلوم جي آه جو جلد اثر ٿيندو آهي.“

”آخرت جو چوڻڪارو انسان جي عملن تي منحصر آهي.“

”آزاديءَ کي برقرار رکڻ لاءِ قوم جو منظم رهڻ
ضروري آهي.“

”حضرت يوسف مصر جي بازار ۾ وڪاڻو هو.“

اسم مفعول عطف طور به ڪم ايندو آهي، يعني جملي
۾ بيان ڪيل عمل جي سلسلي کي ڳنڍڻ جو ڪم ڪندو
آهي، جيئن هيٺين مثالن مان ظاهر آهي:

”اجهايو ٻرن، توکي ساريو سپرين.“

(شاه: رپ)

”اچيو پون آڙاه ۾، سر جو سانگ نه ڪن.“

(سچل: آسا)

”ٻارو آجهائين ٻرين، اجهايو ٻارين.“

(شاه: يمن ڪلياڻ)

”پاڙيو ويٺي پاڙ جيڪي لکيو لوح ۾.
(شاه: سهڻي)

”پٽيو ڪٿي پار، جهنگل آهيڙين کسي.“
(شاه: ڪاهوڙي)

”سي لڄايون لڄن، ڏسيو عيب اڳيان.“
(شاه: مومل راڻو)

”وهڻ وهڻ ٿيوم، جاڳو ٿي جر هاريان.“
(شاه: مومل راڻو)

”پاند جهليو تون پن، هن سونهاري سڱ ۾.“
(شاه: يمن ڪلياڻ)

”ڪايو ڪايو سور، لوڇيو لڇيو اڻيان.“
(شاه: رب)

”سنيها سڻن جا چوٽيءَ چڙهيو ڏين.“
(شاه: هورب)

”اڄ پڻ اڪڙيون، سارو رون سڄڻ ڪي.“
(شاه: بروو سنڌي)

”ستوڙي سڄ گهرين، جفا ڏٺن نه جان.“
(شاه: آبا)

”ايءُ پڻ ڪوڙي ست، جيئن ڪلهو ڪايو سمهن.“
(شاه: يمن ڪلياڻ)

”ڏٺيو ڪارن ۾ اچن، درا ۾ دويون.“
(سچل: ڪلياڻ)

”ڪارايل ڪارن ڪي ڳاراڪو ڪهن.“
(شاه: ڪارايل)

”نانگا ٿيا نهال، لکا پڻ لوڪ ۾.“
(شاه: رامڪلي)

”پارس لڳي سون ٿيون، لوهاڻيون لوربون.“

(سچل: ڪلهان)

”ويڙهيا گهمڻ ولئين جهانگي منجهه جهنگن.“

(شاه: مارئي)

”هاڃاڪيو حمير، باله نئي ٿو بند ۾.“

(شاه: مارئي)

اسم مفعول صفت به ٿي ڪم ايندو آهي. چند مثال هيٺ درج ڪجن ٿا:

”اچي عزرائيل ستي جاڳاڏي سستي.“

(شاه: حسيني)

”ڪاهي ڦاڏو ڪنجرو، مٿو اگهاڙو.“

(شاه: حسيني)

”هڻي هڻي مهراڻ ۾ پو ٿو ڏيئي.“

(شاه: سهڻي)

”هاريا ويڇ مهاس، سڌ نه لهين سور جي.“

(شاه: يمن ڪلهان)

”اهو ڪي ڪجي جو آڻي ويل ڪم اچي.“

”ڏٺي مک ڪو ڪونه ڳهندو آهي.“

”اچڙيل آسن ۾ ڦٽل اچڙا ماضيءَ جو داستان ٻڌائيندا آهن.“

بعض حالتن ۾ اسم مفعول ظرفي صورت ۾ به استعمال

ٿيندو آهي، مثلاً ڄاڻي ٻجهي يا ڄاڻي واڻي، ڏسي واڻسي،

وري وري يا وريو وريو وغيره، اهي لفظ ظرف ٿي ڪم ايندا آهن.

(۲۰) اسم حاليم: اهو مشتق لفظ جو جملي ۾ فاعل يا مفعول جو حال يا حيثيت بيان ڪري ۽ اسم ٿي ڪم اچي، تنهن کي اسم حاله، چئبو آهي. اسم حاله صفت وانگر اسم سان هر حالت ۾ موافق رهندو آهي.

اسم حاله بنائڻ جا طريقا:

۱. اصل يا مکيه فعل جي ٻوٽن حرفن تي ’پيش‘
هجن جي حالت ۾ سندس پنهان ’ندو‘ پچاڙي مذكر لاه،
’ندي‘ مؤنث لاه ۽ ’زير‘ هجن جي حالت ۾ مذكر لاه
’يندو‘ ۽ مؤنث لاه ’يندي‘ پچاڙي گڏڻ سان اسم حاله
ٺهندو آهي، مثلاً: ’رهب‘ فعل مان اسم حاله جو هينغو ٺهندو
’رهندو‘ يا ’رهندي‘ ۽ ’لڏر‘ فعل مان اسم حاله ٺهندو
’لڏيندو‘ يا ’لڏيندي‘. ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

پيش واري فعل مان ٺهندڙ اسم حاله (مذكر) جا مثال:

آڻندو	ٿڌندو	چڙهندو	گڙندو
ٻڃندو	ٿرندو	دڪندو	گهرندو
ٻڏندو	پڙهندو	ڏڪندو	لٽندو
ٻڙندو	قاسندو	رسندو	مرندو
ٻڃندو	جڙندو	ڪڇندو	ورندو
ٿرندو	ڇاڻندو	ڪٽندو	هٽندو

اسم حاله (مؤنث) جا مثال:

آڏندي	چوندي	ڪسندي	وڌندي
ٻڏندي	ڏڪندي	ڪيندي	ورندي
ٻڃندي	ٻڄندي	گهرندي	وسندي
ٿرندي	رسندي	لڳندي	وهندي
ٿرندي	سڙندي	لهندي	هڙندي
چڙهندي	ڪڇندي	مرندي	هٽندي

زير واري فعل مان ٺهندڙ اسم حاله (مذڪر) جا مثال :

آڏيندو	پاڙيندو	ڌاريندو	لاهيٺندو
آڻيندو	پوکيندو	ڊاهيندو	لوچيندو
ٻاريندو	ڦاڙيندو	ساڙيندو	ماريندو
پيريندو	جڙيندو	ڪاهيندو	ماڻهيندو
ڌڙيندو	جاليندو	ڪاريندو	ٺيهاريندو
ٺاهيندو	چاڙهيندو	گباريندو	هاريندو

اسم حاله (مؤنث) جا مثال :

آڻيندي	پاليندي	ڏوريندي	گهاڙيندي
ٻاريندي	جاليندي	ساريندي	گوليندي
پاڻيندي	جڙيندي	ڪاهيندي	ماڻهيندي
پيريندي	چاڙهيندي	ڪوٺيندي	هاريندي

استثنا : ڪي مکيه فعل اهڙا آهن جن جي پوئين حرف تي اگرچ پيش جي اعراب هوندي آهي، پر انهن جي اسم حاله جي ترڪيب ’يندو‘ يا ’يندي‘ پڇاڙي استعمال ٿيندي آهي، مثلاً : ’اچ‘ يا ’آڻ‘، ’ڪاڻ‘ ۽ ’وڃ‘، انهن جي اسم حاله جي صورت ٿيندي ’اڻيندو‘، ’ڪاڻيندو‘ ۽ ’ويندو‘. مؤنث جي مهڻي لاءِ ’ي‘ جو استعمال ٿيندو. وري ڪي فعل آهن جن جي پوئين حرف تي ’زير‘ هوندي آهي، پر اسم حاله جي ترڪيب ۾ ’ندو‘ يا ’ندي‘ پڇاڙي استعمال ٿيندي آهي، مثلاً : ’ڪرر‘ فعل مان اسم حاله ٿيندو ’ڪندو‘ يا ’ڪندي‘، حرف ’ر‘ حذف ٿي ويل آهي، انهيءَ جي صورت ’ڪريندو‘ به آهي، پر ان جو استعمال عام طور ڪونه ٿيندو آهي.

’ڏي‘ ۽ ’ني‘ اهڙا فعل آهن جن جو پويون حرف ’ي‘ ساکن آهي، پر اسر حاله ٺاهي لاه انهن سان به زير وارن فعلن جو قاعدو لاڳو ٿيندو ۽ انهن جو اسر حاله جو صيغو ٿيندو ’ڏيندو‘ ۽ ’نيندو‘.

اهڙا فعل جن جو پويون حرف همزه (ء) هوندو انهن جي اسر حاله جي ترڪيب ۾ هميشه ’يندو‘ يا ’يندي‘ پڇاڙي استعمال ٿيندي، مثلاً: ’آڏاء‘ ۽ ’ستاه‘ فعل جو اسر حاله مذڪر جو صيغو ٿيندو ’آڏائيندو‘ ۽ ’ستائيندو‘ مؤنث جو صيغو ٿيندو ’آڏائيندي‘ ۽ ’ستائيندي‘، ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

آپائيندو	پرائيندو	ڍڪائيندو	لڇائيندو
آڏائيندو	پسائيندو	رَسائيندو	لِڪائيندو
آجهائيندو	جاڳائيندو	سجائيندو	مٽهائيندو
آگهائيندو	جٽائيندو	ڪمائيندو	وڌائيندو
بڻائيندو	جوڙائيندو	ڳائيندو	وڙائيندو
پڇائيندو	ڏکڻائيندو	ڳالهائيندو	وسائيندو

اسر حاله مؤنث جا مثال:

آجهائيندي	رٿائيندي	ليڪهائيندي	واجهائيندي
پڇائيندي	ريجهائيندي	مڇائيندي	وڇائيندي
پڇتائيندي	ڳائيندي	مٽهائيندي	وسائيندي
پسائيندي	لڇائيندي	نيوائيندي	وهاڻيندي

۲. مجهولي حالت ۾ مکيه فعل جي پٺيان ’هو‘ پڇاڙي مذڪر جي صورت ۾ ۽ ’بي‘ مؤنث جي صورت ۾ ملائي سان اسر حاله ٺهندو آهي، مثلاً:

هاڙبو	ڌاربو	گڏبو
پسبو	ڏسبو	ڳولبو
هوکبو	ڪتبو	ليکبو

مؤنث جو صيغو :

ڪٿي	ڏسي	ٻاري
گڏي	ساري	پسي
لهي	سڏي	ڌاري

۳. اسمِ حاله معطوفي ۽ ظرفي صورت به اختيار ڪندو آهي، مثلاً: ايندي، ڪندي، گهمندي، ويندي، آڏندي ۽ ايندي ۽ گهمندي ۽ وغيوه.

اسمِ حاله جو گردان :

فاعلي حالت		عام صورت		ماجهولي صورت	
واحد	جمع	واحد	جمع	واحد	جمع
ڏيندو	ڏيندا	ڏيندي	ڏيندن	ڏيو	ڏبا
ڏيندي	ڏينديون	ڏينديءَ	ڏيندين	ڏيبي	ڏريون

اسمِ حاله جو فاعلي ۽ عام صورت ۾ استعمال :

”اڀرندڙن پڇي خبرون، ويهندڙن پيرين پوءِ.“
(شاهه ۽ حسيني)

”پڇندڙيون پٽاريون، وري وٽان آيون.“
(شاهه ۽ سارنگ)

”چوندڙن ڪهر چئج، ويٺ ورائي سامهون.“
(شاهه ۽ يمن ڪلياڻ)

”ڏور ڏکڻا ڀڄ، سِهرَ منهن ڏيکاريسو.“

(شاه: يمن ڪلهيڙ)

”ڏورينديون ڏسن، اڱڻ عجيبن جاءِ.“

(شاه: حسيني)

”ڏيندا مون ڏير ويا، جهڇڇ ۽ جهوري.“

(شاه: سسئي)

”نالگا ڪن نه ٿنڊ، وڃن روڏا رام ڏي.“

(شاه: رامڪلي)

”وڻنديون ڏنيون مون، ان در مٿي دادليون.“

(شاه: ليلان چنيسر)

”سڪندڀن کي، سيدچئي، ڪين جهليندو جهنگ.“

(شاه: سهڻي)

”وڇاريءَ وڏو ڪيو، ويندن پٺيءَ وس.“

(شاه: سسئي)

”ڪرها ڪسر ڇڏ، ورڪ وڌندي پاءِ.“

(شاه: ڪنڀات)

’هڪڙا پڻندن کي ٻوڙن، ٻيا تارن‘.

’چڙهندي کي هرڪو سلام ڪري پر اهڙي کي

ڪو ڪونه ليکيندو آهي‘.

’بزدل ماڻهو وڙهندي جي ٻٽ ۾ ۽ ڀڄندي جي

اڳ ۾ هوندا آهن‘.

اسمِ حاليم جو معطوفي ۽ ظرفي صورت ۾ استعمال:

”پلٽي پاڻو سڄ آڇيندي لڄ مِران.“

(شاه: سراگ)

”اڏيندي اوڏن، لڏڻ جي ڪاٺ ڪئي.“
(شاهه: ڏهر)

”شمع ٻاريندي شب، پرهم ٻاڪون ڪاپيون.“
(شاهه: مومل راڻو)

”پلاڙيندي ٻائڻ، ڪڇهو ڪين ڪئن.“
(شاهه: ديسي)

”پوريندي هن پار ڏي، سبتر ڪٽج ساز.“
(شاهه: ڪنڀات)

”نارا ڪتيون ٽاڻ ٿيا ڏيڪهيندي دلير.“
(شاهه: ڪنڀات)

”آهم ڪريندي سام، ڪڏهن ويندو نڪري.“
(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”ڳالهون ڪندي ڪاڪجون، ڳوڙهاڀن ڳڙي.“
(شاهه: مومل راڻو)

”ڏم ڏم پيرا ڏينهن، خون ڪلندي ڪن.“
(شاهه: مومل راڻو)

”ٺٽي، ننڍون ڪن، وچ ڪڏوڪي ويسرا.“
(شاهه: سراڪ)

”جا ڏنيم ڏاڏن، سا لاهيندي لڇ مران.“
(شاهه: مارئي)

”بک هوندي بکيا، ڪنهن کان ڪين گهرن.“
(شاهه: رامڪلي)

”ناسيندي نڪام، پهرين ڪڇ پرين ڏي.“
(شاهه: ڪنڀات)

”سلطاني سهاڳ، ننڍون ڪندي ٺٽي.“
(شاهه: ڏهر)

”واجهاڻيندي وره ٿيا، هڏ نه کڏيم هوت.“
(شاهه: معذوري)

”ويندي وير چانگن جو چريو ڪين چڙو.“
(سچل: ڪوهياري)

”هلندي حبيب ڏي، ڪرها موڙم ڪنڌ.“
(شاهه: ڪنڀات)

”گهريا مجلس ۾ اٿندي وهندي ۽ ايندي ويندي
انسان کي شائسته طريقو اختيار ڪرڻ گهرجي.“

”اٿندي ۾ پڪي پنهنجا پر کليل رکندو آهي.“

”مارو ماڻهو وسندي ۾ پنهنجا مال ميدانن ۽ ترائن ۾
ڪاهي ويندا آهن.“

”ڪي ماڻهو حيثيت هوندي به ٻين جي مدد ڪرڻ
کان ڪپهايندا آهن.“

۴. اسمِ حال ۾ مجهولي صيغو جملي ۾ فعل بي فاعل
يا متعدي مجهول جو ڪم ڏيندو آهي: ان جو استعمال هيٺ
ڏجي ٿو:

”صبح سڀيئي ڀسبيون پاتار ۾.“
(شاهه: سهڻي)

”ڏک ٿيا توڙ ۾ اڀي ڏناسون.“
(شاهه: مومل راڻو)

”ڪڍو ڪه، روئي، صبح ٻوندو سانگ سيڪنهن.“
(شاهه: ڪنڀات)

’ماڻهوءَ کي سندس اچڻ مان ڊوڪڊو آهي‘.

”جيڪي ڊوڪڊو سو لڳندو.“

(۲۱) اسم استقبال: اهو مشتق لفظ، جنهن مان ايندڙ زماني ۾ ڪنهن ڪم جو جاري ٿيڻ معلوم ٿئي ۽ جملي ۾ اسم طور ڪم اچي سگهي، تنهن کي اسم استقبال چئبو آهي.

فعل معروف يا مجهول جي مصدر پٺيان حرف علامت گڏڻ سان اسم استقبال ٺهندو آهي ۽ اهو جنس توڙي عدد پٽاندر ڦيرو کائيندو آهي، مثلاً:

۱. معروفِي صورت جا مثال:

پڇڻو	ڏورڻو	ڪرڻو	مرڻو
ٿيڻو	ڏيڻو	کاڌو	سنجھڻو
پڇڻو	ڊڄڻو	کاڌو	وڃڻو
پڙهيو	ڊڪڻو	کڻيڻو	وڃڻو
ڦرڻو	رهڻو	گهڻو	ورڻو
جوڙڻو	سيڪڻو	گهڻو	وسڻو
چوڻو	سيڪڻو	ليکڻو	وهڻو
ڏسڻو	سهڻو	لنگهڻو	هڻو

گردان:

جنس	فاعلي حالت		عام صورت	
	واحد	جمع	واحد	جمع
مذڪر	ڳاڻڻو	ڳاڻڻا	ڳاڻڻي	ڳاڻڻن
مؤنث	ڳاڻڻي	ڳاڻڻيون	ڳاڻڻيءَ	ڳاڻڻين

۲. مجهولي صورت جا مثال:

پڄهڻو	جڙڻو	ڪسڻو
پُرڻو	جهرڻو	ڪلڻو
ٽهڻو	چڻو	گسڻو
پسڻو	ڏيڻو	مڙڻو

گردان:

جنس	فاعلي صورت		عام صورت	
	واحد	جمع	واحد	جمع
مذڪر	ڪسڻو	ڪسڻا	ڪسڻي	ڪسڻن
مؤنث	ڪسڻي	ڪسڻيون	ڪسڻيءَ	ڪسڻين

۳. بالواسطه واري صورت :

ٻڌائڻو	ستائڻو	گسائڻو	منجهائڻو
پڇائڻو	ڪرائڻو	گنڍائڻو	وڃائڻو
چڏائڻو	ڪارائڻو	ليکائڻو	ويڙهائڻو
ڏکڻائڻو	ڪيائڻو	مڃائڻو	هلاڻو

گرداءَ :

جنس	فاعلي حالت		عام صورت	
	واحد	جمع	واحد	جمع
مذڪر	وڃائڻو	وڃائڻا	وڃائڻي	وڃائڻن
مؤنث	وڃائڻي	وڃائڻيون	وڃائڻيءَ	وڃائڻين

اسم استقبال جو استعمال :

”مؤرڪ مام نه پڇهڻا، هيڏانهن هوڏانهن ڪن.“

(سچل : آسا)

”واهڙ ڀريون نه پاه، تو پڻ لکيو ڏيڻو.“

(شاهه : سهڻي)

”لنگهي آلهڻو سچل سو سردار جو.“

(سچل : سورٺ)

”ريءَ مصلحت مڱڻا، قصر ڪن اچن.“

(شاهه : سورٺ)

”مينهن منداڻا وسڻا سدا وسين ٿون.“
(شاه: پرياتي)

”هر ڪنهن انسان کي پنهنجي ڪمي جي جزا يا سزا
اوس پوڳڻي آهي.“

”پڇڻو ڪنهن نه منجهڙو.“

”هر ڪنهن کي اڳي پوءِ هي جهان ڇڏڻو آهي.“

۵. (اسم جي جنس)

دنيا ۾ جيڪي به شيون پيدا ڪيون ويون آهن، سي گهڻو ڪري جنس ۾ متضاد آهن، يعني مختلف مخلوقات جي هر هڪ جنس ۾ نر ۽ ماديءَ جو فرق موجود آهي، حتميا ڪر جاندارن کانسواءِ نباتات ۾ به جنسي اختلاف لڳيو ويندو آهي؛ تنهن ڪري سنڌي ٻوليءَ ۾ جيڪي به لفظ استعمال ٿين ٿا، انهن سان جنسيت جي بنياد تي نر سان مذڪر ۽ ماديءَ سان مؤنث جي جنس لڳائي آهي.

سنڌيءَ جي عام محاورن ۾ غير ذي روح يا بي جان شين، جهڙوڪ: پٿر، چن، چاندي يا ڪٽ وغيره سان به مذڪر يا مؤنث جي جنس لڳائي ويندي آهي، مثلاً: پٿر ۽ چن کي مذڪر ۽ چاندي ۽ ڪٽ کي مؤنث سڏيو ويندو آهي. حقيقت ۾ جاندار ۽ غير جاندار شين ۾ فرق ڪرڻ ۽ زبان جي اصولن کي قائم رکڻ لاءِ ضروري آهي ته غير جاندار شين سان تذڪر ۽ نانيث جي نسبت لاڳو نه ڪجي. بلڪ انهن سان جنس غير ذي روح يا بي جان لڳائي وڃي.

جاندار شين جي متعلق به ٻوليءَ جا ڪي اهڙا لفظ استعمال ٿيندا آهن جن مان ٻنهي جنسن جو مفهوم نڪرندو آهي، مثلاً: انسان، آدمي، ٻار، جانور، چمڙو، سهو، طوطو،

مرون، وچون ۽ همدو وغيره: پر ڇاڪاڻ ته اهڙن مشترڪ جنس وارن لفظن جي مؤنث واري صورت سنڌيءَ ۾ ڪانهي. تنهنڪري انهن سان يا نه مذڪر جو ميمو لڳندو آهي يا وري جنس مشترڪ يا عام لڳائي آهي.

ڏسبو ته جئين دنيا ۾ شين کي چئن جنسن ۾ ورهائي سگهجي ٿو، تيئن ٻوليءَ ۾ به چئن جنسن جو استعمال ٿئي ٿو، جي آهن:

(۱) جنس مذڪر (۲) جنس مؤنث

(۳) جنس مشترڪ يا عام (۴) جنس غير ذي روح يا بي جان

۱- جنس جي سڃاڻپ:

مختلف ٻولين ۾ تذڪير ۽ تانيث باقاعدا پنهنجا پنهنجا آهن. هڪڙو لفظ هڪڙي ٻوليءَ ۾ مذڪر آهي ته اهو ساڳيو لفظ ٻي زبان ۾ مؤنث، مثلاً: عقل، قسم، ڪتاب، موت، وحي، اهي لفظ سنڌيءَ ۾ مذڪر سڏجن ٿا، پر اردوءَ ۾ جنس مؤنث ۾ داخل آهن. ’دل‘ سنڌيءَ ۾ مؤنث آهي ته اردوءَ ۾ مذڪر سڏيو ويندو آهي.

سنڌي ٻوليءَ کي، جئين مٿي بيان ڪيو ويو آهي، ڪل ڏهه سُر يا آواز آهن ۽ انهن مان فقط ست سُر يا آواز آهن جن مان جنس جي ڄاڻ پوي ٿي: اهي ست آواز آهن: ’آ‘، ’ا‘، ’اي‘، ’آ‘، ’او‘ ۽ ’او‘. انهن آوازن وارا لفظ ڪي مذڪر هوندا آهن ته ڪي مؤنث. ’آ‘، ’او‘ ۽ ’او‘ آوازن وارا لفظ گهڻو ڪري مذڪر ۽ ’ا‘، ’اي‘ ۽ ’اي‘ آوازن وارا لفظ عام طرح مؤنث هوندا آهن.

انهن جا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

’آ‘ آوازن وارا مذڪر لفظ:

اَڳلُ	هَرُ	لِڳُ	پُورُ
بِرُ	پاڻُ	قَيرُ	نُورُ
تَڻُ	چارُ	پِيءُ	تَڻوهُ
جَتُ	ساهُ	جِيءُ	سُورُ
چَنڊُ	گهاٽُ	سِيءُ	کُوهُ
کَمُ	مالُ	کَيرُ	جَهولُ
آڏُنُ	واهُ	نَيرُ	چورُ
رَڃُ	هارُ	آڻُ	ڪوڏُ
وَنڊُ	پِڇُ	پِڇُ	گهوٽُ
ڪَڪُ	پِڙُ	سَٺُ	گهوٽُ
ڪَنڊُ	قِرُ	سَرُ	لوڙهُ
گَسيُ	دِڳُ	ڪَڻُ	پُوڙُ
لَڪُ	سَڄُ	لَوُ	حَوَظُ
وَنُ	سِرُ	هَلُ	ڪَوَرُ

’او‘ آواز وارا مذڪر لفظ:

پَٽُونُ	تارُونُ	ناچُونُ	رواُونُ
پَٽُونُ	ڌارُونُ	پيرُونُ	تَپُونُ
پَسُونُ	ڍاڪُونُ	ميرُونُ	پيرُونُ
چَٽُونُ	لاڏُونُ	ورچُونُ	ڏيپُونُ
مَٽِيُونُ	مارُونُ	هَڏُونُ	ڏينپُونُ
تارُونُ	ماڻهُونُ	قورُونُ	ويڙهُونُ

سَڃَ	ٻُڌَ	اوتَ	آرَ
ڪَڻڊَ	چوڙَ	توپَ	چورَ
لُڪَ	حُورَ	پوکَ	سَهڃَ
مُڻڊَ	ڪوڪَ	گوهَ	مِڃَ
هَٻَ	ڪوڻجَ	هوڏَ	مِڙَ

۲ آواز وارا مٺڻ لفظ:

آما	لڇا	اڇا	وڇا
ٻٽا	هڇا	ٻيڪها	پڇا
خطا	هوا	پرڇا	جوا
کڇا	چايا	چيڪيا	دعا
رڪها	ڪايا	رڻا	سڪا
ستها	مالها	ستها	ستما
قضا	مايا	گيلا	پوڇا

۱ آواز وارا مٺڻ لفظ:

آڪ	خاڪ	پيوڙه	توڙ
ٻٽڙ	ڌات	سيهڻڙ	روھ
پير	رات	پل	سوڻير
جنگ	کانگ	جھنڊ	جوت
جھنڊ	کان	چله	جوه
لٽ	گالهر	ڌر	روت
مڪ	لات	رت	لوھ
ول	نار	ڪڙھ	چوپڙ
آڳ	پيت	مٺ	چورس
باه	ٽيڏ	ٻوڏ	پير
جاء	دڙ	ٺوٺ	چيلھ
جھار	گيڙ	قولڊ	چيٽ
چال	وڻ	جھوھ	ديک

’اي‘ آواز وارا مؤنث لفظ:

آري	چاڻي	شيشي	ٻولي
بتي	دانگي	بگي	ٻوني
ٻگري	دائي	بگري	جهولي
ٻني	ڏاچي	ٻڙي	چوئي
ٻري	رائي	ٻڙي	چولي
ٻلي	ڪاڻي	ڦلي	ڪوڙي
ڦلي	مڙي	جتي	گولي
چٽي	وانگي	سئي	چونري
ڏي	تيري	ڪنجي	چونڪي
مڇي	پرين	ڪنڍي	ٻڙي
مڙي	چني	مڙي	پيڙي
مڪڙي	گچي	مڪڙي	ٺلهي
مهرِي	ميتي	منڍي	پيتي
نڍي	نڙي	هنڍي	رڻي
آڙي	ٻڙي	توري	سلهي
بازي	تيلي	موري	مينڍي
جاري	سهي	چوڙي	ڦهنچي

مٿين قاعدي کي جامع ۽ مستقل نٿو چئي سگهجي، ڇاڪاڻ ته جنس مؤنث جا آواز يا پڇاڙيون ڪن مذڪر لفظن ۾ به استعمال ٿين ٿيون ۽ اهڙي طرح جنس مذڪر جا آواز يا پڇاڙيون مؤنث لفظن ۾ استعمال ٿين ٿيون، مثلاً: ’ا‘، ’اي‘ ۽ ’اي‘ پڇڙين وارا ڪي لفظ مذڪر هوندا آهن. ’آ‘، ’او‘ پڇاڙين وارا ڪي لفظ وري مؤنث هوندا آهن. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

۱۲ پڇاڙيءَ وارا مذڪر لفظ:

پيشوا	آبا
خدا	آڏا
ڏانا	آغا
ديوتا	آقا
راجا	بابا

۱۳ پڇاڙيءَ وارا مذڪر لفظ:

احمد
خضر
راه
سيٺ
قيصر

۱۴ پڇاڙيءَ وارا مذڪر لفظ:

مفتي	ڪانڌري	حاجي	ٻڪري
منشي	ماڙي	چاجي	ٻهي
جوگي	مالهي	جهانگي	درزي
ڌوپي	مانجهي	چاڪي	ڌڻي
ڏوڻي	وانجهي	سائي	ڪٽي
موچي	وانگي	سامي	نبي
موتي	هاڻي	سانگي	ولي
پيچي	هادري	سانن	بائي
ٻيلي	هاري	قاري	پانڌري
قيدي	مڪي	قاضي	پاڻي

’ا‘ پڇاڙيءَ وارا مؤنث لفظ:

تند	سس	مس	وہ
ٽچ	ڪٽ	وٽ	هڱ
چر	ڪس	ماء	ڌري
رت	ڪڙ	جيند	ننهڻ
رس	ڪنڊ	مڪ	پهڻ
سره	مر	روچ	ميڻ

’اُو‘ پڇاڙيءَ وارا مؤنث لفظ:

آبرو	چائون
پون	خاتون
جون	گئون

’آ‘ ۽ ’او‘ پڇاڙين وارا لفظ هميشه ۽ بنا استثنائي جدا جدا مؤنث ۽ مذڪر هوندا آهن؛ باقي ٽي آواز ’آو‘، ’اي‘ ۽ ’آي‘ سنڌيءَ ۾ علحددا شمار نه ڪيا ويندا آهن، ڇاڪاڻ ته انهن کي ذاتي استحڪام نه هوندو آهي جو اڪيلي سر بيهي سگهن. ’اي‘ آواز وارا لفظ، مثلاً: پڙي، چولي ۽ لوڻي وغيره گهڻو ڪري مفعولي ۽ جري حالت ۾ استعمال ٿيندا آهن. ’آو‘ ۽ ’آي‘ آوازن کي ٻٽا يا ٻن آوازن جو مرڪب سمجهيو ويندو آهي، يعني ’آو‘ ۾ ٻه آواز آهن: ’آ‘ ۽ ساڳي طرح ’آي‘ ۾ ٻه آواز آهن: ’آ‘.

۲. جنس جي ڦير گير:

اسمن يا لفظن جي جنس مذڪر مان مؤنث بنائڻ لاءِ ڪي قاعدا استعمال ٿيندا آهن، جن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو:

۱. 'آ' پڇاڙيءَ وارا اسم هميشه مؤنث هوندا آهن. جڏهن مٿي بهان هڪو ويو آهي. انهيءَ کان سواءِ ڪي مؤنث اسم آهن جن جو مذڪر نه ٿيندو آهي، مثلاً:

سڀئي	برهڻي
سهيڻي	ٻائي
جيڪل، جيڪي	مڻڻ
ساهڙي	

۲. ڪي مذڪر اسم آهن جن جو مؤنث استعمال نه ٿيندو آهي، مثلاً:

ڪڇڙون	پٽڙون
ميرڙون	چٽڙون
وڇڙون	ڪاٺڙ

۳. ڪن مذڪر اسمن مان مؤنث ٺاهڻ لاءِ پڇاڙيون، جهڙوڪ: 'ڻ'، 'ڻي'، 'اڻي'، 'واڻي' يا 'ٻائي' ڪر آڻيون آهن. جن اسمن سان اهو قاعدو لاڳو ٿيندو آهي، اهي 'ا'، 'اي'، 'آ' ۽ 'او' پڇاڙين وارا مذڪر اسم هوندا آهن، جن جون ٻيون اعرابون يا حرف متاڻي سان مؤنث جو ميغو جڙندو آهي، مثلاً:

مذڪر	مؤنث
------	------

'ا' پڇاڙيءَ وارا اسم:

سينيائي

سيٺ

’اي‘ ٻچاڙيءَ وارا اسم:

اولاد	اولادري
آهڻ	آهڻي
ٻيڪارڻ	ٻيڪاري
ٻهليائي	ٻهلي
پنگيائي	پنگي
ٻوچارڻ	ٻوچاري
جوڳڻ، جوڳيائي	جوڳي
جهانگيائي	جهانگي
چاڪيائي	چاڪي
هاجيائي	هاجي
ٽوپڻ، ٽوپيائي	ٽوپي
ٽٻائي	ٽٻي
سائيائي	سائي
سانگيائي	سانگي
سائڻ	سائڻين
سوالڻ	سوالي
شڪارڻ	شڪاري
قيدن، قيديائي	قيدي
ڪڙميائي	ڪڙمي
ڪورائي	ڪوري
ڪٽيائي	ڪٽي
مالهه	مالهي
منشائي	منشي
موچائي	موچي
وڍيائي	وڍي
هائڻ	هائي

’آ‘ پڇاڙيءَ وارا اسم :

آٺ	آٺ
ٻانڀڻ	ٻانڀڻ
ٻروچاڻي، ٻروچهاڻي	ٻروچ
جتن، جڻهي	جت
چور	چور
ڏير ياڻي	ڏير
شينهن	شينهن
فقير ياڻي	فقير
مالڪياڻي	مالڪ
مائه ياڻي	مائت
نوڪرياڻي	نوڪر

’اُو‘ پڇاڙيءَ وارا اسم :

رهاڪڻ	رهاڪو
ڪاڻهي	ڪاڻو
گهورارڻ	گهورارو
ناچڻي	ناچو
هندڻ، هندو ٿي هندياڻي	هندو

۴. ’او‘ پڇاڙيءَ وارن مذڪر اسمن جو مؤنث عام طرح مذڪر لفظن جو ٻيوون ’و‘ ڪڍي ان جي جاء تي حرف ’ي‘ آڻڻ سان ٺهندو آهي. مثلاً: ’گهوڙو‘ جو مؤنث ٺهندو ’گهوڙي‘. ڪن ’آ‘ پڇاڙيءَ وارن اسمن جو مؤنث به آخر ۾ ’ي‘ حرف گڏڻ سان ٺهندو آهي. مثلاً: ’جت‘ جو مؤنث ٺهندو ’جتي‘. ڪن حالتن ۾ ’ڻ‘، ’اڻي‘ يا ’ياڻي‘ پڇاڙي گڏڻ سان به مؤنث جو صيغو ٺهندو آهي. مثلاً: ’لنگهو‘ جو مؤنث ٺهندو ’لنگهي‘ يا ’لنگهياڻي‘. ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا :

ٻالو	ٻالي
ٻانهو	ٻانهي
ٻڄو	ٻڄي
ٻڪر	ٻڪري
ٻلو	ٻلي
ٻيلو	ٻيلي
ٻوڪر يا ٻوڪرو	ٻوڪر يا ٻوڪري
ٻيلو	ٻيلي
داهو	دائي
ٽوٽو	ٽوٽي
ڏاڏو	ڏاڏي
گولو	گولي
لورو	لوريائي، لوري
ماڙيڇو	ماڙيڇڻ، ماڙيڇائي، ماڙيڇماڻي
وڏرو	وڏري

۵. ڪن مذڪر لفظن مان مؤنث ٺاهڻ جو ڪو خاص
قاعدو ڪونه هوندو آهي، پر انهن جون مؤنث جون صورتون
مقرر آهن. انهن جا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

ابو،	بابو
بادشاه،	شاه، راجا، راه
راه	راڻي
	پهڻ

ٻاڏو، ڪونهون ڪونهت وڃڻ	
ڀٽ	ڌيءَ، نياڻي
ڏاڳهو	ڏاڇي
ڏاند	ڳئون، ڳانءِ، ڍڪي
سان	ميهن
سهرو	سس
گهٽو	ري
گهوت	ڪنوار
مڙد	عورت
مڙس، پٿار، ڪانڌ	جوه، زال

۶. جاندار يا ساهوارين شين ۾ مذڪر ۽ مؤنث جو هجڻ هڪ لازمي ۽ فطري امر آهي ۽ انهن فقط طبعي فرق هوندو آهي، پر غير ذي روح يا بي جان شيون جن سان به نحوي لحاظ کان تذڪير ۽ تانيث جي صورت لاڳو ٿيندي آهي. انهن ۾ تڪبير ۽ تصغير يعني وڏ ۽ ننڍائيءَ جو فرق سمائل هوندو آهي، مثلاً: ”ڌر“ مذڪر، ”ڌري“ مؤنث هر طبعي فرق نه پر وڏ ۽ ننڍائيءَ جو فرق آهي، يعني ”ڌر“ وڏو آهي ۽ ”ڌري“ ننڍي. ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

ٻوڙو	ٻيڙي
ٿوڪرو	ٿوڪري
چوڙو	چوڙي
چولو	چولي
ڍلو	ڍلي
ڏنڊو	ڏنڊي

ڏورو	ڏوري
رَسو	رسي
جَهاڙو	جهاڙي
کٽولو	کٽولي
کوڙ	کوڙي
کُوه	کوهي
لوڻو	لوڻي
مَت	مٽي
منجو	منجي
هَت	هٽي

۷۔ اصول مطابق مذڪر مان ٿي مؤنث جو صيغو جڙندو

آهي، پر ڪي مذڪر اسم مؤنث مان جڙندا آهن، مثلاً:

مؤنث	مذڪر
پٽي	پٽڙ
مائي	مائڙ
رَن	رَنڙ

۸۔ ڪي اسم مذڪر توڙي مؤنث ٻنهي جنسن ۾ استعمال

ٿيندا آهن، مثلاً:

رَت
واڻ
روھ

۹. ڪي اسم صورت ۾ مذڪر هوندا آهن، پر معنيٰ ۾ مؤنث، مثلاً:

مذڪر	مؤنث
بشپن	باشو
بحري بچو	بحري
ٿرمتي يا ٿرمچي	سيچاڻو

۱۰. فارسي ۽ عربيءَ جا لفظ ۽ ترڪيبون به چڱي انداز ۾ سنڌيءَ ۾ استعمال ٿينديون آهن، تنهن ڪري انهن جي مذڪر ۽ مؤنث صورتون جو ڄاڻڻ به ضروري آهي.

فارسيءَ ۾ مذڪر مان مؤنث ٺاهڻ جو ڪو خاص طريقو يا قاعدو ڪونهي؛ انهيءَ ۾ مؤنث جا صيغا گهڻو ڪري مقرر آهن، مثلاً:

مذڪر	مؤنث
برادر (ڀاءُ)	خواهر يا همشير (ڀيڻ)
پدر (پيءُ)	مادر (ماءُ)
پسر (پٽ)	دختر (ڌيءُ)
ڀڙس (ڪڙو)	ماڪيان (ڪڙڙ)
مرد (مڙد)	زن (عورت يا زال)

عربيءَ ۾ قاعدي موجب مؤنث جو صيغو هيٺين طريقن سان ٺهندو آهي:

۱. مذڪر لفظ جي پٺيان ٽاڻيٺ جي نشانن جي لڳائڻ سان:

جميل	جميلة
رفيق	رفيقة
زوج	زوجة
شاعر	شاعرة
صاحب	صاحبة
عزيز	عزيزة
ڪافر	ڪافرة
محترم	محترمة
مرحوم	مرحومة
مريض	مریضة
مصنف	مصنفة
معلم	معلمة
مقتول	مقتولة
ملڪ	ملڪة
والد	والدة

۲. مذڪر لفظ جو ٽيون حرف ڪڍي باقي لفظ جي

پٺيان 'ي' علامت يا پڇاڙي آڻڻ سان اسم مؤنث ٺهندو آهي، مثلاً:

حسين	حسیني
صغير	صغریٰ
عظیم	عظمیٰ
ڪبير	ڪبریٰ

۳. غالباً هر ڪنهن ٻوليءَ ۾ مذڪر مان مؤنث ٺاهڻ جو طريقو قياسي نه آهي ته غير قياسي به ۽ عربيءَ ۾ به ڪيترن مذڪر اسمن جا مؤنث غير قياسي طرح مقرر آهن، مثلاً:

اب (ٻيءَ)	ام (ماءُ)
ابن (پٽ)	بنت (ڌيءُ)
جمل (اٺ)	ناقة (ڏاڍي)
ديڪ (ڪڪڙ)	دجاجة (ڪڪڙ)
رجل (مڙد)	امراة (عورت)

مذڪر اسمن جو استعمال:

”آف م اوري آن، ڏاڳهن ڏڏي آهيان.“
(شاهه: ديسي)

”ٻچ ڪٿي پٽ هليا، هاري منجهان هيڃ.“
(شاهه: سارنگ)

”ڌارا تراريون، ڏيڙا ڏيڙا ڏيڙا جا.“
(شاهه: ڪنڀات)

”پاڻيءَ مٿي جهوپڙا، هورڪ اڃ مرن.“
(شاهه: سسئي)

”جئين جههنگا پائين جهول ۾، ائين نه مرن هيڃ.“
(شاهه: گهاتو)

”ڇاڇي ماڇي موٽيا، ور ونيءَ ڏيئي.“

(شاه: پروو سنڌي)

”در داتا مڱ مڱڻا، ٻئي جي ڪڍ م ڪاڻ.“

(شاه: بلاول)

”يادائي گهڻا اچن، روءِ راڻي جي ٺاه ڪو.“

(شاه: موصل راڻو)

”راجا کي رمزن، چارڻ جي چريو ڪهو.“

(سچل: سورث)

”سارنگ سار لهيج، الله لڳ اڃين جي.“

(شاه: سارنگ)

”سو ڀرين سو ڀساهي، سو وڍري سو واهرو.“

(شاه: ڪلياڻ)

”نون صاحبزادو سپرين، آءُ نسورو ڏوڪر.“

(شاه: پروو سنڌي)

”گورا وڃن ڪام، ڏيرون سنڌي ڏيهه تي.“

(شاه: ديسي)

”مهراڻن مهري آئي جهوڪيا جهوڪ ۾،

چائي چنڊن ۾ ويا، جيئن باز سڻي بحري،

ڪوهيارو قهري، ويو نهوڙي ننڊ ۾.“

(شاه: ديسي)

”ويا مور مري، هنج نه رهيو هيڪڙو.“
(شاه: ڪاريل)

”هوس وڌيرو وڳو، جو مڙني ههندار.“
(شاه: ڪنڀات)

”ولها ٿيا وڻاڻ، ساڻين ري سديد چئي.“
(شاه: ديسي)

”اهڙن تي فرض آهي ته فقهن هڪڙن هڪڙن
جي مدد ڪن.“

”خط استوا جي ساڪن جا رهاڪو رنگ جا ڪارا
ٿيندا آهن.“

”شاعرن کي گهرجي ته پنهنجي ڌلام ۾ مبالغه ڪان
پرهمز ڪري.“

”دنيا ۾ هڏن تي وڏيون جوابداريون آهن.“

مؤنٽ اسمن جو استعمال:

”آس م لڳي اونئين، لڙن لڪ م لڳ.“
(شاه: ديسي)

”بره جا باشا بچايو، باز ڊڪري پيشمار.“
(نور محمد واپو)

”نڪا ٻوٽ بازار ۾، نڪا چلر چٽ.“
(شاهه: گهاٽو)

”پارس لڳي سون ٿيون، لوهاڻيون نور ڏيون،
محلين رهن مير جي، ههاڻيون مير ڏيون،
ڪوچهين منجهان سهڻيون، ٿيون جهٽ پٽ جهيڙيون،
تماچيءَ ٽپريون، ڪينجهر جون ڪڍيون ڪٽي.“
(سچل: ڪلياڻ)

”چلڙ ۾ جهنج هڻي مڇي ڪين نم اي.“
(شاهه: ڪاريل)

”ڏاگهن ۽ ڏيرن ڪيو ڌوپڻ سان ڌاڙو.“
(سچل: ڪوهياري)

”رات سهائي، پون سنئين، ڀرت نئين پنڌ پوره.“
(شاهه: ڪڻيات)

”شمع ٻاريندي شنب پورهه ٻاڪون ڪڍيون.“
(شاهه: موئل راڻو)

”ڳچيءَ پايو ٻانهن ويٺي روءِ وڃن سان.“
(شاهه: سهڻي)

”منڌ ماڻياڻي ان جي، هتي جي نم هڻي.“
(شاهه: حسيني)

”ٻانهي ٻاروچن جي، گولي چڏ م ڪس.“
(شاهه: سسئي)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”ٻيڻهن نم سئج مينڌرا، تون راتو آءُ راڻي.“
(سچل: راڻو)

”ٻيڻهن، سڀڻاڻي، سڀهن، ٿنهي قصد ڪباب سين.“
(شاهه: سڀهن ڪيڏارو)

”وڏيرو هي اس، چنيسر جي راڄ ۾،
ٻنهن پوءِ ٿياس، ڪافياري ڪانڌ جي.“
(شاهه: ليلان چنيسر)

”لڳم پاڻ ڀروچ جو، اهڙو پل مءُ مون،
سڀ رڳنديس رت سين، ڪيچان اوري پون،
هادر مٿان مون، ڪانگ لمنڊا ڪڏهين.“
(شاهه: حسيني)

”دائيءَ کان پيٽ گجهو نه هوندو آهي.“

”جاڳلو ماڻهو رڳون ۽ ڀڪرين جا ڏن پاليندا آهن.“

”ڪابه زال ڀهاڄ پسند نه ڪندي آهي.“

”مڙد ۽ عورت زندگيءَ جا لازمي جزا آهن.“

”ننڍڙي ٻار لاءِ ماءُ جي ٿڃ بهترين غذا آهي.“

مشترڪ جنس وارن اسان جو استعمال:

”ڀڪي سوئي ڀر، ٿو اڏري ٻار ڀرين جي.“

(سچل: مالڪوس)

”سَنها پانءِ مَ سڀ، وڀاءِ واسينگن جا.“

(شاهه: ڪارابل)

”سارنگ کي سارين، ماڻهو، هر گهم، مينهيون،

آڙيون اڀر آسري، ٽاڙا تنوارين.“

(شاهه: سارنگ)

”مرڪن ملاحن جا، مٿي ٻانڌين ٻار.“

(شاهه: ڪاموڏ)

”ٻارن ۽ جانورن تي رحم ڪرڻ انسانيت جي نشاني آهي.“

”هڪ بدڪار انسان ۽ مرونءَ ۾ ڪو فرق ڪونهي.“

”جاهلن سان بحث نه ڪجي.“

غير ذي روح يا بي جان اسمن جو استعمال:

”ٻيڙي ٻرائي وکر پاءِ مَ وترو

تري ۾ تن پيا پاسن ۾ پاڻي.“

(شاهه: سريراڳ)

”تون ٻارڀ آءُ لوهي جي سچين ته سون ٿيان.“

(شاهه: ٻرياتي)

”پن ٻيڻ ڪم ڪوڙيون ڏوڏا بهم ڏاجون.“

(شاهه: ڪاموڏ)

”چپون چپر ڪٽ، ٻهڻ ٻٽڙيون پانميان.“

(شاهه: حسيني)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ ذجو

”سئين وهن سير ماڻڪ موتي لال.“

(شاهه: سراک)

”ڪوه ٿو ڪاغذ ڪورئين، ويٺو وڃائين هس،
ڏوري تسيان ڏس، اکر جسيان آئيو.“

(شاهه: يمن ڪيائين)

”اگهيو ڪاڻو ڪچ، ماڻڪن موت ڦٽي.“

(شاهه: سراک)

”مئي هٿ ۾ مڪڙي، ڄام هٿ ۾ چار.“

(شاهه: ڪاموڏ)

”چندن! چڪي آئيو، ٻي ول نه وجهي وات،

توڏي تنهن وٽ تات، جنهن ۾ بوءِ بادام جي.“

(شاهه: ڪنڀات)

”تو جو ڀانئيو هار، سو سورن جو سڳڙو.“

(شاهه: ليلان چنيسر)

”پيلن مان هاڪي، ڪاڻ ۽ ڪوڙلا حاصل ٿيندا آهن.“

”جبلن تي جا ٻرف پوندي آهي، سا سج جي گرميءَ

تي گرمي پاڻي تي درياھ وهائيندي آهي.“

”هوا، باهه ۽ پاڻي، ٽيئي عنصر دنيا جي بقا لاءِ

ضروري آهن.“

۶. (اسم جو عدد)

تعداد جي لحاظ کان سنڌي ٻوليءَ ۾ لفظن جون ٻه صورتون ٿينديون آهن:

۱. عدد واحد

۲. عدد جمع

عدد واحد جو مطلب آهي هڪ ساهوارو يا هڪ شيءِ. مثلاً: چوڪرو، رانديڪو وغيره، ۽ عدد جمع جو مطلب آهي گهڻا ساهوارا يا گهڻيون شيون. مثلاً: چوڪرا، رانديڪا وغيره. عربيءَ ۾ مٿين ٻن صورتن کان سواءِ عدد جي ٻين صورت به ٿيندي آهي، جنهن کي عدد تشبيه يا ٻن جو عدد چئبو آهي، مثلاً: 'دارين'، يعني ٻه جهان، 'والدين'، يعني ماءُ ۽ پيءُ. جيئن ته عربيءَ جو سنڌيءَ مان گهڻو تعلق آهي، تنهنڪري عدد تشبيه جا صيغا پڻ ڪن حالتن ۾ سنڌيءَ ۾ استعمال ٿيندا آهن. سنسڪرت جنهن مان سنڌي ٻولي پيدا ٿي آهي، ان ۾ خود عدد جون ئي صورتون آهن.

(۱) ايڪ وچن (عدد واحد). مثلاً: 'ڦلر' (هڪ ڦل)

يا ميوو)

(۲) دو وچن (عدد تشبيه)، مثلاً: ڦلي (ٻه ڦل)

(۳) ٻهو وچن (عدد جمع)، مثلاً: ڦلان (ٽي يا گهڻا ڦل)

تنهنڪري مناسب ٿيندو ته سنڌيءَ ۾ به ٽي عدد شمار ڪيا وڃن، اگرچہ سنڌيءَ کي تشبيه جي پنهنجي صورت خير ڪا آهي.

واحد اسمن مان جمع ٺاهڻ جا طريقا

۱. اهي واحد اسم جن جي پڇاڙي 'آ' هوندي آهي، تن جي زبر واري اعراب يا حرڪت ڪڍي، ان جي پٺيان 'اؤن' پڇاڙي ملائڻ سان عدد جمع جو صيغو ٺهندو آهي، مثلاً:

واحد	جمع
آڌَ	آڏُون
پيٽَ	پيٽُون
قارَ	قارُون
ڌارَ	ڌارُون
وڪَ	وڪُون
زالَ	زالُون
سيٽَ	سيٽُون
لامَ	لامُون
ليڪَ	ليڪُون
مُندَ	مُندُون
وڪَ	وڪُون
هَوَڙَ	هَوَڙُون

(۱) بعضي عدد جمع جا صيغا 'آن' يا 'يان' پڇاڙيءَ سان به استعمال ٿيندا آهن، مثلاً: اڪيان، ڪٿان، زالان ۽ ميخان وغيره.

(۲) هن قسم جي عدد جمع جا صيغا سنڌيءَ ۾ اترادي ماڻهو ڪم آڻيندا آهن؛ سنڌيءَ ۾ اهڙو محاورو سرحدي ٻولين، جهڙوڪ: پنجابي، سرائڪي يا ملتانِي وغيره جي ئي اثر هيٺ عمل ۾ اچي ويو ٿو پالنجي.

۲۰ جن واحد اسمن جي پڇاڙي 'آ' آهي، تن جي پٺيان 'ٺئون' پڇاڙي ملائڻ سان جمع جو صيغو ٺهندو آهي، مثلاً:

واحد	جمع
آپلا	آپلائون
آدا	آدائون
پيلا	پيلائون
جڦا	جڦائون
ديپوتا	ديپوتائون
راجا	راجائون
غفا	غفائون
ڪٿا	ڪٿائون
ڪٿا	ڪٿائون
هڃا	هڃائون

۲۱ جن واحد اسمن جي پڇاڙي 'ا' آهي تن جي پٺيان 'يئون' پڇاڙي گڏڻ سان جمع جو صيغو ٺهندو آهي، مثلاً:

واحد	جمع
آک	آڪيون
پيت	پيتيون
تڏ	تڏيون
جنگ	جنگيون
جوءِ	جوئيون، جوئيئون
دل	دليون
ديگ	ديگيون
ڦر	ڦريون

رڙيُون	رڙ
لڙيُون	لڙ
مڪيُون	مڪي
وڪيُون	وڪ
جائيُون، جايُون	جاءَ
راڻيُون	راڻ
ڪاڻيُون	ڪاڻ
گاليُون	گاليهه

۴. جن واحد اسمن جي ٻچاڙي ’اي‘ آهي، تن جي پوئين حرف، يعني ’ي‘ کي، ’اُون‘ ٻچاڙي ڳنڍڻ سان جمع جو صيغو ٺهندو آهي. هي قاعدو فقط مؤنث اسمن سان لاڳو هوندو آهي، مذڪر اسمن جو واحد توڙي جمع جو صيغو ساڳيو هوندو آهي. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

مؤنث اسمن جو جمع:

واحد	جمع
پتي	پتيُون
پتي	پتيُون
پانهي	پانهيُون
راڻي	راڻيُون
ڦيڪي	ڦيڪيُون
ڪلي	ڪليُون
پيني	پينيُون
سيپي	سيپيُون
جتي	جتيُون
ڪٽڙي	ڪٽڙيُون

ٻڌو ٿيئون	ٻڌو ٿي
مڏو ٿيئون	مڏو ٿي
چوڻو ٿيئون	چوڻي
چوڪر ٿيئون	چوڪري
پيٽو ٿيئون	پيٽي
نيڪو ٿيئون	نيڪي

مذڪر اسمن جو جمع ۽

جمع	واحد
پسڪي	پسڪي
ڌڻي	ڌڻي
ساٿي	ساٿي
هاري	هاري
پيرين	پيرين
شيدي	شيدي
مڪي	مڪي
مُنشي	مُنشي
ٻڏو چاري	ٻڏو چاري
جوکي	جوکي
ڌوڀي	ڌوڀي
موجي	موجي
فوجي	فوجي
پيلي	پيلي
وري	وري
قيدي	قيدي

۵۔ جن واحد اسمن جي پڇاڙي ”آ“ آهي، تن جي اها پڇاڙي مٿاڻي ”ا“ ڪرڻ سان جمع مذڪر جو صيغو ٺهندو

آهي ۽ مؤنث جي حالت ۾ واحد اسم جي پٺيان 'اُون' پڇاڙي ملائڻ سان جمع جو صيغو ٺهندو آهي. مثلاً:

واحد	جمع
تَن	تَن
قُل	قُل
ڪَنڪَ	ڪَنڪَ
ڪَسَ	ڪَسَ
ڪَهَرُ	ڪَهَرُ
وَن	وَن
چارُ	چارُ
غارُ	غارُ
واهه	واهه
سيجُ	سيجُ
سِرَھڻ	سِرَھڻ
لِگَ	لِگَ
تيرُ	تيرُ
ميرُ	ميرُ
آڻ	آڻ
پٽ	پٽ
سِرَ	سِرَ
گُل	گُل
ٻوٽ	ٻوٽ
ڪٽوهه	ڪٽوهه
چورُ	چورُ
ڍورُ	ڍورُ
کٻوڻ	کٻوڻ
کھوڻ	کھوڻ

پيٽ	پيٽ
ڏير	ڏير

مؤنث اسمن جو جمع :

تندون	تند
مسئون	مس
مستون	مس
وتون	وت
وڃون	وڃ

۶۔ جن مذڪر اسمن جي پڇاڙي ’ء‘ آهي، تن جي همزه جي جاءِ تي ’و‘ ساڻ زير آڻڻ سان ۽ ڪن حالتن ۾ همزه جي مٿان پيش، مٿائي زير آڻڻ سان جمع جو صيغو ٺهندو آهي. مثلاً :

واحد	جمع
پو، پو	پو
ٿانءُ	ٿانو، ٿانءُ
ڏنءُ	ڏنو
جسو، جو	جسو
سو، سو	سو
ڪانءُ	ڪانو، ڪانءُ
گهءُ	گهاو، گهءُ

۷۔ ’ا‘ پڇاڙيءَ وارن ڪن مذڪر توڙي مؤنث اسمن جو جمع بي قاعدي ٺهندو آهي. مثلاً :

پي	پيٽر، پيٽر، پيٽر، پيٽر
ڀاءُ	ڀائير، ڀائير، ڀائير
ڀيڻ	ڀيڻون، ڀيڻر، ڀيڻرون، ڀيڻرون

ڌِيءَ	ڌِيءُون، ڌِيُون، ڌِيَرُ، ڌِيَرُون
	ڌِيَرُون، ڌِيَرُون.
ماءُ	مائيُون، مائِرُ، مائِرُون، مائِرُون
ننهن، نهنن	ننهنُون، نهنَرُ، نهنَرُون

۸- جن مذڪر توڙي مؤنث اسمن جي ٻچاڙي 'او' آهي، تن جي جمع جي صورت به ساڳي رهندي آهي. مثلاً:

مذڪر اسم:

واحد	جمع
ڌِيءُ	ڌِيءُون
ڌِيءُ	ڌِيءُون
مائو، ماڙهو	مائو، ماڙهو
ميرُون	ميرُون
واڳو	واڳو
و-چُون	و-چُون

مؤنث اسم:

جُون	جُون
ڪٽُون*	ڪٽُون

۹- جن مذڪر اسمن جي ٻچاڙي 'او' آهي، انهن جي جمع ڏانهن لاءِ 'او' ٻچاڙيءَ کي 'آ' ۾ تبديل ڪبو آهي. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

واحد	جمع
پَنو	پَنَآ
پَچو	پَچَآ
ڪَلو	ڪَلَآ

* ڪٽُونءَ کي واحد ۾ ڳانءِ به چئبو آهي، جنهن جو جمع جو صغو ٿيندو ڳانيُون.

ٻانهو	ٻانهو
ڀالو	ڀالا
تارو	تارا
ڪانگو	ڪانگا
نالو	نالا
ڇيلو	ڇيلا
ڦڪو	ڦڪا
ڦيسو	ڦيسا
ڪيرو	ڪيرا
ڊلو	ڊيلا
ٻيڙو	ٻيڙا
جيڙو	جيڙا
ڇيلو	ڇيلا
ڇيلو	ڇيلا
ڀڻڪو	ڀڻڪا
ڦلو	ڦلا
ڪلهو	ڪلها
ڪٺو	ڪٺا
ٻوٽو	ٻوٽا
ٻوٽو	ٻوٽا
ڀورو	ڀورا
ڀولو	ڀولا
ڦوٽو	ڦوٽا
ڇولو	ڇولا
ڇوڪرو	ڇوڪرا
گوڏو	گوڏا
گورو	گورا
گهوڙو	گهوڙا

ڏٺَـڻـرا	ڏٺَـڻـرو
ڇيلا	ڇيلو
ليڙا	ليڙو
ميلا	ميلو
ميوا	ميوو

۱۰۔ ڪي لفظ، جن کي اسم جمع يا اسم مجموع چئبو آهي، معنيٰ ۾ جمع ليکيا ويندا آهن، پر جملي ۾ فعل واحد جو قبول ڪندا آهن، انهن جو به جمع ٺهندو آهي، جنهن لاءِ مذڪر جي حالت ۾ پوئين پيش واري اعراب کي زبر ۾ ۽ پوئين حرف ’و‘ کي ’آ‘ ٻجڙيءَ ۾ تبديل ڪيو ويندو آهي ۽ مؤنث جي حالت ۾ ’اؤن‘ ٻجڙيءَ ملائي آهي. مثلاً:

واحد جمع

مذڪر اسم:

جر ڳا	جر ڳو
ڏٺَـ	ڏٺَـڻَ
قافلا	قافلو
قبيل	قبيلو
ڪٽنبَ	ڪٽنبُ
لشڪرَ	لشڪرُ

مؤنث اسم:

انجمنون	انجمن
جماعتون	جماعت
فوجون	فوج
ڪچهريون	ڪچهري
مجلسون	مجلس

۱۱- ڪي اسم اهڙا آهن، جن جو واحد جو صيغو جمع جي معنيٰ ظاهر ڪرڻ لاءِ استعمال ٿيندو آهي، اگرچہ انهن جو جمع عام طرح ٺهي سگهندو آهي. مثلاً:

- ۱- اونھاري ۾ اڏب توڙي ڀلو جام ٿيندو آهي.
- ۲- مينھن ۾ ڪٽل خراب ٿي ويندي آهي.
- ۳- پوسل تي ھٿڇو ٿيندو آهي ۽ ڪندگيءَ تي ھٽڪ ٿيندي آهي.

مٿين جملن ۾ ٿاها لفظ اگرچہ خود واحد جي صيغي ۾ آهن، پر ھرھڪ پنهنجي پنهنجي مجموعي جنس لاءِ استعمال ٿيل آهي.

۱۲- ڪي اسم فقط جمع جي صورت ۾ استعمال ٿيندا آهن. مثلاً:

مذڪر اسم:

ڇٽا	ڀيندا
ڍڪر	پيرُون
ڪرتوت	پريا
	جڙا

مؤنث اسم:

ڪيُون	ڀائون
ڪٽيون	تھارُون
لائون	ڀيئون
ھنجُون	ڇيھُون
	ڏاڏيون

۱۳- ڪي لفظ اهڙا آهن، جي واحد ۾ صفت ٿي ڪم ايندا آهن، پر انهن جو جمع اسم طور استعمال ٿيندو آهي. مثلاً:

واحد	جمع
اڀاڻو	اڀاڻا
پيڪو	پيڪا
ڏاڏاڻو	ڏاڏاڻا
ساهرو	ساهرا
ڪنواريتو	ڪنواريتا
گهوڻيتو	گهوڻيتا
ناناڻو	ناناڻا

۱۴- سنڌيءَ ۾ فارسي ۽ عربيءَ جا جمع جا صيغا به ڪي قدر استعمال ٿيندا آهن، تنهن ڪري انهن جون جمع جون صورتون هيٺ ڏجن ٿيون:

۱- فارسيءَ جون جمع جون ترڪيبون:

ذي روح يا جاندار شيءِ جي اسمن جا جمع جا صيغا:

بالغ	بالغن
برادر	برادران
ٻُٽ	ٻٽن
جان	جانان
دختر	دختران
عائِل	عائِلان
ڪارڪن	ڪارڪنان
يار	ياران

غير ذي روح يا بي جان شين جي اسمن جا جمع جا صيغا:

ٻار	ٻارها
جام	جامها
سال	سالها
شب	شبهه
صد	صدها

ڪتابها

ڪتاب

هزارها

هزار

۵. ٻچاڙيءَ وارن اسمن جا جمع جا صيغا:

افسر دگان

افسر د

آوار گان

آواره

بند گان

بند

پس ماند گان

پس ماند

رفت گان

رفته

ستار گان

ستاره

گشته گان

گشته

۶. عربيءَ جون جمع جون ترڪيبون:

ڪي اسم جي عربيءَ ۾ جمع هوندا آهن. سنڌيءَ ۾

واحد جي معنيٰ ۾ استعمال ٿيندا آهن، مثلاً:

جمع

واحد

اصول

اصل

آفاق

آفق

بواسير

باسور

احوال

حال

اخبار

خبر

اخلاق

خلق

ارواح

روح

اسرار

سير

اشراف

شريف

افعال

فعل

اقواه

قوه

اكابر

كبير

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

ملاڪ	ملاڪ
ملاڪ	ملاڪ
اولاد	ولد

عربيءَ جا عدد تنهه جا صيغا جي سنڌيءَ ۾ استعمال ٿيندا آهن:

واحد	فَاعِلِي صَوْت	جمع	عام صوت
امام	(۱) امامان	امامين	
بَحر	بحران	بَحرين	
جانب	جانبان	جانبين	
حرم	حربان	حرمين	
دار	داران	دارين	
طرف	طرفان	طرفين	
قبيله	قبيلتان	قبيلتين	
والد	والدان	والدين	

عربيءَ ۾ جمع جا ڪي صيغا قاعدي مطابق ٺهندا آهن، جن کي جمع سالم چئبو آهي ۽ ٻيا ڪنهن هڪ قاعدي تي ٻڌل نه هوندا آهن، جن کي جمع مڪسر چئبو آهي. 'مڪسر' جي معنيٰ آهي پگھل يا بي قاعدي. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

۱. جمع سالم جا صيغا:

مذڪر اسم:

(۱) سنڌيءَ ۾ ٽنهي جي فاعلي صوت ٽي ۽ ٻي عام صوت استعمال ٿيندي آهي.

	جمع		واحد
عام صورت	جمع	فاعلي حالت	واحد
مسليمين	مسليمون	مسليم	مسليم
مُتجاهدين	مُتجاهدون	مُتجاهد	مُتجاهد
مُتھاجرين	مُتھاجرون	مُتھاجر	مُتھاجر
مؤمنين	مؤمنون	مؤمن	مؤمن
۽			
بَنَات	بَنَات	بِنْت	بِنْت
ڪَلِمَات	ڪَلِمَات	ڪَلِمه	ڪَلِمه
مُؤنَات	مُؤنَات	مُؤنِئَه	مُؤنِئَه
جمع		واحد	واحد
آيَات		آيت	آيت
حِڪَايَات		حِڪَايت	حِڪَايت
شِڪَايَات		شِڪَايت	شِڪَايت
عَلَامَات		عَلَامَت	عَلَامَت
ڪِرَامَات		ڪِرَامَت	ڪِرَامَت
اِصطِلَاحَات		اِصطِلَاح	اِصطِلَاح
تَصنيفَات		تَصنيف	تَصنيف
تَعْرِيفَات		تَعْرِيف	تَعْرِيف
جَمَاعَات		جَمَاعَد	جَمَاعَد
حَيَوَانَات		حَيَوَان	حَيَوَان
سَمَآوَات		سَمَآء	سَمَآء

مونث اسم:

۲. جمع مڪسر جا مثال :

اُمّت	اُمَر
نِعَمَت	نِيعَم
حِڪْمَت	حِڪَم
رِسْوَل	رِسُل
اَصِل	اِصْوِل
اَمَر	اَمُور
بَحَر	بِيعَار
جَبَل	جِبَال
رَوْضَة	رِياض
جَاهِل	جُهَال
حَاكِم	حَڪَام
عَامِل	عُمَال
كَافِر	كَفَرَار
حَدّ	حُدُود
حَقّ	حَقُوق
خَطّ	خُطُوط
رَسْم	رِسُوم
رَمَز	رِمُوز
نَفَس	نَفُوس
نَفْس	نَفْسُوش
اِسْم	اَسْمَاء
بَاب	اَبْوَاب
حَال	اَحْوَال
حُڪْم	اَحْڪَام
حَرّ	اَحْزَار

آخيارُ	خسبرُ
آخلاقُ	خلقُ
اسبابُ	سببُ
استرارُ	سيرُ
اشعارُ	شعرُ
اصحابُ	صاحبُ
اطفالُ	طفلُ
اطرافُ	طرفُ
اعمالُ	عملُ
اقدامُ	قدمُ
اقوالُ	قولُ
اقوامُ	قومُ
الفاظُ	لفظُ
اوقاتُ	وقتُ
اوهامُ	وهمُ
امراءُ	اميرُ
حكماءُ	حكيمُ
خلفاءُ	خليفةُ
شعراءُ	شاعرُ
علماءُ	عالِمُ
فقراءُ	فقيرُ
انبياُ	نبي
اولياءُ	ولي
اسلحةُ	سلاحُ
السياسةُ	لسانُ
حجارةُ	حجرُ
صحابهُ	صاحبُ

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

سلاطين	سُلطان
شياطين	شَيطان
مساڪين	مِسڪين
مضامين	مَضْمُون
آسانيءَ	اَساناءُ
تلاشءَ	تَلَمِيشَ
فلاسفہ	فِيلاسُوف

۳. جمع جو جمع، جو فقط عربي زبان جي خصوصيت آهي، سنڌيءَ ۾ به ڪڏهن ڪڏهن استعمال ٿيندو آهي، مثلاً:

رَسْمَ	رَسُومَ	رُسُومات
لازمہ	لَوازِمَ	لَوازِمَات
وَجْهَ	وَجُوہَ	وَجُوہَات

عدد واحد جو استعمال:

”اڄ نه اوطاقن ۾ نونھين، ٽن ٽن، نه لاکَ.“

(شاهه: رامڪلي)

”ٻهڳڻ اڳيان ٻول، هي ٻيڄل ٻولايو،

لنگهي لاڳت نه ٺهڻ، نه ڀٽ پنڻ آيو.“

(سچل: سورت)

”ڏاڏي پوٽو ڏيهم، ٽن ٽن ڪونه ڏٺو؟“

(شاهه: حسيني)

”اڄ نه اڳينءَ ڍار، ڪرھو جيئن ڪالھ هو.“

(شاهه: ڪنڀات)

”رڳي پانيشي راند، ٻانهڻ عشق ٻوڇ جو.“

(شاهه: حسيني)

”ڇٽو جا هنير جت تنهن ڪجهيو ڪاھيسر جدرڙو.“

(شاهه: معذوري)

”جوڳي تنهنجي جوڳ ۾ ڳالهه گهرجي. گچ.“

(شاهه: واسڪلي)

”اهڙو اوري. اڄ ته ٻيٽ سائيندين سور جي.“

(شاهه: حسيني)

”صوفيءَ صاف ڪيو ڌوئي ورق وجود جو.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”نه ڪاٺيءَ نه ڪانهن، نڪو ڏوهه ڦار جو.“

(شاهه: سهڻي)

”ڪيڇان آيو قافلو رات سوچاريءَ روءِ،

ٻوٽي ۽ ٻلڻ جي رڙهي پسان رو.“

(شاهه: ديسي)

”آئي ڪانگ ڏنڀياس ڪتابت قريب جي.“

(سچل: مالڪوس)

”ڪانگل ٺٺي ڪانگ منهنجي ڏج محبوب ڪي.“

(شاهه: پورب)

”هڻي موڙهي مت، جيئن دوست وڃائي داسٽو.“

(شاهه: ليلاڻ چنيسر)

”جتي ماڻڪ ماڳي، تي چوران ٽڪيو.“

(شاهه: سريراڳ)

”نه ملاح نه مڪڙي، نڪي ٻڌئين ٺوڙ،

ٻاڻي ٻنيءَ پوڙ، سهڻيءَ ليکي سيد جو.“

(شاهه: سهڻي)

”وڻجاري وائي سدا آهه سفر جي.“

(شاهه: سامونڊي)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

’انشراف کسي هميشه پنهنجي عزت جو خيال
هوندو آهي.’

’جنهن قوم ۾ تعليم ۽ هنر نه هوندو آهي اها هميشه
پسمانده رهندي آهي.’

’آڳاٽي زماني ۾ سفر توڙي واپار قافلي جي ذريعي
ڪيو ويندو هو.’

’ٿوري گهڻي ڳالهه تي شڪايت ڪرڻ ڪن ماڻهن
جي عادت ٿيندي آهي.’

’ڪچهريءَ ۾ نه ڪوڙ ڳالهائجي ۽ نه وري ڪو
بي بنياد افواهه ڦيلائجي.’

عدد جمع جو استعمال:

’اڄ پن اڪڙين، سڄڻ پنهنجا ساريا،

ڳلن تان ڳوڙهن جون ٻوندون بس نه ڪن.’

(شاهه: بروو سنڌي)

’اڀريس انگور، سٽي سپيرين جاءِ”

(شاهه: پورب)

’اڄ نه اوطاقن ۾ طالب تنوارين،

آديسي اٿي ويا، مڙهيون مون مارين.”

(شاهه: رامڪلي)

’اديون سڀ اڏام چڙن منهنجا چوريا.”

(شاهه: سهڻي)

’ايندا اباڻا، ڏور لاتا جن ڏينهنڙا،

ڪير سهندم سوسرا، مارن ري مانا.”

(سچل: ڪنڀات)

”اٿسي وٺو ڙا اڪري عيـمـر اڀاڻا،
پڪر ٻاڏاڻا پسان شال پر ڪنهيـن.“
(شاهه: مارئي)

”هـيچ پتلنگن ڪسي سنڌيون ڪامـڻ خـيـرون.“
(شاهه: پروو سنڌي)

”بـمـدـر بازاريون سـڃا ساهونڊين ري.“
(شاهه: سامونڊي)

پوين جي پرديس، مون ڪي هيٺهن ميڙيا.“
(شاهه: سارنگ)

”ڏاڳهن ڏيرن ڏونگرن، ٺهه ڏن ڏڪ.“
(شاهه: ديسي)

”ڏٺي ڏينهن ٿيام، ڪهه ڄاڻان ڪهڙا پرين،
ولين جيئن وريام، گوند ر غم پرينءَ جا.“
(شاهه: سهڻي)

”ڏونگر ڏوري مر مران، ماهه هرون کائين،
آندا گونڊا اوچريون پل ڳجهون ڪرڪائين.“
(سچل: ڪوهياري)

”پڪا ۽ پنهور ڏٺي مون ڏينهن ٿيا.“
(شاهه: مارئي)

”چپ ڪر چٽپ م چور ٻوٽ اڪيون ڪڪن.“
(شاهه: آسا)

”پيٽو آءُ پوري، مون منگ سڃاڻي نه ڪيو.“
(شاهه: سسئي)

”مون وٽ آيو ڪونه ڪو ڀاڱون نون ڀري پير.“
(شاهه: مارئي)

”جڏهن ڀڄ ڀڄي، تڏهن اوڻين آڻ ڀلا ٿيا،
مسٽر لڏيندي ساٿ جي ڏيرون ڪانه ڏني،
مهٽارون هيٺن جون ويا ڇوڙائي چئي،
اديون ڳالهه، انهيءَ ڇرپر لائي ڇت ۾.“
(شاهه: ديسي)

”عمر اڃا ئي هڪل نه هاڙيون مون ڏٺا،
لاسين ۽ لاڻن هيون پينهليون پنوهارن جون“
(سچل: ڪنڀات)

”پيءُ ڏوڏا جن ڏاج، تڏوت جني ڪم ڪوڙيون،
انهن جو احتياج، ٿو تماچي ڪڍو ڪري.“
(سچل: ڪلياڻ)

”اچو پاڻي لڙ ٿيو ڪارو ڪيو ڪنگتن،
ايندا لڄ مرن، تنهن سر مٿي هڪڙا.“
(شاهه: ڪاراييل)

”ڪاڇ جن جو ڪڪون، سال جن جو هڪ،
مسي مٿي سڀڻ ڪيا، هيٺا جن جا هڪ.“
(شاهه: ڪاموڏ)

”نه سي ووڻ وڻن ۾، نه سي ڪاڏاريون،
پسيو بازاريون، هنڌرو مون لون ٿئي.“
(شاهه: ڪاپاڻي)

”ڳاڙيندڙ ڳوڙها، جيت ٺاهڻ ٿيندڙ سامهان.“
(شاهه: ڪلياڻ)

”مڙي مجلس مير ۾ ماڇي ڪن ماڻا،
مڪن ۽ هڪ-ٻين بچا چئن ٿا چاڻا،
ڪڪيءَ جا کاڻا، دهپڪتن دُنيا ڪيا.“
(سچل: ڪلياڻ)

”ور وراڪا وچ ۾ لڪين آڏا لپڪ.“
(شاه: ڪاموڏ)

”ڪليل ميدانن ۾ لڳاتار هوائن ۽ طوفانن جي لڳڻ
ڪري تنهن جون ٽهڀرون نڪري وينديون آهن.“

*

”انسان تي ٽن قسمن جا حق آهن: حقوق الله،
حقوق العباد ۽ حقوق النفس.“

*

”اهل دل فقير ٿي قدرت جا راز ۽ اسرار پروڙي
سگهن ٿا.“

*

”پوئو وڌي وڻ ٿئي ۽ ڦر جهلي تنهن لاءِ سالها انتظار
ڪرڻو پوندو آهي.“

*

”حاجين کي حج جا لوازمات چڱيءَ طرح بچا آڻڻا آهن.“
عدد ٽئين جو استعمال:

*

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

’هر سال لکين ماڻهو حرمين جي زيارت لاءِ ويندا آهن.’

*

’جيڪي ماڻهو الله جي عبادت ۽ خلق جي خدمت
ڪندا، انهن کي ڌارين جو اجر ۽ آرام نصيب ٿيندو.’

*

’پن ڌرين جي وچ فيصلي ڪرڻ لاءِ طرفين جون
ڳالهيون ٻڌڻ گهرجن.’

*

’والدين جو ادب رکڻ ۽ انهن جي خدمت ڪرڻ
اولاد تي فرض آهي.’

= (+) =

(۷) اسر جي حالت

جملي ۾ اسر يا ان جي بدل ايعني ضمير جي جا بيهڪ ۽ حيثيت رهي ٿي يا ان جو ٻئي ڪنهن لفظ سان جو لاڳاپو رهي ٿو، تنهن کي حالت چئجي ٿو. اسر جي حالت جا ڪل پنج قسم آهن، اگرچہ سنسڪرت جي قاعدي موجب اسر جون اٺ حالتون هونديون آهي، پر اهي سنڌيءَ ۾ استعمال ڪونه ٿينديون آهن. اهي اٺ حالتون هيٺيون آهن:

۱- حالت فاعلي

۲- حالت مفعولي

۳- حالت جري:

۳- حالت جري

۴- حالت مهي

۵- حالت امدادي

۶- حالت مڪاني

۷- حالت اضافت يا فاعلي

۸- حالت نڌائي

سنسڪرت ۾ معنيٰ ۽ مفهوم جي لحاظ کان حالت جريءَ جا چار قسم ڏيکاري ويا آهن، جن جا مثال هيٺين جملي ۾ ڏجن ٿا:

استاد ڪلاس ۾ ڀار ڪي ٻور ٽي چاڪ سان حساب
ميڪاري ٿو.

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

مٿئين جملي ۾ ”استاد“ فاعل ۽ ”حساب“ مفعول کان سواءِ باقي جيڪي چار اسم ڪم آندل آهن، تن جي حالت هيٺ بيان ڪجي ٿي.

ڪلاس: هي لفظ هنڌ يا مڪان ظاهر ڪري ٿو، تنهنڪري سندس حالت هڪائي يا ظرفي چڻي.

پار: پار کي استاد کان سکيا جي امداد ملي ٿي، تنهنڪري ان جي حالت امدادي ٿيندي.

بورڊ: حسابن جي سکيا جو بنياد بورڊ تي رکيو ويو آهي، تنهنڪري ”بورڊ“ جي حالت جري ليکي.

چاڪ: ”چاڪ“ کي سيلو يا اوزار ڪري استعمال ڪيو ويو آهي، تنهنڪري ان جي حالت سببي شمار ڪبي.

مٿين مثالن مان معلوم ٿيندو ته حالت جريءَ جي چئن مختلف صورتن جي وچ ۾ جو معنوي فرق آهي، اهو بالڪل لطيف ۽ مونجهارو پيدا ڪندڙ آهي، ڇاڪاڻ ته سنڌيءَ ۾ خاص ۽ جدا جدا پڇاڙين استعمال نه ٿين جي ڪري مذڪور صورتن ۾ فرق ڪرڻ مشڪل ٿو لڳي، انهيءَ ڪري سنڌيءَ ۾ حالت سببي، امدادي ۽ مڪاني، ٽنهي کي حالت جريءَ ۾ شامل ڪيو ويو آهي ۽ سنڌيءَ ۾ فقط پنجن حالتن کي تسليم ڪيو ويو آهي.

۱- حالت فاعلي -

جملي ۾ جڏهن ڪو اسم يا ضمير فاعل جو ڪم ڪندو آهي، ته ان جي حالت فاعلي سڏبي آهي.

مثال:

”آٺ ٺو وڃي وڳ سين. چري نه چانگو.“

(شاهه: ڪنڀات)

”اوڏاڪين آيا عقل وارا عشق ڪسي.“

(سچل: آسا)

”وسي ٿو وڻ ڦڙو، تهڪن ٿيون ڌاريون.“

(شاهه: مارنگ)

”ويو ڪين وري هانجهي هن ميدان ۾.“

(سچل: راڻو)

’انسان تڪليف ۾ پنهنجي ڪمزوري محسوس ڪندو آهي.“

*

”ڏوٻي ميرا ڪڙا ڏوٻي صاف ڪري ٿو.“

*

”هءُ پنهنجي ٻچن لاءِ سوين ڏک سور سهي ٿي.“

*

مٿيان ٽلها مثالي لفظ: اٿ، ڄانگو، عقل وارا، وڏ ڦڙو، ڌاريون، مانجهي، انسان، ڏوٻي ۽ ماءُ فاعل جي حيثيت رکن ٿا، تنهنڪري انهن جي حالت فاعلي آهي.

’فاعل‘ جي لغوي معنيٰ آهي ’ڪم جو ڪندڙ‘، پر نحوي لحاظ کان سندس مطلب آهي، اهو لفظ جنهن جو سنڌو سنئون واسطو فعل سان هجي.

۲- حالت مفعولي-

جملي ۾ جڏهن ڪو اسم يا ضمير مفعول ٿئي ڪم ايندو آهي، ته ان جي حالت مفعول چئبي آهي.

مثال:

”پڪي سوئي ڀرو، اڄ اڏاڻو اوڏهين.“

خاص وٺي خبر، موٽيو ماڳن پانهجي.“

(سچل: مالڪوس)

”مال نہ مڱي مڱئو، جابڪ گهري جيءُ.“

(شاه: سورٺ)

”وٺ ڪاٽي، وي انڪڙا، ادب ڪرم ڪوءِ.“

(شاه: پروو سنڌي)

”وڪو سو وهاءِ جو پئي پراڻو نہ ٿئي.“

(شاه: سريراڳ)

”سائنس دنيا کي آرام ۾ ڏنو آهي ته خوف ۾.“

*

”حڪومت جو فرض آهي ته رعيت لاءِ هرڪا سهولت

پيدا ڪري.“

*

”شادي يا ڪنهن خوشيءَ جي محفل ۾ ماڻهو عطر ۽

گل چٽيندا آهن.“

مٿيان ٿلها مثالي لفظ: پر خبر، مال، جيءُ، ڪاٽي،

انڪڙا، وڪر، آرام، خوف، سهولت، عطر ۾ گل مفعول ٿئي

ڪم آيل آهن، تنهنڪري انهن جي حالت مفعولي آهي.

”مفعول“ جي لغوي معنيٰ آهي ”ڪم آندل يا

ڪم آيل“ پر سندس نحوي مطلب آهي اهو لفظ جنهن جو

فعل سان واسطو فاعل جي ڪري هجي.

۳- حالت جري-

جملي ۾ جڏهن ڪو حرف جر ڪنهن اسم يا ضمير جي

پٺيان يا پر ۾ ايندو آهي ۽ ان جي حالت بيان ڪندو آهي ته

ان اسم يا ضمير جي حالت جري چئبي آهي.

مثال:

”منهنجو پيچ پنهنون سان، ازل لاکون آھ.“

(سچل: ڪوهياري)

”ڇڏين مٿان پليٽيون، هيرُون منجهان هيڃ.“
(سچل: سارنگ)

”جن مان بچڙي ٻائس، آئي عام خلق کي.“
”تن سان سمي ڄام جا ايڏا ٿيا اخلاص.“
(سچل: ڪلياڻ)

”ڏاهي هيس ڏيهه ۾، سرتين منجهه سڄا.“
(شاه: ليان چنيسر)

”ڏاڏو لڳ ڏيکيا، سو سومرا ساڻهه،“
”ري پنهورن پرڏيهه، ماڳ مڙيوئي ڀانڻيان.“
(سچل: ڪٺڻات)

”راڻي لاءِ رڙي، وينسي ويهي راتڙي.“
(شاه: مومل راڻو)

”روهين انڊر روجهڙيون، ڪيون ڏکيون ڏولون.“
(سچل: ٻهاڙي)

”سامي تون سلوڪ کي هٿان هڏ م ڇڏ.“
(شاه: رامڪلي)

”علم بنا آدبي، آهي ڀسونءِ سمان.“

*

”هڪ ڏينهن هيءَ دنيا هر شئي سميت ختم ٿي ويندي.“

*

”صحيح ڇو ٿين مان اٿي ڏٺيءَ کي ياد ڪرڻ
لازمي آهي.“

*

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

مٿيان ٿلها مثالي لفظ: پنهنون، ازل، پٽن، هيچ، جن، علم، خلق، تن، ڏيهه، سرتين، ڏاٽر، پنهورن، راڻي، روهن، سلوڪ، علم، پسون، شئي، ننڊ ۽ ڏٺي جري حالت ۾ آهن. چاڪاڻ ته حرف جر: سان، لاڪون، مٿان، منجهان، سان، ۾، منجهه، لڳس، ريءَ، لاءِ، اندر، بنا، سمان، سميت، مان ۽ ڪي جدا جدا اسمن يا ضميرن جي پٺيان يا ڀر ۾ آيل آهن ۽ انهن جي حالت بيان ڪن ٿا.

ڪن حالتن ۾ اسم يا ضمير خود معجزو صورت ۾ هوندو آهي، اگرچہ حرف جر جدا استعمال ٿيل ڪونه هوندو آهي. پر اهو متعلق اسم يا ضمير ۾ مدغم ٿيل يا مليل هوندو آهي، مثلاً: ”ڏيهان ڏور“ جنهن جو مطلب آهي ”ڏيهه کان ڏور.“ ”ڏيهان“ لفظ ۾ ”کان“ حرف جر سمائل آهي. ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا.

”اجلان اکي سسئي، منڌ جيري ئي مَر.“
(شاه: معذوري)

”آس مَ لڳي اونڌين، ليڙن لڳ مَ لڳ.“
(شاه: ديسي)

”وڏي اوھيم آئيون پڻجيءَ لائي ڦر.“
(شاه: سارنگ)

”پانند ڳچيءَ پائي، چاهون چمان پيرڙا.“
(سچل: راڻو)

”پرڏيهان پنڌ ڪري هلي آيو هيءُ.“
(شاه: سورٺ)

”سونهن وڃايم سوڀرا، وطن وڃان ڪيئن؟“
(شاه: مارئي)

”نوري ڄام تماچ سان، کلي چڙهي ڪٽ.“
(سچل: ڪلياڻ)

”وڏن ويڙا ڪانگ، وچين ٿي ويلا ڪري.“
(شاهه: سهڻي)

”ڪي ماڻهو شاديءَ کان پوءِ ٻارين ٻچين ساهرين
وڃي رهندا آهن.“

*

”غريبن ۽ مسڪين ماڻهو پيرين پٺڙ حج تي
ويندا آهن.“

*

”پرديس ۾ ڳوٺان ڪو خط ايندو آهي، ته بيحد خوشي
ٿيندي آهي.“

*

مٿي ڏنل مجرور لفظن جي تشريح هيٺ ڏجي ٿي:

اجلان	يعني	اجل کان
اوڻين	■	اوڻين کي
ليڙن	”	ليڙن کي
اوھم	”	اوھم سان
ٻئيءَ	”	ٻئيءَ سان
کڇي	”	کڇيءَ ۾
چاهون	”	چاهه مان يا منجهان
پرڏيهان	”	پرڏيهه کان
وطن	■	وطن ڏي يا ڏانهن
ڪٽ	”	ڪٽ تي
وڻن	■	وڻن تي
ٻارين ٻچين	”	ٻارن ٻچن سان

ٽٽڻدي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

ساھرين	”	ساھرن ۾
پيرين	”	پيرن سان
ٻٽڻدي	”	ٻٽڻ سان يا ٻٽڻ وٽيلي
گولڻان	”	گولڻ کان يا مان

۴- حالت اضافت يا اضافي

جڏهن ڪنهن اسم يا ضمير جي پٺيان حرف اضافت: جو، جي، سندن، منڍي يا وازو، واري ايندو آهي ۽ ان جو ٻئي ڪنهن لفظ سان لاڳاپو ڏيکاري ٿو آهي ته ان اسم يا ضمير جي حالت اضافت يا اضافي چئبي آهي.

اضافي تركيب جا ٻه ڀاڱا هوندا آهن:

- ۱- مضاف، ۲- مضاف اليه.

مضاف جي معنيٰ آهي اها شئي جنهن جو ٻئي ڪنهن شئي سان لاڳاپو هجي ۽ مضاف اليه جو مطلب آهي اها شئي جنهن سان ٻي شئي جو لاڳاپو ڏيکاري ٿو هجي، مثلاً: ”ڪاغذ جي پيڙي“، هن تركيب ۾ ”پيڙي“ آهي مضاف ۽ ”ڪاغذ“ آهي مضاف اليه.

حالت اضافت جون ڇهه مختلف صورتون آهن، جي هيٺ ڏجن ٿيون:

- ۱- اضافت تملڪي
- ۲- اضافت ظرفي
- ۳- اضافت بياني يا توضيحي
- ۴- اضافت ذاتي يا صفاتي
- ۵- اضافت مجازي يا تشبيهي
- ۶- اضافت نسبتي

(الف) حالت اضافت تملڪي

”اضافت واري جملي ۾ جيڪڏهن مضاف ۽ مضاف اليه جو تعلق مالڪي هوندو، يعني مضاف ڪنهن مضاف اليه جي

ملڪيت ڏيکاريل هوندو ته مضاف آله جي حالت اضافت
تمليڪي چئبي، مثلاً: بادشاهه جو تخت، حڪومت جو ڪارخانو،
منهنجو قلم، الله جو ٻانهو، دوست سندو در، طبيب واري دوا
وغیرہ۔ انهن ترڪيبن ۾ بادشاهه، حڪومت، منهنجن، الله
دوست ۽ طبيب جي حالت اضافت تملیڪي آهي.

اضافت تملیڪيءَ جو استعمال:

”عاشق، معشوقن جو وٺي ويهڻ رند.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”نوح جندهين جو ٺاڪو، ثابت ويا سمي.“

(شاهه: سراگ)

”مڪبتي بهار جي چٽڻ چوربا چاڪ.“

(شاهه: سهڻي)

”اديون آريءَ چام جا ويا روڏا رٿاريون.“

(سچل: ڪوهياري)

”ڏيه، ڏکيءَ جو ڏور، رهبر رسڻ رڃ.“

(سچل: ڪوهياري)

(ب) حالت اضافت ظرفي

اضافت واري جملي ۾ جيڪڏهن مضاف مضاف آله جو
حصو هوندو يا ان ۾ سمايل هوندو يا ان جي اثر جو نتيجو
هوندو ته مضاف آله جي حالت اضافت ظرفي ٿيندي. ظرف
جي مغلبي آهي ٿان، هنڌ يا جاءِ جنهن ۾ ڪا شئي پيل يا
سمايل هجي، مثلاً: گهر جو در، گل جي خوشبوءِ، بدق
جو رت، درياھ جو پاڻي، اسڪول جا شاگرد، ڪتاب جي
ڪالھ ۽ سيازي جي ٿڌ وغيره. هنن مثالن ۾ ڏسو ته در،
خوشبوءِ، رت، پاڻي، شاگرد، ڪالھ ۽ ٿڌ، جي مضاف آهن.

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

اهي پنهنجي مضاف اليم، يعني گهر، گل، بدن، درياھ، اسڪول، ڪتاب ۽ سياري ۾ داخل آهن، تنهنڪري هر هڪ مضاف اليم جي حالت اضافت ظرفي چئبي.

اضافات ظرفيءَ جو استعمال:

”توڏي تنهن وٽ تات، جنهن ۾ بوءِ بانام جي.“
(شاه: ڪنڀات)

”پاڻان چونڊ ٻيءَ ڀري جام جنت جو.“
(شاه: ڪلياڻ)

”سگهو هوندو سو جنهن جو عشق الله سين.“
(شاه: يزو سنڌي)

”ڇڪو انهن ڇاش جو، چڪي ٿيا چريا.“
(سچل: ڀيرو)

”پسي دور درياھ جو، دهليج ڪير دلا.“
(شاه: سهڻي)

”ڀنڀر هن ڀنڀور ۾ ڏوڙ جو ڏونهون.“
(شاه: حسيني)

”ستون سڀڀارن جون، پڙهن ٿيون ثواب.“
(سچل: ڀيرو)

(د) حالت اضافت بياني يا توضيحي

اضافات جي جملي ۾ جيڪڏهن مضاف اليم ۽ مضاف جو لاڳاپو بياني هوندو يا مضاف اليم مضاف جي توصيف يا وضاحت ڪندڙ هوندو ته ان حالت ۾ مضاف اليم جي حالت اضافت بياني يا توضيحي ٿيندي، مثال: سون جي منڍي، رڪ جي تراڻ، مس جو داغ، جمع جو ڏينهن، دٻي جو گوشت، اپريل جو مهينو ۽ ڪراچيءَ جو شهر وغيره. انهن ترڪيبن ۾ سون،

رڪ، مس، جمع، دنيا، اپريل ۽ ڪراچي، جي مضاف اليه آهن،
انهن جي حالت اضافت بيانِي آهي.

اضافت بيانِيءَ جو استعمال :

”اڪر ٻڙھ الف جو، ٻيا ورق سڀ وسار.“

(شاهه : يمن ڪلياڻ)

”دارونءَ جا داڻا ڏسڻ هٿن مين.“

(شاهه : ڪوهياري)

”جيڪس منجهه ٽٻار، ڪا ول چٽائين وهڻ جي.“

(شاهه : ڪنڀات)

”سدا آهي سور جي وڏوڙين وائي.“

(شاهه : يمن ڪلياڻ)

”هڪٻت جي ميدان ۾ سر جو سانگ نه ڪر.“

(شاهه : يمن ڪلياڻ)

”ٿي ٿڌيءَ ڪاه، ڪانهي ويل وڙهڻ جي.“

(شاهه : معذوري)

”ڏيڪاريس ڏڪن، گوندر گس ڀڄن جو.“

(شاهه : حسيني)

”ڏونگر مونسين روءِ، ڪلي ٻار ڀلهونءَ جا.“

(شاهه : ڪوهياري)

”سامونڊين معيو، سڏائين سڌو جو.“

(شاهه : سامونڊي)

”ماجن توهان ڌار، ڏسڻ ڏينهن قيام جو.“

(شاهه : ڊيسي)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نچو

”لا ڏيئيءَ جو ڪلمو مون کي، مرشد پاڻ پڙهايو.“

(سچل: گجري)

”ڪل ڪانا ياقوت جاءِ، موتين ڪٽيس سال“

(شاهه: ڪِنِيَات)

مٿين سَنَ ۾ ٿلها لفظ مثالي آهي، جن جي حالت اضافت
بياني آهي.

(ث) حالتِ اضافت ذاتي يا صفائي:

اضافت واري جملي ۾ جيڪڏهن مضاف لفظ مضاف اليه جي خاصيت يا ذاتي وصف ظاهر ڪندڙ هوندو ته ان مضاف اليه جي حالت کي اضافت ذاتي يا صفائي سڏبو. مثال: سچ جي گرمي، چنڊ جي روشني، رات جي اونداهي، دنيا جي لذت، انسان جي ڪمزوري ۽ باهم جو تڻ وغيره. انهن ترڪيبن ۾ سچ، چنڊ، رات، دنيا، انسان ۽ باهم جي حالت ذاتي يا صفائي آهي، ڇاڪاڻ ته مضاف لفظ: گرمي، روشني، اونداهي، لذت، ڪمزوري ۽ تڻ، هر هڪ پنهنجي پنهنجي مضاف اليه جي وصف يا خصوصيت ظاهر ٿو ڪري.

اضافت ذاتيءَ جو استعمال:

”اوپارا عنيدو جاءِ، جر سان اچين جال.“

(شاهه: سهڻي)

”تن ۾ تونين پورينءَ جي، بيان نيم ڍاڀان.“

(شاهه: سهڻي)

”آهي ڪو جو جهلي، تڪو ٿاب حسين جو.“

(سچل: پيروي)

”قضا ڪم ڪيو، ڪونهي ڏوه ڪلال جو.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”مدنيون پسني مهڃون شرمايا شيطان.“

(شاهه: سريراڳ)

”ملا سمجهين ڪين ڪي، تون مڪبوءَ جي مام.“

(سچل: آسا)

”طعنا تنڪا لوڪ جا، سر چڱا چاڀام.“

(سچل: ڪوهياري)

”ڏکيءَ سنڌيون ڏونگرين، اوچنگارون اچن.“

(شاهه: معذوري)

”وڪڙ وڙ وندر جا، جت جابلن جا جهاکا.“

(سچل: ڪوهياري)

مٿين سَنَ ۾ ٿلها لفظ مثالي آهن، جن جي حالت اضافت ذاتي يا صفاتي آهي.

(ج) حالت اضافت مجازي يا تشبيهي:

اضافت واري جملي ۾ جيڪڏهن مضاف ۽ مضاف اليه جي وچ ۾ لاڳاپو مجازي يا تشبيهي هوندو ته مضاف اليه جي حالت مجازي يا تشبيهي چئبي، مثلاً: اکين جي اڇ، دل جي ڪٽ، قدرت جو هٿ، محبت جو مڇ، ڏکڻ جو ڏاج، غلاميءَ جو طوق وغيره، انهن ترڪيبن ۾ اکين، دل، قدرت، محبت، ڏکڻ ۽ غلامي جي حالت مجازي يا تشبيهي آهي. اضافت مجازي يا تشبيهي جو مطلب آهي اهڙو لاڳاپو جو معنوي هجي يا تشبيه طور بيان ڪيل هجي. هن اضافت کي اضافت ’استعاره‘ به چئبو آهي.

اضافت مجازيءَ جو استعمال:

”آلا جي عشق جا مٽي ٿان تون نه سهين.“

(شاهه: ڀٽن ڪلياڻ)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”مون سر وٺا جيڏيون، ڏکڻ سنڌا مينهن.“
(شاهه: سامونڊي)

”پاڻي ويا ڀرت جو زوراور زنجير“
(شاهه: سسئي)

”پنهونءَ وڌم پيچ، نسوروئي ڏينهن جو.“
(شاهه: حسيني)

”گوندل جا گهوڙا وڃن جان جدا ڪيو.“
(شاهه: ڪوهياري)

”چارڻ تنهنجي چنگ ۾ ٽوڙين جي تار.“
(شاهه: سورٺ)

”ماڻڪ سنڌو من ۾ ماڻڪ ٻارج مڇ.“
(شاهه: سريراڳ)

”ڏيندا ٻڻڪي ٻاجهه جي، ويندءَ ٺٻ ٺري.“
(شاهه: يخن ڪلياڻ)

”پڇرو جو ڀاڀن جو سو چوڻيءَ تائين چور.“
(شاهه: سريراڳ)

”آڌب ۽ اخلاص جا سڙهه ٻڌج سوري.“
(شاهه: سريراڳ)

”ٻاڏهپ جو ٻيڙين ۾ وڪر وڌائون،
موتسي معرفت جا سڇا سوديائون.“
(شاهه: سريراڳ)

”قاتل فوج حسن جي آڻي، ڪاهون ڪاه ڪڙڪ.“
(سچل: پيروي)

مٿين سٽن ۾ ٿلها لفظ مثالي آهن، جن جي حالت اضافت
مجازي يا تشبيهي آهي.

۶۔ حالت اضافت نسبتي :

اضافت واري جملي ۾ جيڪڏهن مضاف ۽ مضاف الیه جي وچ ۾ ڪو نسبي يا نسلي رشتو ڏيکاريل هجي يا مضاف هجي مضاف الیه مان ڪا نسبت ڄاڻايل هجي ته ان مضاف الیه جي حالت اضافت نسبتي چئبي، مثلاً: الله جي مخلوق، ملڪ جو حاڪم، قوم جو سردار، سين جو نوڪر، پيءُ جو پٽ وغيره. انهن ترڪيبن ۾ الله، ملڪ، قوم، سين ۽ پيءُ جي حالت اضافت نسبتي آهي.

اضافت نسبتيءَ جو استعمال :

”ڪڇ ڪماڻ ڪوڙ، پڳهر عهد الله جا.“

(شاهه: سريراڳ)

”ٻائڻ ٿي ٻوٽيون ته ڪٿا ڪيئن ڪيچ جا.“

(شاهه: معذوري)

”وڃان ٿي وٽڪار، ڏنڻ پير ديهونءِ جو.“

(شاهه: حسيني)

”سامونڊي ڪوسنگ، آهي گوندر گاڏئون.“

(شاهه: سامونڊي)

”تون گهڻين سنڌو گهوٽ هون ورتون نهين هڪڙو.“

(شاهه: مومن راڻو)

”سلطانہ رضیہ الشمس جي ڌيءُ هئي.“

*

”چنڊن جو اولاد گهڻو ڪري چڱو ٿيندو آهي.“

*

مٿين سٽن ۾ ٽلها لفظ مثالي آهن، جن جي حالت اضافت نسبتي آهي.

۵- حالت ندا يا ندائي :

جملي ۾ جنهن اسم يا ضمير کي حاضر سمجهي سڏيو يا پڪاريو وڃي يا ان کي خطاب ڪيو وڃي، تنهن جي حالت ندا يا ندائي چئبي آهي. 'ندا' جي معنيٰ آهي 'سڏ' يا 'پڪار' 'اي'، 'او'، 'اڙي' وغيره ندا جا حرف آهن، جي سڏ ڪرڻ يا پڪارڻ لاءِ استعمال ٿيندا آهن. مثلاً: 'اي انسان'، 'او مسافر'، 'اڙي چوڪر وغيره' انهن ترڪيبن ۾ انسان، مسافر ۽ چوڪر جي حالت ندائي آهي.

ڪن حالتن ۾ ندا جي لفظن ڪم آڻڻ کان سواءِ به، اسم جي حالت ندائي رهندي آهي. اهڙن اسمن جي پوئين آواز ۾ ندا جي لفظن جو زور سمايل هوندو آهي، مثلاً: ڪنهن کي 'پُٽ' چوڻ جو مطلب ٿيندو 'اي پُٽ'، 'پارو' جو مطلب ٿيندو 'اي پارو'. اهڙين مختلف صورتن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو:

۱- جيڪڏهن واحد مذڪر اسم جو پڇاڙيءَ وارو آواز 'ا' هوندو آهي ته ندائي حالت ۾ اهو واحد جي صيغي ۾ ڦري 'اُ' ۽ جمع جي صيغي ۾ ڦري 'او' يا 'آو' ٿي بوند آهي مثلاً:

واحد	جمع	واحد	جمع
پار	پارَ	پارَ	پارو
ڀاءُ	ڀائرَ	ڀاءُ	ڀائرو
پُٽ	پُٽَ	پُٽ	پُٽو
جِستَ	جِستَ	جِستَ	جستو
چوڪرَ	چوڪرَ	چوڪرَ	چوڪرو
دوست	دوست	دوست	دوستو

عزیز	عزیز	عزیز	عزیز
مؤمن	مؤمن	مؤمن	مؤمن
مجاهد	مجاهد	مجاهد	مجاهد
یارو	یار	یار	یار

۲- جيڪڏهن واحد مذڪر اسمن جي پڇاڙي 'آ' يا 'اي' يا 'اؤ' هوندي آهي ته ندائي حالت ۾ واحد جي صيغِي ۾ انهن جي صورت ساڳي رهندي، پر جمع جي صيغِي ۾ ڦري 'او'، 'اؤ' يا 'ئا' ٿي پوندي آهي. مثلاً:

آقا	آقا	آقا	آقا
ديوتا	ديوتا	ديوتائون	ديوتائو
راجا	راجا	راجائون	راجائو
سيٺ	سيٺ	سيٺيون	سيٺو
جوکي	جوکي	جوکي	جوکي
سپاهي	سپاهي	سپاهي	سپاهي
قيدي	قيدي	قيدي	قيدي
ڪيچي	ڪيچي	ڪيچي	ڪيچي
منشي	منشي	منشي	منشي
ماڙهو	ماڙهو	ماڙهو	ماڙهو
واڻاهو	واڻاهو	واڻاهو	واڻاهو
هندو	هندو	هندو	هندو

۳- جيڪڏهن واحد مذڪر اسمن جي پڇاڙي 'او' هوندي آهي ته ندائي حالت ۾ واحد جي صيغِي ۾ ڦري 'آ' ۽ جمع جي صيغِي ۾ ڦري 'او' يا 'اؤ' ٿي پوندي آهي. مثلاً:

پڇڙو	پڇڙو	پڇڙو	پڇڙو
پٿڙو	پٿڙو	پٿڙو	پٿڙو
چورو	چورا	چورا	چورو

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

مڱڻو	مڱڻا	مڱڻو
منڪڻو	منڪڻا	منڪڻو
واڍو	واڍا	واڍو
واڻيو	واڻيا	واڻيو

۴۔ جيڪڏهن واحد مؤنث جي پڇاڙي 'آ'، 'آءُ'، 'اي' يا 'آءُ' هوندي آهي ته ندائي صورت ۾ واحد جي صيغِي ۾ اها پڇاڙي قائم رهندي آهي، پر جمع ۾ ڦري 'او'، 'اون' يا 'رو' ٿي هوندي آهي. مثلاً:

مؤنث اسم		ندائي اسم	
واحد	جمع	واحد	جمع
پيڻ	پيڙون، پيڙر	پيڻ	پيڙر، پيڙو
ڌيءُ	ڌيون، ڌيئر	ڌيءُ	ڌيون، ڌيئون
ڌيءُ	ڌيرون	ڌيئر	ڌيئرو
سس	سسڻون	سس	سسڻون
ماءُ	مائون، مائِر	ماءُ	مائون، مائرون
	مائرون		مائرو
تنهنجن	تنهنجون، تنهنجَر	تنهنجن	تنهنجون، تنهنجون
تنهن	تنهرون	تنهن	تنهرو
زال	زالون	زال	زالون
ماتا	ماتائون	ماتا	ماتائون، ماتائو
چوڪري	چوڪريون	چوڪري	چوڪريون
			چوڪريو
مائي	مائيون	مائي	مائيون

۵۔ ڪڏهن ڪڏهن مذڪر اسم واحد جي پٺيان 'ه' ۽ جمع جي پٺيان 'آه' ملائڻ سان ندائي صورت ٺهندي آهي.

مثلاً:

اسم	ندائي حالت
واحد: ڄامي	حاميہ
جمع: ڀرين	ڀرياه

۶۔ شعر: اسم جي پٺيان ’آ‘، ’يا‘ يا ’آء‘ پڇاڙي
گڏڻ سان ندائي صورت پيدا ٿيندي آهي. مثلاً:

اسم	ندائي حالت
وڙآ	وڙاء
وَن	وٽا، وٽاء

ندائي حالت وارن لفظن جو استعمال:

”لڳم پاڻ ڀروچ جو اهڙو ڀل مَ مون.“
(شاه: حسيني)

”رُلي پائيني راند، پائين. عشق ڀروچ جو.“
(شاه: حسيني)

”آءِ اوھان جي آھيان ٻانھي ٻڙا وڇاھ.“
(شاه: حسيني)

”ڪا جا ڪالھ ڪري، ٻيڄليا ٻڌا مون.“
(شاه: سورٺ)

”ڏک لڳو، ڏونگر ڀريو، پيٽو ڪاٺي پون.“
(شاه: حسيني)

”راڻا رسڻ ڇڏ، وار ڪرھو ڪاڪ تي.“
(شاه: مومل راڻو)

”ڙاغ تهنجي ذات جو ٿورو مٿي مون.“
(شاه: پورب)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”اديون ڪا ايندي، چور مون مڱ ٿيو.“

(شاهه: حسيني)

”ڪرڪو ڀيرو ڪاٺ، مون نمائيءَ جي ٽيڙهي.“

(شاهه: ڏاهر)

”آءُ ڪانگا بهي ڪول، سنڌيون ڏي ماڻهيءَ جون.“

(شاهه: پورب)

”هلندي حبيب ڏي، ڪرها موڙ م ڪنڌ.“

(شاهه: ڪنڀات)

”وکر ويا وهي، ڪالهه تنهنجا ڪونجڙي.“

(شاهه: ڏاهر)

”تان ڪا ور ڪجاه ڪميئيءَ تي ڪيچيا.“

(شاهه: حسيني)

”ليلان لڀاڻيج، اٿئي ماڳ ۾ منٿ جو.“

(شاهه: ليلان چنيسر)

”ستو آهين هڻ، ٿلهو ٿيو ٿو نساء هڻ.“

(شاهه: ڏاهر)

”هٿ ۾ م ستهين ويهه، اڀي آسراس هر.“

(شاهه: سسئي)

”هارڱڙا مانڊي، آءُ اوهان ريءَ آهيان.“

(سچل: ڪنڀات)

”پيئي جا پريات، سا ماڪ م پسو ماڙهو ٿا.“

(مخدوم نوح)

”وڌو ڪير وٺاءُ، اونچا ٿو فگر م ٿيو.“

(شاهه: معذوري)

”آءُ اڏامي هٿ ڇڏڻا، سر ۾ سارينهي.“

(شاهه: ڪارابل)

اسمن جي عام صورت:

جملي ۾ اسم يا ضمير مختلف حالتن ۾ واقع ٿيندو آهي، جن جو بيان مٿي اچي چڪو آهي، ۽ هر حالت مطابق ان جي صورت ۾ ڦيرو ايندو رهندو آهي. مثلاً:

- ۱- ڪڪر هـ مينهنن وسائن ٿا.
- ۲- ڪڪرن مان هـ مينهنن وسي ٿو.
- ۳- وسندڙ هـ مينهنن ۾ گهمڻ ڦرڻ يا ڪم ڪار ڏکيو ٿيندو آهي.
- ۴- سمنڊن جو پاڻي ٻاڦ ٿي ڪڪرن جي صورت وٺي ٿو.

مٿين جملن ۾ ڏٺو ويندو ته 'ڪڪر' جو اسم آهي ۽ پهرئين جملي ۾ فاعلي حالت ۾ آهي، ٻئي ۽ چوٿين جملي ۾ جري ۽ اضافي حالتن ۾ ڦري 'ڪڪرن' ٿي پيو آهي، اهڙي طرح 'مينهنن' اسم جو پهرئين ۽ ٻئي جملي ۾ جدا جدا مفعولي ۽ فاعلي حالت ۾ آيو آهي، ٽئين جملي ۾ جري حالت ۾ واقع ٿيو آهي ۽ ان جي پيش واري پڇاڙي بدلتجي زهر واري ٿي پيئي آهي. مفعولي، جري ۽ اضافي حالتن کي گڏي 'عام صورت' به چئبو آهي. هيٺ مختلف پڇاڙين وارن اسمن جي فاعلي ۽ عام صورت جا مثال ڏجن ٿا.

- ۱- 'آ' پڇاڙيءَ وارن اسمن جي عام صورت واحد جي صيغن ۾ ساڳي رهندي آهي، پر جمع ۾ انهن جي 'اؤن' پڇاڙي ڦري 'ان' ٿي پوندي آهي. مثلاً:

عام صورت		فاعلي صورت	
واحد	جمع	واحد	جمع
آڏَ	آڏُون	آڏَ	آڏُون
پيٽ	پيٽُون	پيٽ	پيٽُون

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

تارَ	تارُون	تارَ	تارُون
رَڪَٽَ	رَڪَٽُون	رَڪَٽَ	رَڪَٽُون
زالَ	زالُون	زالَ	زالُون
سِيٽَ	سِيٽُون	سِيٽَ	سِيٽُون
لامَ	لامُون	لامَ	لامُون
ليڪَ	ليڪُون	ليڪَ	ليڪُون
مَٽَندَ	مَٽَندُون	مَٽَندَ	مَٽَندُون
وِڪَٽَ	وِڪَٽُون	وِڪَٽَ	وِڪَٽُون
هوڙَ	هوڙُون	هوڙَ	هوڙُون

۲- 'آ' پڇاڙيءَ وارن اسمن جي عام صورت واحد جي صيغِي ۾ فاعليءَ واري رهندي آهي. پر جمع ۾ 'ئون' پڇاڙي مٽجي 'ئن' ٿي پوندي آهي. مثلاً:

عام صورت		فاعلي صورت	
واحد	جمع	واحد	جمع
ٻيلا	ٻيلائون	ٻيلا	ٻيلائون
جفا	جفائون	جفا	جفائون
ديوتا	ديوتائون	ديوتا	ديوتائون
راجا	راجائون	راجا	راجائون
غُفا	غُفائون	غُفا	غُفائون
ڪٿا	ڪٿائون	ڪٿا	ڪٿائون
هڃا	هڃائون	هڃا	هڃائون

۳- 'ا' پڇاڙيءَ وارن اسمن جي عام صورت واحد جي صيغِي ۾ فاعليءَ جهڙي هوندي آهي، پر جمع ۾ 'يون' پڇاڙيءَ جي مخفف صورت 'ين' استعمال ٿيندي آهي يا فقط حرف 'ن' ڪم ايندو آهي. مثلاً:

عام صورت		فاعلي صورت	
واحد	جمع	واحد	جمع
آڪ	آڪيئون، آڪين	آڪ	آڪيئون
پيت	پيتيئون، پيتين	پيت	پيتيئون
جنگ	جنگيئون، جنگين	جنگ	جنگيئون
دل	دليئون، دلين	دل	دليئون
ڌر	ڌريئون، ڌرين	ڌر	ڌريئون
سيٺ	سيٺيئون، سيٺين	سيٺ	سيٺيئون
لٽ	لٽيئون، لٽين	لٽ	لٽيئون
مٽڪ	مٽڪيئون، مٽڪين	مٽڪ	مٽڪيئون
ول	وليئون، وارين	ول	وليئون
رات	راتيئون، راتين	رات	راتيئون
ڪاڻ	ڪاڻيئون، ڪاڻين	ڪاڻ	ڪاڻيئون
ڳالهه	ڳالهائيئون، ڳالهائين	ڳالهه	ڳالهائيئون
لات	لائيئون، لائين	لات	لائيئون

۴۔ ”اي“ ٻڌڻيءَ وارن اسمن جي عام صورت واحد جي صيغِي ۾ ساڳي فاعليءَ واري رهندي آهي، البت ٻنهي (۴) ٻڌڻيءَ لڳائي آهي ۽ جمع مذڪر جي ”اي“ ٻڌڻيءَ يا جمع مؤنث جي ”اون“ ٻڌڻيءَ منجهي ”آن“ يا ”ان“ ٿي پوندي آهي، مثلاً:

مذڪر اسم:

واحد	جمع	واحد	جمع
آدمي	آدمي	آدمي	آدمين
ٻيلي	ٻيلي	ٻيلي	ٻيلين
جوڳي	جوڳي	جوڳي	جوڳين
حاجي	حاجي	حاجي	حاجين
ڌڻي	ڌڻي	ڌڻي	ڌڻين
ڌوڀي	ڌوڀي	ڌوڀي	ڌوڀين

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

سانگي	سانگي	سانگي	سانگي
قيدِي	قيدِي	قيدِي	قيدِي
هاڻِي	هاڻِي	هاڻِي	هاڻِي
هاري	هاري	هاري	هاري

نوٽ: شعر ۾ اڪثر عام صورت واري جمع جي صيغي جو ’ي‘ حرف ڪيرايو ويندو آهي، جيئن مٿي ڏيکاريو ويو آهي. هيئن مثالن مان ظاهر آهي:

”اڃ مروت ۽ وفا منجهم آڏهن آهي الپ.“
(آخوند محمد قاسم)

”دايون درمانيون ٿيون، ٻاڏين ٻاڏيو.“
(شاه: سورت)

”هارن هر سنباها سرها ٿيا سنگهار.“
(شاه: سارنگ)

مؤنث اسر:

بتي	بتي	بتي	بتي
پانهي	پانهي	پانهي	پانهي
ٻولي	ٻولي	ٻولي	ٻولي
ٻهري	ٻهري	ٻهري	ٻهري
پري	پري	پري	پري
پيتي	پيتي	پيتي	پيتي
چوڻي	چوڻي	چوڻي	چوڻي
چوڪري	چوڪري	چوڪري	چوڪري
دائي	دائي	دائي	دائي
ڏاجي	ڏاجي	ڏاجي	ڏاجي
راڻي	راڻي	راڻي	راڻي

۵- جن واحد اسمن جي پڇاڙي 'آ' آهي عام صورت ۾ مذڪر جي حالت ۾ اها پڇاڙي مڃي 'ا' ٿئي ٻوندي آهي، مگر مؤنث جي حالت ۾ قائم رهندي آهي ۽ جمع جي صيغتي ۾ مذڪر لفظ جي پٺيان حرف 'ن' جو اضافو ٿيندو آهي ۽ جمع مؤنث جي پڇاڙي 'اُن' جي جاءِ تي ٻه حرف 'ن' استعمال ٿيندو آهي. مثلاً:

عام صورت		فاعلي صورت	
واحد	جمع	واحد	جمع
بَر	بَرَن	بَر	بَرَن
جَت	جَتَن	جَت	جَتَن
چَنڊ	چَنڊَن	چَنڊ	چَنڊَن
يَڪَ	يَڪَن	يَڪَ	يَڪَن
سَندَ	سَندَن	سَندَ	سَندَن
ٿَن	ٿَنَن	ٿَن	ٿَنَن
ڪَڪَ	ڪَڪَن	ڪَڪَ	ڪَڪَن
گَسَ	گَسَن	گَسَ	گَسَن
گهَر	گهَرَن	گهَر	گهَرَن
وَن	وَنَن	وَن	وَنَن
چارَ	چارَن	چارَ	چارَن
گاهَ	گاهَن	گاهَ	گاهَن
واهَ	واهَن	واهَ	واهَن
سَڃَ	سَڃَن	سَڃَ	سَڃَن
سيڙهَ	سيڙهَن	سيڙهَ	سيڙهَن
ليگَ	ليگَن	ليگَ	ليگَن
تيرَ	تيرَن	تيرَ	تيرَن
ميرَ	ميرَن	ميرَ	ميرَن
ويرَ	ويرَن	ويرَ	ويرَن

اٿڻ	اٿ	اٿ	اٿ
پئڻ	پئٽ	پئٽ	پئٽ
حڃڻ	حڃر	حڃر	حڃر
گڏڻ	گڏل	گڏل	گڏل
پئورڻ	پئور	پئور	پئور
مئورڻ	مئور	مئور	مئور
ڪڙوھڻ	ڪڙوھ	ڪڙوھ	ڪڙوھ
چورڻ	چور	چور	چور
ڍورڻ	ڍور	ڍور	ڍور
گهوٽڻ	گهوٽ	گهوٽ	گهوٽ
گهوٽڻ	گهوٽ	گهوٽ	گهوٽ
پيئڻ	پيٽ	پيٽ	پيٽ
ڏيڙڻ	ڏيڙ	ڏيڙ	ڏيڙ

مؤنث اسم:

تڻڻ	تڻد	تڻدُون	تڻد
مڻڻ	مڻس	مڻسُون	مڻس
ڪڻڻ	ڪڻد	ڪڻدُون	ڪڻد
مڻڻ	مڻس	مڻسُون	مڻس
وڻڻ	وڻ	وڻُون	وڻ
وڃڻ	وڃ	وڃُون	وڃ
مائڻ، ماڻڻ	ماڻ	ماڻُون، ماڻرون	ماڻ

۶- 'ا' پڇاڙيءَ وارن جن مذڪر اسمن جو ٻويون حرف همزة (ه) هوندو آهي، انهن جي عام صورت ۾ ڪن حالتن ۾ اهو مٽجي 'و' ٿي پوندو آهي. مثلاً:

پيئون	پيو	پيو	پيو
تئون	تو	تو	تو
ڏئون	ڏو	ڏو	ڏو

ڏيڻ	ڏيڻ	ڏيڻ	ڏيڻ
روڻ	روڻ	روڻ	روڻ
سون	سون	سون	سون
پاڻ	پاڻ	پاڻ	پاڻ
ٿاڻن، ٿاڻن	ٿاڻن، ٿاڻن	ٿاڻن، ٿاڻن	ٿاڻن
ڪاڻن، ڪاڻن	ڪاڻن، ڪاڻن	ڪاڻن، ڪاڻن	ڪاڻن
گهاڻن، گهاڻن	گهاڻن، گهاڻن	گهاڻن، گهاڻن	گهاڻن

جن اسمن جي پوئين حرف ’ڏ‘ جي اڳئين حرف جو آواز يا اچار ’اي‘ هوندو ته همزه کسي ’و‘ ۾ مٽائڻ جي ضرورت نه پوندي. مثلاً:

جيڻ	جيڻ	جيڻ	جيڻ
سيڻ	سيڻ	سيڻ	سيڻ
ويڻ	ويڻ	ويڻ	ويڻ

۷- ’آ‘ پڇاڙيءَ وارن بي قاعدي ٺهندڙ مذڪر توڙي مؤنث اسمن جي عام صورت واحد ۾ ساڳي رهندي، البت ڪن حالتن ۾ پيش زبر ۾ تبديل ٿيندو آهي ۽ جمع ۾ ’اون‘ پڇاڙيءَ جي بدران حرف ’ن‘ ڪم ايندو آهي. مثلاً:

بيڻ	بيڻ، بيڻ، بيڻ	بيڻ، بيڻ، بيڻ
پاڻ	پاڻ، پاڻ، پاڻ	پاڻ، پاڻ، پاڻ
پيڻ	پيڻ، پيڻ، پيڻ	پيڻ، پيڻ، پيڻ
ڌڻ	ڌڻ، ڌڻ، ڌڻ	ڌڻ، ڌڻ، ڌڻ
ڌڻ	ڌڻ، ڌڻ، ڌڻ	ڌڻ، ڌڻ، ڌڻ

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۴ نحو

مَٺَڪَ	مائُون، مَٺَڪَ، مَٺَڪَ	مائُون، مَٺَڪَ، مَٺَڪَ
نَٺَڪَ	مائُون، مَٺَڪَ، مَٺَڪَ	مائُون، مَٺَڪَ، مَٺَڪَ
نَٺَڪَ	نَٺَڪَ، نَٺَڪَ، نَٺَڪَ	نَٺَڪَ، نَٺَڪَ، نَٺَڪَ
نَٺَڪَ	نَٺَڪَ، نَٺَڪَ، نَٺَڪَ	نَٺَڪَ، نَٺَڪَ، نَٺَڪَ

۸- جن اسمن جي پڇاڙي 'او' آهي، تن جي عام صورت واحد جي حالت ۾ 'ء' پڇاڙي ملائڻ سان ۽ جمع جي صيغي ۾ پڇاڙيءَ واري حرف 'و' جي جاءِ تي 'ن' آڻڻ سان ٺهندي آهي. مثلاً:

فاعلي صورت عام صورت

واحد	جمع	واحد	جمع
ڏينهو	ڏينهو	ڏينهو	ڏينهو
ماڻهو	ماڻهو	ماڻهو	ماڻهو
ميرُون	ميرُون	ميرُون	ميرُون
واڳو	واڳو	واڳو	واڳو
وڇئون	وڇئون	وڇئون	وڇئون
هندو	هندو	هندو	هندو

مؤنث اسم:

جئون	جئون	جئون	جئون
ڪٿيون	ڪٿيون	ڪٿيون	ڪٿيون

۹- جن مذڪر اسمن جي پڇاڙي 'او' آهي، انهن جي عام صورت واحد جي صيغي ۾ 'و' جي بجاءِ 'ي' آڻڻ سان ۽ جمع جي صيغي ۾ 'ن' آڻڻ سان ٺهندي آهي. مثلاً:

فاعلي صورت عام صورت

واحد	جمع	واحد	جمع
پٽو	پٽو	پٽو	پٽو
پٽو	پٽو	پٽو	پٽو

ڪٻڻ	ڪٻلي	ڪٻڻا	ڪٻڻو
ٻانهن	ٻانهي	ٻانهڻا	ٻانهو
ڀالن	ڀالي	ڀالا	ڀالو
تارن	تاري	تارا	تارو
ڪاڻڪن	ڪاڻڪي	ڪاڻڪا	ڪاڻڪو
ڦيڻ	ڦيڻي	ڦيڻا	ڦيڻو
ڪيرن	ڪيري	ڪيرا	ڪيرو
ڊڻ	ڊلي	ڊلا	ڊلو
جيڙن	جيڙي	جيڙا	جيڙو
ڇيڻ	ڇيلي	ڇيڻا	ڇيڻو
ڇيڻ	ڇيلي	ڇيڻا	ڇيڻو
ڀڳن	ڀڳي	ڀڳا	ڀڳو
ڦڻ	ڦلي	ڦڻا	ڦڻو
ڪڻن	ڪڻي	ڪڻا	ڪڻو
ڪڻن	ڪڻي	ڪڻا	ڪڻو
ڪڻن	ڪڻي	ڪڻا	ڪڻو
ڀڻن	ڀڻي	ڀڻا	ڀڻو
ڀوڻ	ڀوتي	ڀوتا	ڀوتو
ڦوڻ	ڦوڻي	ڦوڻا	ڦوڻو
ڇوڪرن	ڇوڪري	ڇوڪرا	ڇوڪرو
گورن	گوري	گورا	گورو
گهوڙن	گهوڙي	گهوڙا	گهوڙو
ڏٺن	ڏٺي	ڏٺا	ڏٺو
ڇيڻ	ڇيلي	ڇيڻا	ڇيڻو
ليڙن	ليڙي	ليڙا	ليڙو
ميون	ميوي	ميوا	ميوو
نيزن	نيزي	نيزا	نيزو

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

مٿين مثالن مان معلوم ٿيو ته عام صورت ۾ 'آءُ'، 'آءُ'، 'آءُ' ۽ 'او' پڇاڙين وارا واحد اسم ساڳي حالت ۾ رهندا آهن، 'اي' ۽ 'او' پڇاڙين وارن واحد اسمن کي پٺيان همزه سان زبر (ع) لڳندي آهي، 'آءُ' پڇاڙيءَ وارن واحد اسمن جي پڇاڙي مٿي 'آءُ' ٿي پوندي آهي ۽ 'او' پڇاڙيءَ وارن واحد اسمن جي پڇاڙي مٿي 'اي' ٿي پوندي آهي. جمع جي صيغن ۾ 'آن'، 'ان' ۽ 'ان' پڇاڙيون لڳنديون آهن.

اسمن جون عام صورتون ڪن حالتن ۾ فاعل جي صيغن ۾ به استعمال ٿينديون آهن، اهي حالتون هي آهن:

۱- فاعل جو لفظ جيڪڏهن 'اي'، 'آءُ'، 'او' ۽ 'او' پڇاڙيءَ وارو هوندو ۽ ان جي فعل جو لاڳاپو ماضيءَ سان هوندو. مثلاً:

مالههءَ ڪلن کي پاڻي ڏنو.
ڀٽ ڪم ۾ پيءُ جي مدد ڪئي.
سرونءَ فصل تباهه ڪري ڇڏيو.
گهوڙي ٽپو ڏيئي واه پار ڪيو.

۲- فاعل جيڪڏهن جمع ۾ هوندو ۽ ان جي فعل جو لاڳاپو ماضيءَ سان هوندو. مثلاً:

زالن مڙدن لاءِ کاڌو تيار ڪيو.
راجائن کڏجي جنگ جي تياري ڪئي.
سپينين مسافرن لاءِ سراءِ ٺهرائي.
هارين پٺن ۾ بچ ڇڏيو آهي.
آئن وڏو بيابان لتاڙي پار ڪيو.
هاڻهن زندگيءَ جي آرام لاءِ گهڻي ئي شيون ايجاد ڪيون آهن.
گهوڙن ميلي ۾ عجيب ڪرتب ڏيکاريا.

عام صورت وارن اسمن جو استعمال :

”ٻانهي ٻاروچن جي، گولي ڇڏ مَ گَسُ،“

(شاهه : مسٽي)

”چانگن سر ڇڙهي ويا ساڻسي سوارا،

اڪيون اوتارا، پسيو رون پنهنونءَ جا.“

(شاهه : مسٽي)

”ڏونگر ڏڪ سندا، پوينءَ گڏ جان ته چوان.“

(شاهه : ڪوهياري)

”ڪيئن اڙايئي ڀانڊ، ڀلو پوڻ ڀهين مين.“

(شاهه : حسيني)

”ڪالھوڪو ڪاڏي ويو، سندو جو ڳپن جوڙ.“

(شاهه : رامڪلي)

”ڪل شي ڇڏي راجع الی اصله، ٿي جهجهان جهانگين ڪا.“

(شاهه : مارئي)

”ڏنر ڪي پانيون ٿوڪ، جوڍڪ ڀانڀڙن جو.“

(شاهه : مارئي)

”راڻين ۾ راڙو ٿيو، ڀڄڻ پئي ڀڄار.“

(شاهه : سورٺ)

”جي پائين وس چران ته سنگهارن سين گهار.“

(شاهه : ڏهر)

”ونگي ولين ويڙهيو ساڻ سانسين ساه.“

(شاهه : رامڪلي)

”ڏاهي هيس ڏيهه ۾، سرتين منجهه سڄا.“

(شاهه : ليان چنيسر)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”جي ماڻهن کي مارين، تن سسورن کي سنڌ ڪريان.“
(شاهه: مسٽي)

”ووڙيم سڀ وٽان، يار ڪارڻ جيت جي.“
(شاهه: مسٽي)

”وينون پڀ پئي، ڪيرون ڪاهوڙين جون.“
(شاهه: ڪاهوڙي)

”ليڙن جولطف چئي، ڏونگر ڏينديئي ڏس.“
(شاهه: مسٽي)

”تنهن وير ڪيوم، وچن ويڙهيچن سڀ.“
(شاهه: مارئي)

”چانگي تي چڙهي ڪري، ڪندو ور واهن،
”مسٽي هڻو وارين، موت ڏريندو هڻو.“
(شاهه: حسيني)

جهڙي طرح اسان جون عام صورتون ڪن حالتن ۾
فاعل جي صيغني ۾ استعمال ٿينديون آهن، اهڙي طرح فاعل وارا
صيغا به مفعولي صورت اختيار ڪندا آهن. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

”رائيون نه پسي لبببس، دليون پرڪي داسرو.“
(شاهه: ليلان چنيسر)

*

”ڪن ملڪن ۾ ماڻهوهرن ۾ آڻ ۽ گهوڙا وهائيندا آهن.“

*

”زميندار زمين آباد ڪرڻ لاءِ هاري رکندا آهن.“

*

”ڪي مرد هڪ کان وڌيڪ زالون پرڻا آهن.“

*

’باندروئن تي چڙهي **هيوو** پئي کائيندا آهن.

*

’مالهي **وٽ** پوکي کيس پاڻي ڏئي ٿو.

*

’ڪي شڪاري شوق مان **هروون** ماريوندا آهن.

مختلف حالتن ۾ اسمن جو ڪردار :

۱. پڇاڙيءَ وارا اسم :

ذمائي	اضافي	جري	مفعولي	فاعلي
اي زال، زالو اي زالون، زالون	زال جا، جو، جتي زالن جا، جو، جتي	زال سان، ڪي، لاءِ زالن سان، ڪي، لاءِ	زال، ڪي زالون، زالن ڪي	زال زالون، زالن
اي راجا، راجا اي مائا، مائا	راجا جا، جو، جتي مائا جا، جو، جتي	راجا سان، ڪي، لاءِ مائا سان، ڪي، لاءِ	راجا ڪي مائا ڪي	راجا مائا
اي راجائون، راجائون اي ديوتائون، ديوتائون	راجائن جا، جو، جتي ديوتائن جا، جو، جتي	راجائن سان، ڪي، لاءِ ديوتائن سان، ڪي، لاءِ	راجائون، راجائن ڪي ديوتائون، ديوتائن ڪي	راجائون، راجائن ديوتائون، ديوتائن

۲. پڇاڙيءَ وارا اسم :

ذمائي	اضافي	جري	مفعولي	فاعلي
اي سيف، سيف اي جوڙ، جوڙ	سيف جا، جو، جتي جوڙ جا، جو، جتي	سيف سان، ڪي، لاءِ جوڙ سان، ڪي، لاءِ	سيف ڪي جوڙ ڪي	سيف جوڙ
اي سيفيون، سيفيون اي جوڙون، جوڙون	سيفين جا، جو، جتي جوڙين جا، جو، جتي	سيفين سان، ڪي، لاءِ جوڙين سان، ڪي، لاءِ	سيفيون، سيفين ڪي جوڙون، جوڙين ڪي	سيفيون، سيفين جوڙون، جوڙين

۳. پڇاڙيءَ وارا اسم :

ذمائي	اضافي	جري	مفعولي	فاعلي
اي سيف، سيف اي جوڙ، جوڙ	سيف جا، جو، جتي جوڙ جا، جو، جتي	سيف سان، ڪي، لاءِ جوڙ سان، ڪي، لاءِ	سيف ڪي جوڙ ڪي	سيف جوڙ
اي سيفيون، سيفيون اي جوڙون، جوڙون	سيفين جا، جو، جتي جوڙين جا، جو، جتي	سيفين سان، ڪي، لاءِ جوڙين سان، ڪي، لاءِ	سيفيون، سيفين ڪي جوڙون، جوڙين ڪي	سيفيون، سيفين جوڙون، جوڙين

۸- (صفت)

صفت اهو لفظ آهي، جنهن جو لاڳاپو اسم سان هجي ۽ ان جي وصف، حال، انداز، عدد يا مقدار بيان ڪري. وصف ٿيل اسم کي موصوف چئبو آهي.

صفت جملي ۾ عام طرح اسم يا موصوف جي اڳيان واقع ٿيندي آهي. پر شعر ۾ بعضي موصوف کان پوءِ به ايندي آهي، جيئن اڳتي ڪن مثالن مان ظاهر ٿيندو.

جنهن صورت ۾ صفت جو لاڳاپو پنهنجي موصوف سان هوندو آهي، تنهنڪري اها گهڻو ڪري عدد، جنس ۽ حالت ۾ پنهنجي موصوف سان موافق رهندي آهي.

صفتي لفظن جون ٻچاڙيون به ساڳيون ئي ست آهن، جيڪي اسمي لفظن جون آهن. تفصيل هيٺ ڏجي ٿو.

’آ‘ ٻچاڙيءَ وارا صفت جا لفظ:

ڏم	ٻنچ
روڪ	جال
ست	جام
وڌيڪ	ڌار

’ا‘ ٻچاڙيءَ وارا صفت جا لفظ:

جڏا	ادنيٰ
مندا	اعليٰ
صفا	آشنا
مٿا	پارسا

۱. پڇاڙيءَ وارا صفت جا لفظ:

آڊڪ	چار
آورچ	خاص
ٻنڊ	ڏور
ٻنڊا	صد
تار	غسلط
ٽنگ	گهٽ

۲. پڇاڙيءَ وارا صفت جا لفظ:

آبدي	جنگي	خيالي	لاڳي
آڀاڙي	جهنگلي	ڏيهي	مادري
آسماني	حقيقي	سخي	مجازي
اصلي	حيواني	قدرتي	ملڪي
آوائلي	خاني	گلابي	وحشي
جسماني	خانگي	لاڙي	ولائي

۳. پڇاڙيءَ وارا صفت جا لفظ:

آباد	دلير	ڪل	مفقيد
آتم	ذهين	ڪمزور	مفقوس
آگاهه	رنگين	ڪنچوس	مثناسب
آزاد	روشن	ڪنگال	ميهربان
آسلهه	مالم	ڪرم	ناجائز
آهر	سڀ	ڪستاخ	نادان
ٻڌند	مسخ	ڪمنام	نازڪ
بي ايمان	مدرس	گنهگار	نافرمان
بيمار	مفقيد	گول	نيچ
تيز	مهورهه	ڪسچ	نر
پاڪ	مديف	لا ذق	نرم
پلميت	صاف	لڏيد	نيرمل

جديد	ضعيف	لڪڻ	نيڪ
جوان	عجيب	محتاج	واحد
حرام	غريب	مضبوط	واقف
خالص	غليظ	معتبر	هٿيار
خسيس	ڪامل	معصوم	هزار
خطرناڪ	ڪڪ	مفلس	همدر

’او‘ پڇاڙيءَ وارا صفت جا لفظ:

پيتو	قابو	گارو	مڃو
جابلو	ڪرو	کاڻو	مڇڙو
چاڻو	ڪاڻو	گهرو	مڻو
روڻو	گوسڙو	گهريلو	واڏو
سائو	گيڙو	لاڏو	ويڙهو
سمجهو	کپرو	لاڳو	ويڪڻو ويڪائڻو

’او‘ پڇاڙيءَ وارا صفت جا لفظ:

ايتو	اڳوڻو	ٻاجهارو	تڪڙو
اتالو	البيلو	ٻاراڻو	ٿڌو
اڻڪائڻو	اڻڀو	ٻاڙو	ٻڌرو-ٻڙاڻو
اجايو	اڻگهڙيو	ٻاهريو	پروڪو
اڇوڪو	اوڀرو	ٻوڙو	پڪو
اڏورو	اوڇو	پيڻو	پنهنجو
اڏنگو	اونڊاهو	پلو	ٻوڙهو
اڙانگو	آويلو	ڀوانتو	ڀويو
آسودو	ٻڇڙو	تازو	ٻهريو
اڳوندرو	بکيو	تانگهو	پيڪو
آڳاڻو	بي چيو	تسڪو	جيئالو
جيئرو	سهانگو	ڪرو	وانسڪو
جهولو	سهڪو	ڪوڻو	وڇو

چڀيلو	سيائو	ڪٽهنبو	وڌاندر و
چڊو	علحدو	گهاڻو	وڏو
ڏکيو	غريبائو	لَسو	ورلو
ڏنگو	ڪارو	ماڻيلو	ونگو
ساليالو	ڪارائتو	ماڻيٿو	ويڪرو
سجايو	ڪچو	مائتو	ويڳو
سڄو	ڪالھوڪو	متارو	هاڻوڪو
مڌو	ڪشادو	مندائتو	هٿيڪو
سُرھو	ڪمائتو	موچارو	هٽيلو
سڪيلڏو	ڪنٺارو	ناميارو	هچارو
سگھو	ڪوجھو	نرالو	هرڪو
سمورو	ڪوڙو	نسورو	هڪڙو
سنھڙو	گٻاڙھو	ننگو	هڪو
سوڙھو	گچھو	نيھڻو	هندڪو
مولو	گڙھو	نستھن سوسڙو	هڪڪاندو
سونو	گھيلو	نٿو لکيو	هيٺو
سونھارو	ڪارو	تڻو	

مٿين مثالن سان معلوم ٿيندو ته فقط ’او‘ پڇاڙيءَ وارا صفت جا لفظ عدد جنس ۽ حالت پٽاند ر ڦيرو ڪائيندا آهن باقي ٻين پڇاڙين وارا نٿا قرن خاص ڪري ’آ‘، ’آ‘ ۽ ’ا‘ پڇاڙين وارا لفظ ته بالڪل قرن نه ايندا آهن.

نوٽ: صفت جي مؤنث لفظن ۾ ’او‘ پڇاڙيءَ بدران ’اي‘ پڇاڙي ڪم ايندي آهي.

صفت جا قسم

معنيٰ جي لحاظ کان صفت جا هيٺيان قسم آهن:

صفت مشبّه

صفت خالص يا محض

صفت نسيبي
صفت ظريقي
صفت عددي
صفت ضميري
صفت مرڪبي

۱- صفت مشبّه:

اها صفت جا موصوف سان مشابھت رکندڙ هجي، يا اها وصف جا موصوف ۾ طبعي طرح موجود هجي، تنهن کي صفت مشبّه چئبو آهي. مثلاً: مڇي مڙد، حسين عورت، اندو فقير، ٿڌي ڇانو وغيره. انهن ترڪيبن ۾ لفظ: مڇي، حسين، اندو ۽ ٿڌي، صفت مشبّه جا مثال آهن، ڇاڪاڻ ته سخاوت، حسين، انڌائي ۽ ٿڌڪار، اهي وصفون آهن جن مان هر هڪ پنهنجي پنهنجي موصوف ۾ وقتي يا اتفاقي طور تي نه، پر طبعي طور تي دائمي موجود آهي، جنهن ۾ ڪنهن غير معمولي اتفاق يا حادثي کان سواءِ تبديلي نه ٿي اچي سگهي.

صفت مشبّه جون ترڪيبون:

۱- مشتق اسمن جي اڳيان، پڇاڙيون جهڙوڪ: آ، آڻ، س، ڪ، م ۽ ن آڻڻ سان صفت مشبّه ٺهندي آهي. مثلاً:

آبوجهه	آندڙ	ڪٽيٽيو
آموت	آڻيٽ	ڪڍاڻيو
آورج	مڇيٽ	مڇڙو
آڻيٽو	مڇڙو	نسيٽو

۲- اسم فاعل ۽ اسم مفعول جون ڪي ترڪيبون

صفت مشبّه ٿي ڪم اينديون آهن. مثلاً:

اسم فاعل جون ترڪيبون:

اڏامڪ	بت ڀرست	ٻوليندڙ
اوکازيندڙ	ٻاجهارو	ٿورڪاڻڪ
ٿيڏو	دور انديش	ڪوڙو
ٺڳ	مچو	گوهير
پوڙالو	سريلو	لاڇي
چور	مونهارو	لچڪيدار
چٽيو	سهڻو	نجيس
خوبصورت	غريب نواز	نيڪ
خوش خالق	ڪنجوس	هنرمند

اسم مفعول جون ترڪيبون:

آزمائيل (نسخو)	برگزيده (شخص)
پهتل (ٻانهون)	پسنديده (اخلاق)
خلقي (منسار)	شائسته (عادتون)
ڌڪاريل (شيطان)	مقبول (دعا)
ڪاڌل (ڪنارو)	مڪروھ (عمل)
گذريل (زمانو)	نازل ٿيل (ڪتاب)

۳- اسم جي اڳيان فارسيءَ ۽ عربيءَ جا نفي ڏيکاريندڙ لفظ، جهڙوڪ: بي، بد، خوش، ڪم، نا ۽ لا آڻڻ سان صفت مڃڻ لاءِ ٺهي ٿي. مثلاً:

هي ادب	خوش طبع	نايين	لاٿاني
بي حياءَ	خوش گفتار	ناڀائدار	لاجواب
بي رحم	خوش مزاج	ناجائز	لازوال
بد اخلاق	ڪم ذات	نادان	لاعلاج
بد بڻائتو	ڪم عقل	ناشناس	لامذهب
بد ذوق	ڪم فهم	ناگريز	لايعني

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

صفت مشبهه جو استعمال:

”ٻاڙو ٻئي نه ٻيڙي، مٺو منهن لڳوس.“
(شاهه: مارئي)

”ڀڪا رڇ ڪنڀار جاءِ ڀڪي نهائين.“
مون ڪي وڃائين پيلو ڀاڱي آڻيو.“
(شاهه: سهڻي)

”الحب لله والبغض لله، خاصي سندن خواه.“
(شاهه: رامڪلي)

”ڇڙهي ڏاڍي ڏونگرين، پير پنهنجيءَ جو ٻس.“
(شاهه: سسئي)

”سڀاڳهي ستار، لاڻا ڌرت ڏيهه تان.“
(شاهه: مارنڪ)

”سنئين سپرين جي ونڱي پانءِ مَوات.“
(شاهه: ڪنڀات)

”ڪاري رات ڪڇو گهڙو، مٿان وسي مينهن.“
(شاهه: سهڻي)

”ڪاري ڪارونپار ۽ واڳن جيئن وڙڪان.“
(شاهه: سهڻي)

*

”الله ساد۽ ۽ اڀوجهم ماڻهن تي راضي هوندو آهي.“

*

”تاريخ دنيا ۽ ڪي اڻمٽ نشان ڇڏيا آهن، جن مان
ماضيءَ جي خبر پوي ٿي.“

*

’اوڳاڙيدڙ جانور کائڻ ۾ حلال آهن‘.

*

’محنت ۽ الله جي مهربانيءَ سان اڻٽيٽي ٻالھ ۾
ممڪن ٿي پوندي آهي‘.

*

’عقلمند ۽ دوراندیش ماڻهو ڏاڍاڻدار شين جي
حاصل ڪرڻ لاءِ نہ جفاڪشي ڪندو آهي ۽ نہ لايعدبي
ٻالھين ۾ وقت وڃائيندو آهي‘.

۲۔ صفت خالص يا محض:

اهو لفظ جو اسم جي ظاهري، اتفاقي يا عارضي وصف
بيان ڪري، تنهن کي صفت خالص يا محض چئبو آهي. مثلاً:
چانڊوڪي رات، سايون اکيون، ميرا ڪپڙا، زخمي پير وغيره.
هنن ترڪيبن ۾ چانڊوڪي، سايون، ميرا ۽ زخمي. اهي لفظ
صفت خالص جا مثال آهن، ڇاڪاڻ ته رات جي چانڊوڪي،
اکين جي ساواڻ، ڪپڙن جي ميراڻ ۽ پيرن جو زخم، اهي
سڀ دائمي نہ پر اتفاقي يا عارضي وصفون آهن، جي ڪنهن
نہ وقت منجبي سگهن ٿيون.

صفت خالص جا ڪي لفظ:

اڇو	جدا	سولو	ڳورو
آلو	جهڪو	سياه	لسو
اونهو	ڍرو	صاف	مٺو
تانگهو	روشن	ڪوسو	نازڪ
تڪو	سخت	ڪهرو	نرم
تيز	سفيد	گرم	هڪو

مٿي بيان ڪيو ويو آهي ته مشتق اسم صفت جي
صورت ۾ به استعمال ٿيندا آهن، جن جا ڪي مثال صفت

مشبه ۾ ڏنا ويا آهن، اهڙيءَ طرح مشتق اسمن جون ڪيتريون
ترڪيبون صفت خالص طور استعمال ٿينديون آهن. جن جا
مثال هيٺ ڏجن ٿا:

اسم فاعل جون ترڪيبون:

ڦڳ	اگهاڙو	گوهر	چڙاڪ
چور	سگهارو	لتر	روڻاڪ
دشمن	لچارو	جانڻو	ويڙهاڪ
لڇ	ناميارو	لوڻيائو	جهيڙاڪار
مورڪ	پيڇڻو	پاريچو	نقصانڪار
اولادي	ڊڇڻو	سانتيڪو	ڀاڄوڪڙ
ڊاڙي	اڀرندڙ	سريلو	بڻيل
سوالي	پرندڙ	هٽيلو	حسين
لويي	پڙهندڙ	ماڻيڻو	شريف
ڇٽو	گهمندڙ	اٿرائڻو	غريب
ڇاڻو	وسندڙ	ڪمائڻو	مخلص
سمجهڻو	وهندڙ	مندائڻو	مغلس
لاڏو	هلندڙ	چڻوان	مفيد
بکيو	شرمائيندڙ	سوييوان	واقف
ڊوهو	ڪمائيندڙ	مرادوند	محتاج
گودڙيو	ٺاهڙ	اڏامڪ	مخالف
اچارو	ڇڪير	ڪڍاڪ	مناق

اسم مفعول جون ترڪيبون:

پڳو	پڳل	افسرده	متحد
رتو	پڙهيل	برگزیده	مشتق
مستو	قنيل	پوسیده	مجر و ح
ساماڻو	ڪيل	پسنیده	محڪوم
کاڻو	ڦيل	پوشیده	مرحوم

معدور	رنجيد	ڏڙل	ڏڙنو
مقبول	شڪست	وسايل	کيدو
معزز	فرسوده	پينل	آڻو
منظوم	مردہ	پتڏل	چٽو
متفرق	ناديده	ڪٽيل	ڏڏو
منستحڪم	ناڪرد	مٿل	گٽو

اسمِ حاليم جون ترڪيبون:

پڙندو	ڪاٺيو	پڇند
ڏکندو	ڪيرندو	ترندو
ڪٽندو	گهرندو	چڙهندو
ڪٽسندو	وڙهندو	هلندو
کوليندو	وڙهندو	جاڳندو
لوچيندو	ملندو	ڌاريندو

اسمِ استقبال جون ترڪيبون:

گسائڻو	سيڪڻو	ڪاٺو	پڇڻو
مڃهڻو	ڪيائو	کاٺو	کڙڻو
گهٽو رڻو	پٽڻو	مارڻو	ٽڪڻو
ٻولڻو	پڇڻو	ڦيرڻو	مڃائڻو
ويڙهائڻو	ڪٽڻو	ڊڄڻو	وسڻو

صفت خالص جو استعمال:

”اڀريون سڀيون پانهنجيون سسون سڀ سڀيار.“

(شاه: سارنگ)

”اڃا ڪوٽ پستن ۽ ٿو عمر اڏائي.“

(شاه: ماري)

”اوڏا شال آچار، ڪانڌ ڪنهن سين نه ڪري.“

(شاه: ليلان چنيسر)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”اڃ نم اوطاقن ۾، ٿاڙا پٿر ڪڪ.“
(شاهه: رامڪلي)

”تڪي ڪاٽي هٿ ڪري مڙيءَ سين م مار.“
(شاهه: ٻروو سنڌي)

”جانب جڏي جيءَ جو آکاڻيو آهيو.“
(شاهه: ديسي)

”ڏاڻي چڙهي ڌار تي ٿو زاغ ڪري زاريون.“
(شاهه: پورب)

”ڏکيا سڪيا ڏينھڙا گهٽ اندر گهاريان.“
(شاهه: رامڪلي)

”ور سا سڏجي ويڙھ جنهن ۾ سڄڻ هيڪڙو.“
(شاهه ڪريم)

”رات سهائي، پون سنئين، پن وڏو پنڌ.“
(شاهه: ڪنڀات)

”ڪوهيارو قهري ويو نهوري نسل ۾.“
(شاهه: ديسي)

”لڳو ڪوسو واڻ، لوڪ مڙيوئي لهيو.“
(شاهه: مسئي)

”تڪيءَ هاڻيون ڪاريون چڇيءَ هاڻا چڇ.“
(شاهه: ڪاڙو)

”مونهن وڃايم سور، ميوو منهن ٿيوم.“
(شاهه: مارئي)

”هڻي مڇي پٽ آهي عاشقن جي.“
(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”هندائتي مينهن جي کوٺ نه ڪوڏي.“
(شاهه: مارنگ)

”مٽي مٽي مه-راڻ ۽ ٻو ٽو ڏيئي.“
(شاهه: سهڻي)

”مهڻي هاب متان ڪرين ڪاڪ نه ڪڇ ڪاري.“
(سچل: راڻو)

”سيءَ مارينديون سي، جنهن ڏڌر نجهرا.“
(شاهه: رپ)

”ڦٽون نينهن لڳوس، ڪري ۽ ڪالهيون ڪري.“
(شاهه: حسيني)

”اڪين کي آهين وڏا وجهه وڙهن ڄا.“
(شاهه: آسا)

”ڪريو ويس وڏا ڏورا اڱڻ ٿي آيون.“
(شاهه: ڪاموڏ)

”وڏا وڻ وٽڪار ڄا، جت نانڪ سڄن ٺيلا.“
(شاهه: سسئي)

”بر وڏو، بار گهڻو، ويجهو نه وٽڪار.“
(شاهه: ڊيسي)

۳- صفت نسبتي:

اهو لفظ جو اسم جي ڪنهن سان نسبت يا ان جو ڪو خاص تعلق يا ڳانڍاپو ظاهر ڪري، تنهن کي صفت نسبتي چئبو آهي. مثلاً: پدري شفقت، جهنگلي جانور، قنڌاري ڏاڙهون، ڪشميري شال، ولايتي شيون وغيره. انهن ترڪيبن ۾ لفظ: پدري، جهنگلي، قنڌاري، ڪشميري ۽ ولايتي صفت نسبتيءَ جا مثال آهن.

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

صفت نسبتِيءَ جون صورتون هيٺ ڏجن ٿيون:

۱- اسم جي پٺيان 'اي' ٻڌائي سلاڻن مان صفت نسبتِي ٺهندي آهي، اها ترڪيب مذڪر توڙي مؤنث ٻنهي جنسن لاءِ استعمال ٿيندي آهي. مثلاً: 'آسمان' اسم مان صفت نسبتِي ٺهندي 'آسماني'. ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

الاھي	حيواني	ڪيچي
انساني	خراساني	لاڙي
بحري	دريائي	لاھوتي
ٻھڙي	ديسي	مشرقي
چاني	سنڌي	مغربي
جنسِي	شھري	هاشمي
جیلاني	عربي	هندي
حبشي	قطبي	يورپي

۲- اسم جي پٺيان 'اڻو'، 'ٿو'، 'يارو'، 'يتو'، 'يچو' ۽ 'يلو' ٻڌائون مذڪر جي صيغي ۾ ۽ 'اٿي'، 'ئي'، 'ياري'، 'يتي'، ۽ 'يچي'، 'يلي' ٻڌائون مؤنث جي صيغي ۾ اٿن مان صفت نسبتِي ٺهندي آهي. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

مذڪر	مؤنث
پروچاڻو	پروچاڻي
شاهاڻو	شاهاڻي
فقيراڻو	فقيراڻي
گهوڻاڻو	گهوڻاڻي
چور ٿو	چور ٿي
روھڻو	روھڻي
ڪوھيارو	ڪوھياري*

* هيءَ ترڪيب مذڪر جي صيغي ۾ به استعمال ٿيندي آهي. مثلاً: سُر ڪوھياري وغيره.

پيٽيو	پيٽي
مائيٽو	مائيٽي
ٿريچو	ٿريچي
پاريچو	پاريچي
لاڙيچو	لاڙيچي
روھيلو	روھيلي
ڪاچيلو (۱)	ڪاچيلي
مائيٽو (۲)	مائيٽي

ڪن مذڪر اسمن جي صفت نسبتي مؤنث واري ’آئي‘ پڇاڙي لڳائڻ سان پڻ ٺهندي آهي. مثلاً:

آرياڻي
شاهڻي
ناناڻي

۳- اسم جي پڇاڙيءَ ۾ جيڪڏهن مذڪر ’و‘ يا مؤنث جي ’ي‘ لڳل هوندي، ته صفت نسبتي ٺاهڻ لاءِ انهيءَ حرف ’و‘ يا ’ي‘ کي حذف ڪري ’آڻو‘ يا ’آئي‘ پڇاڙي ٺاهي. مثلاً:

ابو	اباڻو	اباڻي
ڏاڏو، ڏاڏي	ڏاڏاڻو	ڏاڏاڻي
نانو، ناني	ناناڻو	ناناڻي

۴- اسم جي پهرين حرف پٺيان حرف ’ا‘ (الف) جو اضافو ڪري لفظ جي آخر ۾ ’آو‘، ’اي‘ يا ’ئي‘ پڇاڙي ملائڻ سان صفت نسبتي ٺهندي آهي، جا مذڪر توڙي مؤنث.

(۱)، (۲) هنن ترڪيبن جون ٻيون صورتون به استعمال ٿينديون آهن. جي آهن:

ڪاچوڙو، ڪاچوڙو	ڪاچوڙي، ڪاچوڙي
مائيٽو، مائيٽو	مائيٽي، مائيٽي

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

پنهي صيغن ۾ استعمال ٿيندي آهي. مثلاً: 'پکر' مان صفت
نسبتي ٿيندي 'پاکر' ۽ 'کچ' مان صفت نسبتي ٿيندي
کچي يا 'کاچي' پيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

ٺاڪرو	پٺاڻي
جابلتو	ڍاڻي
ساڪرو	سامنڊري، سامونڊري

۵- اسم جي پهرئين حرف پٺيان حرف علت جو اضافو
ڪري لفظ جي اصلي ٻجڙيءَ جي جاءِ تي 'او' مڌڪر جي
حالت ۾ ۽ 'اي' مؤنث جي حالت ۾ آڻڻ سان صفت نسبتي ٿيندي
آهي. مثلاً: 'پپر' مان صفت نسبتي ٿيندي ٻاڀرو يا ٻاڀري.
پيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

ٻاڪرو	ٻاڪري
ريل	ريلري
کانڊو	کانڊري
کٻڙو	کٻڙي
لاڻو	لاڻي
ماهيو	ماهي

۶- اسم جي 'آ' ٻجڙيءَ جي جاءِ تي 'او' مڌڪر
جي حالت ۾ ۽ 'اي' مؤنث جي حالت ۾ آڻڻ سان صفت نسبتي
ٿيندي آهي. مثلاً:

پيڪا، پيڪاڻا	پيڪو، پيڪاڻو	پيڪي، پيڪاڻي
ساهرا	ساهرو	ساهري

۷- اسم جي پٺيان 'کو' ملائڻ سان صفت نسبتي
ٿيندي آهي. مثلاً: 'اوڏ' مان صفت نسبتي ٿيندي 'اوڏڪو'.
پيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

ڊڪاڻڪو	ڄٽڪو
لوهارڪو	ڄٽڪو
مڱڻهارڪو	حجامڪو

جيڪڏهن اسم جي پڇاڙي 'اي'، 'او' يا 'اُو' هوندي ته اها پڇاڙي حذف ڪري پٺيان 'ڪو' ملائبو ته صفت نسبتي ٿيندي. مثلاً: 'هندو' مان صفت نسبتي ٿيندي 'هندڪو'.
پيا مثال هي آهن:

ڪٽڪو
ڪڙمڪو
واڻڪو
وڏيرڪو

۸- اسم يا ضمير جي پٺيان جيڪڏهن تناسب يا تماثل ظاهر ڪندڙ لفظ جهڙوڪ: جوڳو، جهڙو، جهڙو، جيڏو ۽ جيترو وغيره آڻبو ته اها صفت نسبتيءَ جي ترڪيب ٺهي پوندي. مثلاً:

ٿر جيترو
توجيهو
جبل جيڏو
چنڊ جهڙو
سزا جوڳو

۹- اسم منسوب جيڪڏهن ڪنهن ٻئي لاڳو اسم جي اکيان ايندو ته صفت نسبتي ٿي پوندو. مثلاً:

ايراني غاليچو
چواني گڏو
چيني نقاشي
عربي گهوڙو

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

مٿين ترڪين ۾ 'ايراني'، 'جهاني'، 'چيني' ۽ 'عربي' جي اسم منسوب جا مثال آهن، هتي صفت نسبتيءَ جي صورت ۾ استعمال ٿيل آهن.

صفت نسبتيءَ جو استعمال:

”اي ڪم الاهي، نه ته ڪنن ۾ ڪير گهڙي.“
(شاه: سهڻي)

”ڪيئن ڏسوپايان ڪن اباڻي ابر ريءَ.“
(شاه: مارئي)

”آرياڻي پنهنوءَ جي ٻول نه ٻڌڙيون.“
(شاه: مسهڻي)

”پاروچاڻا ٻار، توڙان ترس نه مڪيا.“
(شاه: حسيني)

”ڪانڊن ٽانڊن ٻاڳون پڇڻان سر پڻي.“
(شاه: يمن ڪلياڻ)

”هوءَ جا پائين پير ۾ تنهن جڻيءَ نه جهي.“
(شاه: ڪوهياري)

”ديسي ميڻ ڪڇن، ٻوڏيسي ڪهڙا پرين.“
(شاه: ديسي)

”مون ڏاڏاڻي ڏيهم ۾ ڦرهم ۽ لاڻي.“
(شاه: مارئي)

”ڪٿان مڪڻين سپرين ڪاساڏڪي ڪار.“
(شاه: برووسنڌي)

”جي اڻئي سڌ شراب جي ته وڻن ڪلاڪي هت.“
(شاه: ڪلياڻ)

”مٽيون موڙهي سسئي، ڪيئي ڪوهيارو ڪانڌ.“

(شاهه: حسيني)

”ڳاڻو ڳجهه نه ڪاء، ماهي ماس نه هيڙين.“

(شاهه: ڪيڏارو)

”ماڃاڙي سوهي، ڪڏهن ويندئي نڪري.“

(شاهه: آسا)

”مون کان اڄ پري ٿيا، ويڙهيڇا وريام.“

(سچل: ڪنڀات)

*

”جاڳلو“ ماڻهو بدن جا سگهرا ٿيندا آهن.

*

”حشر ڏينهن حساب ۾ ٿر جيترو فرق به نه ٿيندو.“

*

”واڌڪو وياء جيئن وڌي ٿيئن ڪري.“

۴- صفت ظرفي:

اهو صفت جو لفظ جو اسم جو وضع يا هنڌ، مدت يا وقت، طرز يا طريقو ۽ مقدار يا انداز بيان ڪري، تنهن کي صفت ظرفي چئبو آهي. مثال: اڏام، سمنڊ، پاڇانو، فصل، ٽڪڙو، قدم ۽ چوڌرو گهيرو وغيره. انهن ترڪيبن ۾ لفظ: اڏام، پاڇانو، ٽڪڙو ۽ چوڌرو صفت ظرفيءَ جا مثال آهن. معنيٰ جي لحاظ کان صفت ظرفيءَ کي چئن قسمن ۾ ورهائي سگهجي ٿو:

صفت ظرفي وضعي يا مڪاني

صفت ظرفي زماني يا زماني

صفت ظرفي اصولي يا طرزي

صفت ظرفي مقداري يا قدرتي

1- صفت ظرفي وضعي يا هڪائيءَ جون ترڪيبون:

۱- اسم يا ظرف جي پٺيان 'تو'، 'اون' يا 'يون' پڇاڙي مذڪر جي حالت ۾ جمع جي نشانين سان ۽ 'تي' يا 'ئين' پڇاڙي مؤنث جي حالت ۾ جمع جي نشانين سان گڏڻ سان صفت ظرفي وضعي يا مڪاني ٺهندي آهي. مثلاً: 'آتر' اسم مان صفت ظرفي ٿيندي 'آتر يون' ۽ 'مٿي' ظرف مان صفت ظرفي ٿيندي 'مٿيون'. ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا.

مؤنث		مذڪر	
واحد	جمع	واحد	جمع
اڪيون	اڪيان	اڪيون	اڪيان
اندر يون	اندرين	اندر يون	اندرين
ٻاهر تو	ٻاهرتي	ٻاهر تو	ٻاهرتي
ٻاهر يون	ٻاهرين	ٻاهر يون	ٻاهرين
پٺيون	پٺيان	پٺيون	پٺيان
پويون	پويان	پويون	پويان
وچون	وچان	وچون	وچان
هيٺيون	هيٺيان	هيٺيون	هيٺيان

۲- اسم جي پهرئين حرف جي اڳيان 'ا' (الف) جو اضافو ڪري آخر ۾ 'او'، 'اون' يا 'هون' پڇاڙي گڏڻ سان صفت ظرفي ٺهندي آهي. مثلاً:

اوپاريون	اوپاريان	اوپاريون	اوپاريان
اولاهون	اولاهيان	اولاهون	اولاهيان
ڏاکڻو	ڏاکڻا	ڏاکڻو	ڏاکڻا

۳- ظرف جي پٺيان يا ان جي پوئين حرف 'ي' جي جاءِ تي 'ا' (الف) آڻي آخر ۾ 'رو'، 'هون' يا 'انهون' پڇاڙي گڏڻ سان صفت ظرفي ٺهندي آهي. مثلاً: 'مٿي' ظرف مان صفت ظرفي ٿيندي 'مٿاهون'. ٻيا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

اٿاھون	اٿاھين	اٿاھان	-
اڳاھون	اڳاھين	اڳاھان	
اوراھون	اوراھين	اوراھان	
پاساھون	پاساھين	پاساھان	
پاسيرو	پاسيري	پاسيرا	
پرتاھون	پرتاھين	پرتاھان	
پراھون	پراھين	پراھان	
ڏوراھون	ڏوراھين	ڏوراھان	

۴- اسم جي پٺيان 'اٿو' يا 'يکو' پڇاڙي گڏڻ سان صفت ظرفي ٺهندي آهي. مثلاً:

ٿانئڪو	ٿانئڪا	ٿانئڪي	ٿانئڪيون
هٿيڪو	هٿيڪا	هٿيڪي	هٿيڪيون
هنداٿتو	هنداٿتا	هنداٿتي	هنداٿتيون

۵- ظرف جي پٺيان اضافت جو حرف 'جو' عدد ۽ جنس مطابق ملائڻ سان صفت ظرفيءَ جي صورت ٺهندي آهي. مثلاً:

لاٽي، لٽان جو	لاٽي، لٽان جا	لاٽي، لٽان جي	لاٽي، لٽان جيون
آٽي، آٽان جو	آٽي، آٽان جا	آٽي، آٽان جي	آٽي، آٽان جيون
ٽيٽي، ٽيٽان جو	ٽيٽي، ٽيٽان جا	ٽيٽي، ٽيٽان جي	ٽيٽي، ٽيٽان جيون
جيتي، جتان جو	جيتي، جتان جا	جيتي، جتان جي	جيتي، جتان جيون
ڪيٽي، ڪٿان	ڪيٽي، ڪٿان	ڪيٽي، ڪٿان	ڪيٽي، ڪٿان
جو	جا	جي	جيون
هيتي، هيتان جو	هيتي، هيتان جا	هيتي، هيتان جي	هيتي، هيتان جيون
هستي، هستان جو	هستي، هستان جا	هستي، هستان جي	هستي، هستان جيون

۶- اسم يا ظرف جي پٺيان اضافت جو حرف 'جو' يا وارو عدد ۽ جنس مطابق ملائڻ سان صفت ظرفيءَ جي صورت ٺهندي آهي. مثلاً:

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

پر وارو	پر وارا	پر واري	پر واريئون
تر جو	تر جا	تر جي	تر جون
تر وارو	تر وارا	تر واري	تر واريئون
پاڙي جو	پاڙي جا	پاڙي جي	پاڙي جون
پاڙي وارو	پاڙي وارا	پاڙي واري	پاڙي واريئون
پاسي جو	پاسي جا	پاسي جي	پاسي جون
پاسي وارو	پاسي وارا	پاسي واري	پاسي واريئون
پري جو	پري جا	پري جي	پري جون
پري وارو	پري وارا	پري واري	پري واريئون
هتي وارو	هتي وارا	هتي واري	هتي واريئون

۷- ڪي ظرف جا لفظ صفت ظرفيءَ جي صورت ۾ استعمال ٿيندا آهن. مثلاً:

اوڏو، اوڏو	ساڄو
اوچو	سامڻھون
پار	ڪاپو
ڏور	ويجهو، ويجهڙو

۸- فارسيءَ ۽ عربيءَ جون صفت ظرفي وضعيءَ جون ڪي ترڪيبون سنڌيءَ ۾ به استعمال ٿينديون آهن، جن مان ڪي هيٺ ڏجن ٿيون:

فارسيءَ جون ترڪيبون:

آخري	پروني
اندروني	درمياني
اولين	دور
بالائي	نزدڪ

عربيءَ جون ترڪيبون:

آخر، آخري	خارجي
ادني	داخلي

عالي	عالي
قريب	اول
ماتحت	بعيد
مقابل	جسبي

صفت ظرفي وضعيءَ جو استعمال :

”ڪيچ اڳاهون ٻنڌ، مٿان لکن سين لسڳي مرين.“

(شاهه : حسيني)

”تون تنيسين ڪٿ اوڏا اڏي پڪڙا.“

(شاهه : يون ڪلياڻ)

”اڀيون اورين ٻار ڏي ڪوڙيون ڪڪ پڇن.“

(شاهه : سهڻي)

”جواڪڻئون اوڏو آه، سوڀرين پراهون مڇڻو.“

(شاهه : سسئي)

”ڪي اوڏائي ڏور، ڪي ڏور ٻه اوڏا سپرين.“

(شاهه : پرو سنڌي)

”سامونڊي ٿو سنبهين تا ساڄه جهل سڪاڻ.“

(شاهه : سريراڳ)

”ڳاڙيندين ڳوڙها جت شاهد ٿيندئي سامههان.“

(شاهه : ڪلياڻ)

*

’ريڊيو جي ذريعي بيروني ملڪن جو حال احوال

جلد ملي وڃي ٿو.

*

’ڪنهن به ملڪ جي داخلي معاملن ۾ غير ملڪ کي

دست اندازي نه ڪرڻ گهرجي.“

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

*

’سربراهه، ڪسي گهرجي ته پنهنجي ماڻڪت عملي ٿي پوري نظر رکي‘.

*

’سرنڊ تي واجب آهي ته پنهنجي پاڙي جي غريبن جي سارستپال لهي‘.

۲- صفت ظرفي زماني يا زمانيءَ جون ترڪيبون :

۱- اسم يا ظرف جي پٺيان ’و‘، ’انوَ‘، ’يون‘، ’اوڪو‘ يا ’اوڻو‘، پڇاڙي عدد ۽ جنس پٽاندر گڏڻ سان صفت ظرفي زماني ٺهندي آهي. مثلاً:

عام صورت		فاعلي صورت	
واحد	جمع	واحد	جمع
روزاني	روزانيون	روزانو	روزانو
سالاني، سالياني	سالانيون	سالانو، ساليانو	سالانو
ماهاني، ماهياني	ماهانيون	ماهانو، ماهيانو	ماهانو
نيراني	نيرانيون	نيرانو*	نيرانو
اڪين	اڪيون	اڪيان	اڪيون
پوئين	پوئينون	پويان	پويون
اڇوڪي	اڇوڪيون	اڇوڪا	اڇوڪو
اڳوڻي	اڳوڻيون	اڳوڻا	اڳوڻو
اڳوڻيڪي	اڳوڻيڪيون	اڳوڻڪا	اڳوڻڪو
پروڪي	پروڪيون	پروڪا	پروڪو
ڏينهوڪي	ڏينهوڪيون	ڏينهوڪا	ڏينهوڪو
راتوڪي	راتوڪيون	راتوڪا	راتوڪو
سپانڪي	سپانڪيون	سپانڪا	سپانڪو

* هن ترڪيب ۾ ”ا“ (الف) جو اضافو ٿيل آهي.

ڪالھوڪو	ڪالھوڪا	ڪالھوڪي	ڪالھوڪيون
ڪالھوٿو	ڪالھوٿا	ڪالھوٿي	ڪالھوٿيون
ورھوڪو	ورھوڪا	ورھوڪي	ورھوڪيون
ھاڻوڪو	ھاڻوڪا	ھاڻوڪي	ھاڻوڪيون
ھيلوڪو	ھيلوڪا	ھيلوڪي	ھيلوڪيون

۲- اسم جي پٺيان يا اسم جي پهرئين حرف سان
'ا' (الف) گڏي پٺيان 'اڻو' يا 'اٿو' پڇاڙي عدد ۽ جنس
پٽاندر ملائڻ سان صفت ظرفي زماني ٺهندي آهي. مثلاً:

پاڇاڻو	پاڇاڻا	پاڇاڻي	پاڇاڻيون
مندائڻو	مندائڻا	مندائڻي	مندائڻيون
مهلاٿڻو	مهلاٿڻا	مهلاٿڻي	مهلاٿڻيون
وقتائڻو	وقتائڻا	وقتائڻي	وقتائڻيون
آڳاٽو	آڳاٽا	آڳاٽي	آڳاٽيون

۳- اسم يا ظرف جي پٺيان 'و' 'رو' يا 'وارو'
عدد ۽ جنس مطابق گڏڻ سان صفت ظرفي زماني ٺهندي آهي.
مثلاً:

اويرو	اويرا	اويري	اويريون
اويلو	اويلا	اويلي	اويليون
پانهيرو	پانهيرا	پانهيري	پانهيريون
سوڀرو	سوڀرا	سوڀري	سوڀريون
ڪمھلو	ڪمھلا	ڪمھلي	ڪمھليون
ھميشه وارو	ھميشه وارا	ھميشه واري	ھميشه واريون

۴- اسم يا ظرف جي پٺيان اضافت جو حرف 'جو'
عدد ۽ جنس مطابق استعمال ڪرڻ سان صفت ظرفي زمانيءَ
جي صورت ٺهندي آهي. مثلاً: گھڙيءَ جو ڪيل، سال جي
ڪمائي، تڏھن جو قصو وغيره، انھن ترڪيبن ۾: 'گھڙيءَ جو'،

’سال جي‘ ۽ ’تڏهن جو‘ صفت ظرفي زمانيءَ جون صورتون آهن. ٻيا مثال هيٺ ڏجن ۱۱:

جڏهن جو	جڏهن جا	جڏهن جي	جڏهن جئون
ڏينهن جو	ڏينهن جا	ڏينهن جي	ڏينهن جئون
رات جو	رات جا	رات جي	رات جئون
شام جو	شام جا	شام جي	شام جئون
صبح جو	صبح جا	صبح جي	صبح جئون
عمر جو	عمر جا	عمر جي	عمر جئون
ڪڏهن جو	ڪڏهن جا	ڪڏهن جي	ڪڏهن جئون
ڪلاڪ جو	ڪلاڪ جا	ڪلاڪ جي	ڪلاڪ جئون
ماضيءَ جو	ماضيءَ جا	ماضيءَ جي	ماضيءَ جئون

۵۔ ڪي ظرف جا لفظ صفت ظرفي زمانيءَ طور استعمال ٿيندا آهن. مثلاً: اول وقت، آخر عمر، ترت علاج، سدا بهار، نيت حياتي وغيره، انهن ترڪيبن ۾: ’اول‘، ’آخر‘، ’ترت‘، ’سدا‘ ۽ ’نيت‘ ظرف جا لفظ آهن، پر هتي صفت ٿي ڪم آيا آهن، تنهنڪري انهن کي صفت ظرفي زماني چئبو آهي.

۶۔ بعضي فارسي ۽ عربي ترڪيبن جو به سنڌيءَ ۾ استعمال ٿيندو آهي.

تازم	اڀدي	دوامي	قديم
ديرينم	ازلي	سابق	مدامي
ماهوار	جديد	عارضِي	موسمي
هفتيوار	دائمي	فوري	وقتي

صفت ظرفي زمانيءَ جو استعمال ۱۱

”اڳين عادت ست، ته اڳها عاجز نه ٿين.“

(شاهه ۱۱ يمن ڪلياڻ)

”آءُ نه گڏي ٻرينءَ کي، پويون ٿيو ٻساهه.“

(شاهه: معذوري)

”ويڙو چٽائي، پوئينءَ رات ٻرينءَ ڏي.“

(شاهه: ڪنڀات)

”ڪالھوڪو ڪاڏي ويو، سندو جو ڳڻن جوڙ.“

(شاهه: رامڪلي)

”هيءَ هڏ وهائي، ڪڙھ ڪالھوڻي ڏينھن کي.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”نيرانا ٿي نين، نيئي آڇ ٻرينءَ ڪسي.“

(شاهه: آسا)

”وسارينديس نه ور جو اڇوڪو احسان.“

(سچل: ڪوهياري)

”ورلو ويڙا ڪسي، ڪيائي ڏنھ ڪوڏڙيو.“

(سچل: جوک)

۳۔ صفت ظرفي اسلوبِي يا طرزيءَ جون ترڪيبون:

۱۔ اسم جي پٺيان عدد ۽ جنس مطابق حرف علت آڻڻ سان صفت ظرفي اسلوبِي ٺهندي آهي. مثلاً:

مؤنث		مذڪر	
واحد	جمع	واحد	جمع
اڀرو	اڀرا	اڀري	اڀريون
ڀلو	ڀلا	ڀلي	ڀليون
تڪڙو	تڪڙا	تڪڙي	تڪڙيون
ڏاڍو	ڏاڍا	ڏاڍي	ڏاڍيون

۲۔ ڪي ظرف جا ٻنڌ عدد ۽ جنس مطابق صفت ظرفي اسلوبِي ٿي ڪم ايندا آهن. مثلاً:

مذڪر		مؤنث	
واحد	جمع	واحد	جمع
اڇاترو	اڇاترا	اڇاتري	اڇاتريون
اگرو	اگرا	اگري	اگريون
اوچتو	اوچتا	اوچتي	اوچتيون
آهستو	آهستا	آهستي	آهستيون
موچارو	موچارا	موچاري	موچاريون

۳۔ ڪي ظرف جا لفظ، جي صفت اسلوب ۾ ٿي ڪم ايندا آهن، عدد توڙي جنس ساڳي صورت ۾ رهندا آهن. مثلاً:

انڪلي
الڪ
جدا
چالاڪ
ڌار

صفت ظرفي اسلوب ۾ جو استعمال:

”ڪيچان آيو قانلو رات هو چاريءَ روءِ.“

(شاهه: ديسي)

”ڀينر ڀليءَ ڀت، لڳس ٻان ڀروچ جو.“

(شاهه: حسيني)

*

”اوچتي حملي سبب هراس پيدا ٿيندو آهي.“

*

”ڏکڙي پنڌ ۾ ماڻهو جلد ڏکجي پوندو آهي.“

*

”هرڪا جماعت جيڪڏهن الڳ رستو اختيار ڪندي

ته قومي يڪجهتي قائم نه ٿي سگهندي.“

۴۔ صفت مقداري يا قدرتيءَ جون ترڪيبون:

۱۔ عدد ۽ جنس مطابق ڦرندڙ صفتن جا مثال:

عام صورت		فاعلي صورت	
واحد	جمع	واحد	جمع
اتانگهيون	اتانگهي	اتانگهو	اتانگها
اچيون، اوچيون۔	اچي، اوچي۔	اچو، اوچو۔	اچا، اوچا۔
اونچيون	اونچي	اونچو	اونچا
اڏوريون	اڏوري	اڏورو	اڏورا
اڏيڪيون	اڏيڪي	اڏيڪو	اڏيڪا
اڻپوريون	اڻپوري	اڻپورو	اڻپورا
اڻمهيون	اڻمهي	اڻميو	اڻميا
اونهيون	اونهي	اونهو	اونها
اوڻيون	اوڻي	اوڻو	اوڻا
بي ڪاڻيون	بي ڪاڻي	بي ڪاڻو	بي ڪاڻا
تانگهيون	تانگهي	تانگهو	تانگها
ٿلهيون	ٿلهي	ٿلهو	ٿلهها
ٿوريون	ٿوري	ٿورو	ٿورا
پوريون	پوري	پورو	پورا
پوڻيون	پوڻي	پوڻو	پوڻا
جالاريون	جالاري	جالارو	جالارا
جهجهيون	جهجهي	جهجهو	جهجهها
ڏاڍيون	ڏاڍي	ڏاڍو	ڏاڍا
ڌريون	ڌري	ڌرو	ڌرا
ساريون	ساري	سارو	سارا
سڄيون	سڄي	سڄو	سڄا
سموريون	سموري	سمورو	سمورا
منهيون	منهي	منهو	منها

صفت ظرفي مقداريءَ جو استعمال:

”اڏڻ وٽسور سهي، نيند مَ ڪريو ناڪڻا.“

(شاه: سريراڳ)

”باقي سرخ-وردار، ساڙي ڏسي پنپليا.“

(سچل: راڻو)

”اسان ۽ پرين شال هون برابر ڏينهڙا.“

(شاه: سارنگ)

”ميڙي مٽائين جو بيهڪ ڇاڙهيم بار.“

(شاه: سريراڳ)

”هي تان ٿورڙيون، جي تون پورا پسي پلئين،

راتيون پيون گهڻيون، جي توينديون هيڪليون.“

(شاه: ڏهر)

”آءُ نه گڏي پرينءَ کي پورا ڏينهن ٿيا.“

(شاه: معذوري)

”سگهان نه چوري، ڏاڍو نيئر نينهن جو.“

(شاه: سهڻي)

”سيوا ڪر سمنڊ جي، جت جر وهي ٿو حال.“

(شاه: سريراڳ)

”ساجن سڀ چمار، اڪيون اوهان جي آسري.“

(شاه: ڪنڀات)

”ساري رات سڄاڻ سودو ڪن صاحب سين.“

(شاه: سريراڳ)

”سڀيئي سببان جي ڪر حوالي ڪم.“

(شاه: سريراڳ)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”سهڻي سڻيءَ مڃيو مون ماروءَ مين من.“

(شاه: مارئي)

”مستي تنهنجي ست ۽ ڪالهه گهرجي ڳچ.“

(شاه: مارئي)

”ماڃن انهيءَ سيڱ مين ڦٽيئي گهڻا فقير.“

(شاه: يمن ڪلياڻ)

”راضي ٿي راڻا، معاف هڙئي ڪر منديون.“

(سچل: راڻو)

”سچل سامڙن تي محبت وسي هوڪ.“

(سچل: جوڳ)

”ذري وڏي ڪالهڙي بسڳي ٿا سمجهن.“

(شاه: پرياتي)

”اکين ڪي آهين وڏا وجهه وڙهن جا.“

(شاه: آسا)

”پاڻا ڏوه چڙهن جيئن ورق ورائن وٿو.“

(شاه: يمن ڪلياڻ)

”صبر وڏو ست ۽ سگها ميڙي سپرين.“

(شاه: حسيني)

”جاجة تو مٿانءَ ملڪ هڙوئي گهوريان.“

(شاه: سورڻ)

هـ صفت عددي:

اها صفت جا موصوف جو مقرر عدد يا تعداد ظاهر

ڪري، تنهن کي صفت عددي چئبو آهي. هڪ، پنج، ڏهه،

سؤ، پهريون، ٻيو، چوٿون، پنجو، ٽيڻو، سواو، اڌ، ٽهائي،

اٺين پتي وغيره صفت عدديءَ جا مثال آهن.

صفت عدديءَ جا هيٺيان مکيه چار قسم آهن:

- ۱- صفت عددي شماري .
- ۲- صفت عددي ترتيبِي يا قطاري .
- ۳- صفت عددي اضافي .
- ۴- صفت عددي ڪسري .

۱- صفت عددي شماري:

اها صفت جا موصوف جو ڳاڻيٽو ڏيکاري، تنهن کي صفت عددي شماري چئبو آهي. مثال: ٻه، ٽي، ٻن، چئن، چونڪو، پنجو، ڏهاڪو، ويهارو، هرھڪ وغيره صفت عددي شماريءَ جا مثال آهن.

صفت عددي شماريءَ جو گردان:

حالت فاعلي عام صورت

هڪ، هڪڙو، هڪڙي هڪ، هڪڙي، هڪڙيءَ

ٻن ٻن

ٽن ٽي

چئن چار

پنجن پنج

ڏهن ڏهن

وڙيهن وڙيهه

چاليهن چاليهه

سَوَن سَوِيَن

هزارن هزارين

لَڪَن لَڪِيَن

ڪروڙن ڪروڙين

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

صفت عددي شماريءَ جون ترڪيبون:

۱- جن انگن جي پوئين حرف تي زير هوندي، يا انهن جي پچاڙي 'اي' يا 'اي' هوندي آهي، انهن جي صورت فاعلي توڙي عام حالت ۾ ساڳي رهندي آهي. مثلاً:

سٺ

بستر

اسيني

نوي

۲- جمع جي حالت ۾ موصوف مطابق صفت عددي شماريءَ ۾ ٻيو ڦيرو ايندو آهي. مثلاً:

پنجن پيسن، پنجن پيسن

چاليهن ورهين، چاليهن ورهين

ڪوڙين ذاتين، ڪوڙين ذاتين

هزارن ماڻهن، هزارين ماڻهن يا ماڻهن

۳- صفت عددي شماريءَ جو موصوف جيڪڏهن ڪو انگ يا عدد هوندو آهي، ته جمع جي حالت ۾ اهو به جمع ۾ هوندو آهي، پر ڪن حالتن ۾ فارسيءَ وانگر موصوف واحد ۾ به هوندو آهي. مثلاً:

موصوف جمع جي صورت ۾:

ٻه ساءِ به سَوَ

ٽي ساءِ ٽي سَوَ

چار ساءِ چار سَوَ

پنچ هزار

ست لک

اٺ ڪروڙ

ٽو ارب

موصوف واحد جي صورت ۾:

هڪ سؤ

ٻہ سؤ

ٽي سؤ

چار سؤ

ست سؤ

ٺٽو سؤ

يارهن سؤ

۴- تاڪيد يا تخصیص خاطر صفت عددي شماريءَ جي لفظ سان ”اي“ لڳائي آهي. مثلاً:

هڪ ئي

ٻئي، ٻئي، ٻنهي

ٽئي، ٽيئي، ٽنهي

چارئي، چئنهي

سَوَئي، سَوَئي، سون ئي

هزارئي، هزارن ئي

لک ئي، لکن ئي

۵- صفت عددي شماريءَ کي ٻيون ۽ ڪي ٻڌڻيون لڳنديون آهن، جهڙوڪ: ”آڪو“، ”ايڪو“، ”ڪو“، ”او“ ۽ ”آرو“ وغيره. مثلاً:

ايڪو، اڪو ڏهاڪو

ٻڪو، ويهارو

ٽڪو، ٽيهارو

چونڪو، چاليهارو

پنجو، سئڪو، سائڪو

صفت عددي شماريءَ جو استعمال :

”ايڪ پيالو ۾ ڇڻا، غشق نم ڪري اٿ،
مائين ڪين ميان ۾ ۾ ٿي تراريون ٿت.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”نو نيس ڏهم ڏاوڻيون پيدرهن پمد پياس.“

(شاهه: ڪنڀات)

”ڏهم ڏهم پيرا ڏينهن ۾ پاڻ مٿائن گهور.“

(شاهه: رامڪلي)

”تبو ٿيرون ماه، ڪتو ڪينجهر ڪنڌين.“

(شاهه: ڪاموڏ)

”ويا ڪنهن ڏيهان، ۾ ٿي لڳن ڏينهڙا.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”ڪنڊا مون پيرن ۾ توڻي لڪ لڳن.“

(شاهه: معذوري)

”سوڍن اچي سمنڊ ۾ ٿيا سيڻاها سوڙها.“

(شاهه: سهڻي)

”سهسپين سائر ٻوڙيون، منڌ ٻوڙيو مهران.“

(شاهه: سهڻي)

”ٿڌي ٻسي ٿي، هڻو تان آهي هڪڙو.“

(شاهه: ڪوهياري)

”جڙي جنهن جوان جي لڳا ڏو-ڏو-ڏو-ڏو گهاء“

(شاهه: ڪيڏارو)

”سهسپين شڪرانا ڪوڙين پال ڪريم جا.“

(شاهه: سريراڳ)

”ٻن ترارين جاءِ، ڪانهي هيڪ ميان ۾.“
(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”ستين وهن سير ۾، ماڻڪ موتي لعل.“
(شاهه: سريراڳ)

”لکين لوڙائو، سهسين آهن سچ ۾.“
(شاهه: حسيني)

”ڪوڙين لک هزار، ان اونداهيءَ انڌا ڪيا.“
(شاهه: رامڪلي)

”سڪن ۽ سوري ٻيٽي اکر هيڪڙي،
ٻنهي جي پوري، جيءَ ڏني ري نه جڙي.“
(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”ڏسڻ ۾ ڪر ڏور، حد ٻنهي جي هيڪڙي.“
(شاهه: حسيني)

”ڏاڪهن ڏيرن ڏونگرن ڏنهي ڏنم ڏک.“
(شاهه: ديسي)

”انڌي پهر انهن جي وات اٿس وائي.“
(سچل: ڪنڀات)

*

”هن بچاءُ هڪڙي حملي سان دشمن جا لاه
ڪري ڇڏيا.“

*

”راجا ڏاهر جنگ ۾ لشڪر سان گڏ هزارين هاڻي
ڇاڙهي موڪليا.“

*

”سفر تان موٽي اچڻ ۾ ڏهاڪو ڏينهن لڳي ويندا.“

۲- صفت عددي ترتيبِي يا قطاري :

اها صفت جا موصوف جو ترتيبوار نمبر ڄاڻائي، تنهن کي صفت ترتيبِي يا قطاري چئبو آهي، قطاري انهيءَ ڪري جو قطار ۾ نمبرن مطابق شمار ڪبو آهي. مثلاً: پهريون، ٻيو، ٽيون، چوٿون، پنجون وغيره.

صفت عددي ترتيبِي پنهنجي موصوف مان عدد، جنس ۽ حالت پڻ اندر ڦرندي آهي، جيئن هيٺ ڏيکاريو ويو آهي.

واحد	جمع	واحد	جمع
پهريون، پهرئين	پهريان، پهرين	پهرين، پهرين	پهريون، پهرين
ٻيو، ٻئي	ٻيا، ٻين	ٻي، ٻي	ٻيون، ٻين
ٽيون، ٽئين	ٽيان، ٽين	ٽين، ٽين	ٽيون، ٽين
چوٿون، چوٿين	چوٿان، چوٿن	چوٿين، چوٿين	چوٿيون، چوٿين
پنجون، پنجين	پنجان، پنجن	پنجين، پنجين	پنجيون، پنجين

صفت عددي ترتيبِيءَ جو استعمال :

”ٿوڏيءَ ٻي نه تات آهس ميهارئي من ۾.“

(شاهه: سهڻي)

”ڇهريون ويري پانهنجو آه نفس نفس نادان.“

(شاهه: پروو)

”جهون ويري ڇهر ٿيو، جنهن منوان ڪيا نه سير.“

(شاهه: ديسي)

”هڪڙا ڀائر ٻيا ڀائيا، ٿيان جاني يار.“

(شاهه: ڪيڏارو)

”ڪير ڪاڙين جي ڇهر ٿين ڏينهن پروڙ.“

(شاهه: رامڪلي)

”ويهي ويراڳين جو ٻڙي ڏينهن پڌم حال.“

(شاهه: رامڪلي)

”ڪارهين ڏينهن ڪرم، وريو ويراڳين جو.“

(شاهه: رامڪلي)

”وڏي ڏينهن سڀ ڏينهن ست نر سنڀران.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”ناحق نهاريڻ پنا پيا پرينءَ لاءِ.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”پيا در ڏيئي پن ڪي، آيس تنهنجي در.“

(شاهه: سورٺ)

”سنڌي جو ڳان ذات، ٻڙي پيري پاڪ مڙي.“

(شاهه: رامڪلي)

”هڪ سفر ساعت، ٻيو سفر سال،

پهرينون تا راحت، پويون تا پوءِ رهيو.“

(سچل: آسا)

”ٻي جهان ڏٺا ڪيو، ٿا ٿئين جهان وڃن.“

(سچل: آسا)

”هڪ ست پڙهيائين، ٻي ست سڏ ڪن ٻيو.“

(سچل: پيو)

۳- صفت عددي اضعافي:

اها صفت جا موصوف جي ”هون“ يا ”مگھم“ ظاهر ڪري، تنهن کي صفت عددي اضعافي چئبو آهي. ”اضعاف“ جي معنيٰ آهي ٻڌو يا ٻيڻو ڪرڻ. عام طرح عدد شماريءَ جي پٺيان ”اون“ يا ”اوت“ اکر سان ”او“ ۽ ”اي“ واحد ۽ ”آ“ ۽ ”يون“ جمع ۾ گڏڻ سان صفت عددي اضعافي ٺهندي آهي. مثلاً:

مذڪر		مؤنث	
واحد	جمع	واحد	جمع
هڪوڻو	هڪوڻا	هڪوڻي	هڪوڻيون
ٻيڻو	ٻيڻا	ٻيڻي	ٻيڻيون
ٽيڻو	ٽيڻا	ٽيڻي	ٽيڻيون
چوڻو	چوڻا	چوڻي	چوڻيون
پنجوڻو	پنجوڻا	پنجوڻي	پنجوڻيون
ڏهوڻو	ڏهوڻا	ڏهوڻي	ڏهوڻيون
سئوڻو	سئوڻا	سئوڻي	سئوڻيون
هزاروڻو	هزاروڻا	هزاروڻي	هزاروڻيون
سوائوڻو، سوايو	سوائوڻا، سوايا	سوائوڻي، سوائي	سوائوڻيون، سوايو
ڏيڍو	ڏيڍوڻا	ڏيڍوڻي	ڏيڍوڻيون
اڍانوڻو	اڍانوڻا	اڍانوڻي	اڍانوڻيون
هڪوڻو	هڪوڻا	هڪوڻي	هڪوڻيون
ٻڻو	ٻڻا	ٻڻي	ٻڻيون
ٽڻو	ٽڻا	ٽڻي	ٽڻيون
چوڻو	چوڻا	چوڻي	چوڻيون

صفت عددي اضعافيءَ جو استعمال :

”هنهن هوند مٿي، پر ٻڏيءَ جا ٻيڻا ٿيا.“
(شاهه: سهڻي)

”هينئر اٿئي هيءَ صبح سوايو ڏيانءِ.“
(شاهه: سورٺ)

*

”هاڻي توڙي هيڻو ته به گهوڙي کان ٻيڻو.“

*

’گهوڙي کان اٺ جو ٽي ڏي وڌو‘ قد ٿيندو.

*

’دنيا ۾ انسان کي نيڪيءَ جو ٽي هوڏو اجر ملي ٿو.

۴- صفت عددي ڪسري:

اها صفت جا موصوف جو حصو يا پتي ظاهر ڪري تنهن کي صفت عددي ڪسري چئبو آهي. ’ڪسر‘ جي معنيٰ آهي ڀڄڻ. اڌ، اڌواٽ، اڌورو، ٽهائي، ٽين پتي، پوڻو، منو، چوٿ، چوٿائي، چوٿون حصو وغيره صفت عددي ڪسريءَ جا مثال آهن.

صفت عددي ڪسريءَ جو استعمال:

”جيڪي چئين ۽ ٻيڙ تنهنجي اٺين پتي جي اک ڇيئي.“
(شاهه: ليالان چنيسر)

*

’ورثي ۾ زال جو اٺون حصو ملڪيت جو مقرر آهي.
’هرسند مسلمان تي فرض آهي ته هر سال پنهنجي
ملڪيت جو چاليهون حصو زڪوة طور صدقو ڪري.

۵- صفت ضميري يا اشارو:

اهو ضمير جو لفظ جو ڪنهن اسم يا پتي ضمير جي اکيان اچي ۽ ان جي وصف يا تخصيص ظاهر ڪري يا ان ڏانهن اشارو ڪري، تنهن کي ’صفت ضميري‘ يا ’اشارو‘ چئبو آهي. مثلاً: هيءَ دنيا، ڪي ماڻهو، هرڪو انسان، سڀڪا عورت، جو ڪتاب، جيڪو ملڪ، سوهندڙ هي جو، سي جي، جيڪا ما، ڪاڇا وغيره، انهن ترڪيبن ۾ ’هيءَ‘، ’ڪي‘، ’هرڪو‘، ’سڀڪا‘، ’جو‘، ’جيڪو‘، ’سو‘، هي

سي، جيڪا ۽ 'ڪا' ضمير جا لفظ آهن جي صفت جي صورت
۾ يا اشاري طور استعمال ٿيل آهن.

هيٺ مختلف ضميرن جا لفظ جيڪي صفت طور استعمال
ٿيندا آهن:

مذڪر	مؤنث	
واحد	واحد	جمع
اِن، اِهيءَ	اِن، اِهيءَ	اِنهن
اَن، اُنهيءَ	اَن، اُنهيءَ	اُنهن
اِيءَ	اِيءَ	اِي
اَو	اَو	اَو، او
اِهو	اِها	اِهي
اُهو	اُها	اُهي
جو، جيڪو	جا، جيڪا	جي، جيڪي
سو	سا	سي
ڪو	ڪا	ڪي
آءٌ، مون، مان	آءٌ، مون، مان	اسان
تو، تون	تو، تون	توهان
هو، هن	هو، هن	هي، هي، هيئن
هي، هي، هيئن	هي، هي، هيئن	هي، هي، هيئن
تنهن، تنهن	تنهن، تنهن	تن، تين
جنهن، جنهن	جنهن، جنهن	جن، جين
ڪنهن، ڪنهن	ڪنهن، ڪنهن	ڪن، ڪين
اوترو	اوتري	اوتريون
ايترو	ايتري	ايتريون
تيرو	تيري	تيريون

جيترو	جيترا	جيتري	جيتريون
ڪيترو	ڪيترا	ڪيتري	ڪيتريون
هيترو	هيترا	هيتري	هيتريون
اهڙو	اهڙا	اهڙي	اهڙيون
تهڙو	تهڙا	تهڙي	تهڙيون
جهڙو	جهڙا	جهڙي	جهڙيون
ڪهڙو	ڪهڙا	ڪهڙي	ڪهڙيون
مهڙو	مهڙا	مهڙي	مهڙيون
ايڏو	ايڏا	ايڏي	ايڏيون
تيڏو	تيڏا	تيڏي	تيڏيون
جيڏو	جيڏا	جيڏي	جيڏيون
ڪيڏو	ڪيڏا	ڪيڏي	ڪيڏيون
هيڏو	هيڏا	هيڏي	هيڏيون
ايهو	ايها، ايهن	ايهي	ايهن، ايهون
تيهو	تيها، تيهن	تيهي	تيهن، تيهون
جيهو	جيهها، جيهن	جيهي	جيهن، جيھون
ڪيهو	ڪيهها، ڪيهن	ڪيهي	ڪيهن، ڪيهون
سڀڪو، هرڪو	سڀ، سڀني	سڀڪا، هرڪا	سڀ، سڀني
سڀڪنهن	سڀئي	سڀڪنهن	سڀئي
هرڪنهن		هرڪنهن	

صفت ضميريءَ جو استعمال:

”ڇاڻين ته ۾ ڄاڻ، اِيءَ در اڀوجهن جو.“
 (شاهن: پريات)
 ”اِيءَ گت غواصن، جيئن سمنڊ سوجهيائون.“
 (شاهن: سريراڳ)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”اي ڪم الاهي نه ته ڪنن ۾ ڪير گهڙي.“

(شاهه: سهڻي)

”ان ڪهوڙن هنئي گهڙيون، دوسن ڏانءِ دور ڪيون.“

(شاهه: ليلاڻ چنيسر)

”انهيءَ وائيءَ ور-سمجهي ڪو سچو چوي.“

(سچل: آسا)

”لوئي اها لوءِ جي ۾ ڇن نه ڇڏيندياس.“

(سچل: ڪنڀات)

”سي لانگو آيا، لعل، پينر پاڪ مڙن مون.“

(سچل: جوک)

”راڻو ڪا رات ويو ڪجهي ڳالهه ڪري.“

(شاهه: مومل راڻو)

”سا سڪ ملان ڪيئن، جنهن اندر آهيرا ڪيا.“

(شاهه: پزووسنڌي)

”سوڪو پرايائين پٿور، سڪي جيئن ساڻو ٿيو.“

(شاهه: ڪنڀات)

”مون گهر اچي جي ٿي مينڌرو مهمان.“

(شاهه: مومل راڻو)

”تو ورهون ڪيتريون، مون ورتون وريچ.“

(شاهه: ليلاڻ چنيسر)

”تو در آيس داسڙا، اوڪڻ ڪري اپاره.“

(شاهه: ليلاڻ چنيسر)

”هن ڪام: نالو ڪهڙو، هي ڪهر سندا ڪن،

هيءَ ڪام مڙيوئي گوجرو جت راڻوڙيون رهن.“

(شاهه: مومل راڻو)

”هي منهن ڏيئي ان تون و هٿ ڪاٽي نه مرين.“

(شاه: مارئي)

”هن مسند مارو ستر، ڍنگر ڍار رهن.“

(شاه: مارئي)

”هوءَ جي حق ڀڄن، سي ڪئن ستيون سومرا.“

(شاه: مارئي)

”سا پٿر سامي سڪيا، جا پٿر جو ڪُڇ جڳاءُ.“

(شاه: رامڪلي)

”لڏيئي جت لاٿون، سو ڏيه پسندينءَ مارئي.“

(شاه: مارئي)

”هيءَ آهائي جوءَ، جنهن مٿي تي ور مٽيو.“

(شاه: ليلان چنيسر)

”سالڪ مون سيڪار ڪو ٻه انهيءَ پاند جو.“

(شاه: آسا)

”منهنجي آه اها، ڪڏهن ڪيريندي ڪوٽ ڪي.“

(شاه: مارئي)

”هي هڏو ۽ چم گهوريو محب ميهار تان.“

(شاه: سهڻي)

”جهن وڻ گهڻا وهائيا ان سين آر لسڪياس.“

(شاه: ڪنڀات)

”تنهن واحد کي واه، جو ستر ٻيڻي ڪري.“

(شاه: سريراڳ)

”لکيو جو نراڙ سو انگ ڪپاڙيءَ نه ٿئي.“

(شاه: سهڻي)

”جي ماڻهن کي مارين، تن سورن کي سڏ ڪريان.“

(شاه: مسٽي)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”پوريءَ پي نه تات، جيڪا سا جتن جي.“
(شاهه: حسيني)

”ڪنهن ڌاءَ مڙج، ڪريون ويهي ڏي خبرون.“
(شاهه: مومل راڻو)

”لکن منجهه لپي ڪا سوراڻي سور سان.“
(سچل: مالڪوس)

”جوکي جال پجهن-پرڪون لڏوڪو ڪاڙهي.“
(سچل: جوک)

”هاري هيڪاندي ڪنهن پرتيندينءَ هوت مين.“
(شاهه: حسيني)

”هي جو ٿيڻو هو، سو اکر مٿو ڪون ڪو.“
(سچل: راڻو)

”اندر تون اچار، پنسا پڙهندين ڪيتر.“
(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”جهڙي تهڙي ٻالهه ڪي جمع جوڙيو ڪن.“
(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”لاڻي وڃان لوڪ، تو ڪهڙي اکر آڻي.“
(شاهه: ڪنڀات)

”جهڙو پنهنون پسان تهڙي سٺا ساڻ جي.“
(شاهه: ڀسي)

”جهڙا مين سڌير، ڪين لهندينءَ نڪي پيا.“
(شاهه: ڪوهياري)

”سسئي سوراڻن سان، ڪهڙو ليهڻ لڳو.“
(شاهه: حسيني)

”جهڙا اچن ڏينهڙا تهڙا ويٺي گهار.“

(شاه: مارئي)

”بيهودن ڀلا، ڪهڙو قدر قرب ڇو.“

(شاه: ڀيروئي)

”هيڏا! هاڃا ٿين. بري هين ڀنڀور.“

(شاه: حسيني)

”تنهن ڏوھ ڪيها، جن ڏيئي ڏوراپا ڄاڻيان.“

(شاه: مارئي)

”ڪنڌيءَ تي ڪيھي، حاج تنهنجي هنڄڙا.“

(شاه: ڪارائيل)

”ووڙيم سڀ وٽان، يار ڪارڻ جت جي.“

(شاه: مسئي)

”جيتي جيتريون لکيون لڄ قلم ۾،

تتي تيتريون ڪهڙيون گهارڻ آيون.“

(شاه: معذوري)

*

”هرڪو ماڻهو هوند تي خوش ته هوندو آهي.“

*

”سڀڪنهن ماڻهوءَ کي پنهنجو ڪيو آڏو ايندو.“

*

”سڀڪا ٻڪري پنهنجي پاڻي ٽنگجي.“

۶۔ صفت مرکب:

۱۔ اها صفت جا هڪ کان وڌيڪ لفظن جي ٺهيل هجي، تنهن کي صفت مرکب چئبو آهي. مرکب لفظ ٻن يا وڌيڪ لفظن گڏڻ سان ٺهندو آهي. صفت مرکب ٺهڻ جا ڪي خاص طريقا هيٺ ڏجن ٿا:

۱۔ اسم جي پٺيان صفت گڏڻ سان. مثلاً:

اکين سڄو مڙس تار
رياهه لانگهو منهن ڪنڌرو
زبان دراز نڪ سنئون
گوندر گاڏئون وات ٻاڙهو

۲۔ اسم جي پٺيان ضمير گڏڻ سان. مثلاً:

تر جيترو
جبل جيڏو
چنڊ جهڙو
۳۔ اسم جي پٺيان اسم مفعول گڏڻ سان. مثلاً:

اکين ڏٺو
پيڙيءَ ٻڌو
درد ڀريو
دل کهريو
نانءَ چڙهيو
ڏاڙهيءَ ڪوڙيو
ڪٽيءَ کنيو
مٿي ڦريو
ڦانگ ڪاڌو
نڪاح ٻڌي

۴- اسم جي پٺيان امر جو صيغو آڻڻ سان. مثلاً:

اڪين پوٽ	کٽي چوڙ
پنيءَ پوڙ	لڄ پال
چڻي پور	ننگ پال
غم ٿار	هٿ ٿاڙ
ڪٽان مار	هٿانءَ ٿار

۵- ضمير جي پٺيان ٻئي ضمير آڻڻ سان. مثلاً:

ان جيترو
تو جهڙو
پاڻ جيڏو

۶- ظرف جي پٺيان اسم مفعول آڻڻ سان. مثلاً:

گڏ ويٺل
مٿي ڦريل
هيٺ پيل

۷- عام طرح اسم مرڪب جڏهن ٻنهي ڪنهن اسم جي اڳيان ايندو آهي ته صفت مرڪب جو ڪم ڏيندو آهي. مثلاً:

اڍنگي (چال)	سلاچڻو (نوڪر)
اڻ واقف (ماڻهو)	مچڏو (فقير)
اورچ (هاري)	نيسٽو (بدن)
بي نچيو (چوڪر)	نيهڻو (آدمي)
بي دين (شخص)	نيڪ بخت (عورت)
مهاجهو (سائين)	وڏ ڦڙو (مينهن)
ششماهي (امتحان)	هڏ ڏوڪي (انسان)

۸- فارسي ۽ عربيءَ جون صفتي ترڪيبون به سنڌيءَ استعمال ٿينديون آهن، جن جا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

درد مند	جهانديد ■	خونخوار	سريع القدم
دولتمند	غمزده	خوبصورت	شريف النفس
حاجتمند	خدا داد	خوشحال	عجيب الخلقت
المناڪ	ايماندار	خوشخلق	غريب الوطن
خطرناڪ	خدا ترس	همخيال	كريم الطبع
خوفناڪ	سود خور	همدرد	نحيف البدن

صفت مرڪتب جو استعمال:

”پاڻي ڀيڻيءَ ٻوڙ، سهڻيءَ ليکي سِير جو.“

(شاه: سهڻي)

”آڏ ٽرچيا آهڙا ڏونسگر کسي ڏاڪا.“

(شاه: ڊيسي)

”درن ڀريون دانهون ڪري ٿي ڪاٺن ۾.“

(سچل: ڪوهياري)

”منهن مٽيءَ ميرا، هئا ٻيهون اڇڙا.“

(سچل: ڪلياڻ)

*

”ڪي منهن مٿا ماڻهو اندر جا کوٽا هوندا آهن.“

*

”اکين ڏٺو احوال ۾ اڌ ڪوڙو هوندو آهي.“

*

”بي چيو ٻار هميشه خطا ڪائيندو آهي.“

*

”حاجتمند ماڻهو جتي ڪٿي هڪ ٽنگيندو آهي.“

*

”خدا داد نعمتن جو قدر ڪرڻ گهرجي.“

۴۔ (صفت جا درجا)

سنڌيءَ ۾ صفت جا درجا سنسڪرت ۽ فارسيءَ وانگر تشبيهي علامتن ملائڻ سان نسا آهن، پر صفت جي درجن ظاهر ڪرڻ لاءِ ڀيٽ ڪيل شيءَ جي پٺيان حرف جر جا لفظ جهڙوڪ: ”کان“ ۽ ”۾“ وغيره استعمال ٿين ٿا، البت صفت سان گڏ ظرف جا لفظ به، جهڙوڪ: ”وڌيڪ“، ”گهٽ“ ۽ ”ڪجهه“ استعمال ٿيندا آهن. هيٺيان جملا مثال طور ڏجن ٿا:

مور هڪ سهڻو پکي آهي.
 مور ڪبو تر کان سهڻو آهي.
 مور ڪبو تر کان وڌيڪ سهڻو آهي.
 ڪبو تر مور کان گهٽ سهڻو آهي.
 ڪبو تر ڳيري کان ڪجهه سهڻو آهي.
 مور سڀني پکين ۾ سهڻو آهي.
 ڀيٽ جي لحاظ کان صفت جا ٽي درجا آهن:

- ۱۔ صفت نفسي
- ۲۔ صفت تفضيلي
- ۳۔ صفت مبالغوي

۱۔ صفت نفسي:

اها صفت، جنهن جو تعلق فقط پنهنجي موصوف سان هجي، يعني فقط موصوف جي وصف بيان ڪري، تنهن کي صفت نفسي چئبو آهي. مثال:

”اڇي پک مَ ۾ ۽ اندر مڙيوئي اڳڙيون.“

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”اونڊاهي رات ۾ تارا واٽ ڏسڻدا آهن.“
 ”ڪلراڻي زمين ۾ عمدو فصل پيدا نه ٿيندو آهي.“
 ”وضو يا غسل پاڪ پاڻيءَ سان ڪرڻ گهرجي.“

مٿين جملن ۾ ڏنل لفظ: ”اچي“ ”اونڊاهي“ ”ڪلراڻي“
 ”عمدو“ ۽ ”پاڪ“ صفت نفسيءَ جا مثال آهن.

صفت نفسيءَ جو استعمال.

”اڄ پڻ اڍنگا ويڻ، مون کي مڪا جيڏين.“

(شاهه: مارئي)

”آيل سامونڊين جي آهي اڙانگي جڙوءَ.“

(شاهه: سامونڊي)

”مون ٿي چيئي ڪانڌ، پٽي پاڙ م مڪڙي.“

(شاهه: سريراڳ)

”مينهيون پاڻ سراديون ٿڌا ڇرن ٿرن،

وڏي اوهه آنيون، پٺيءَ لائي ڦرن،

ماري اچيو سمهيون ڏين ڪير سڄو.“

(شاهه: سارنگ)

”ٿڌي مٽي ٿر جي ولهيءَ وسائجاه.“

(شاهه: مارئي)

”پڪا رڇ ڪنڀار جا، ڀڪي نهائين.“

(شاهه: سهڻي)

”ڇڱا چنڊ چڻيج، سنهيا ڪي سڄڻين.“

(شاهه: ڪنڀات)

”سرهو سر وڃائبو ڪوٽن ڪائرن.“

(شاهه: ڪارابل)

”سڪا منهن سندن، پيرين ڀڄا اڻا ڪيٽرا.“

(شاهه: ڪاهوڙي)

”سڀڙ سيءُ پيو، نم مون سوڙ نه، گبرو.“

(شاهه: رڀ)

”سنهي شيءِ سڀو مون ماروءَ مين ساهه.“

(شاهه: مارئي)

”ڪوهيارو قهري، ويو نهوڙي نسل ۾.“

(شاهه: ديسي)

”ڪارا ڪٻڙ ڏيه، ۾، ٻيا واريءَ منجهه وٽان.“

(شاهه: مارئي)

”خبر ڏي ڪري ڪا مومل جي مڃاز جي.“

(شاهه: مومل راڻو)

”ننڍي وڏي ڳالهڙي سڄي ٿا سمجهن.“

(شاهه: پرڀاتي)

”وڏا طالع تن جا، جي مارڳ منجهه مرن.“

(شاهه: معذوري)

”پون سڀ ڪوڙيون ڳالهيون سڄا! سڄو عشق الست.“

(سچل: ڪجري)

۲- صفت تفصيلي:

اهو صفت جو لفظ جو ٻن يا وڌيڪ اسمن يا ضميرن جي پاڻ ۾ مشابھت، سبقت يا فضيلت ظاهر ڪري، تنهن کي صفت تفصيلي چئبو آهي. مثلاً:

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

’هوائي جهاز ريل کان رفتار ۾ ٿيڙ آهي‘
 ’ذلت جي رزق کان عزت جي بک چڱي آهي‘
 ’مصيبت جو مقابلو ڪرڻ لاءِ صبر کان وڌيڪ مناسب
 طريقو ٻيو ڪونهي‘.

مٿين جملن ۾ لفظ: ’ٿيڙ‘، ’چڱي‘ ۽ ’مناسب‘ صفت
 تفصيليءَ جا مثال آهن.

۳- صفت مبالغو:

اهو صفت جو لفظ، جو هڪ موصوف جي ٻين مڙني
 جي ڀيٽ يا مقابلي ۾ برتري يا فضيلت بيان ڪري، تنهن کي
 صفت مبالغو چئبو آهي. مثلاً:

’سڀني مند ۾ بهار جي مند وڻندڙ آهي‘
 ’انسان سمورن ساهوارن ۾ اشرف آهي‘
 ’دنيا ۾ سڀ کان چڱو ماڻهو اهو آهي، جو خدا جي
 خلق جي خدمت ڪري‘.

مٿين جملن ۾ لفظ: ’وڻندڙ‘، ’اشرف‘ ۽ ’چڱو‘ صفت
 مبالغوي جا مثال آهن.

صفت جي درجن جي سڃاڻپ:

۱- صفت جي درجن ٽن جو ڪو خاص طريقو يا
 قاعدو ڪونه آهي. ڪنهن به صفت جي معاومات جملي ۾
 مندرس لاڳو آهن. ٻيا ضميرن جي ڏيکاريل مقابلي مان پئجي
 سگهي ٿي. صفت جي ڀيٽ ظاهر ڪرڻ لاءِ جي اکر عام طرح
 ڪم ايندا آهن، سي آهن: ’کان‘، ’ڪون‘، ’مان‘، ’منجهان‘ ۽

’ڀ‘ وغيره. البت مبالغئي ۾ جي حالت ۾ مذڪور اکرن اڳيان لفظ، جهڙوڪ: ’سڀ‘، ’سڀڪنهن‘، ’هرڪنهن‘، ’سڀني‘، ’مڙني‘ يا ’هڙني‘ استعمال ڪبا آهن. مثلاً:

سڀ کان سڀ کون سڀ مان سڀ منجهان،

سڀ ۾

سڀڪنهن کان سڀڪنهن کون سڀڪنهن مان سڀڪنهن منجهان،

سڀڪنهن ۾

هرڪنهن مان هرڪنهن کون هرڪنهن مان هرڪنهن منجهان،

هرڪنهن ۾

سڀني کان سڀني کون سڀني مان سڀني منجهان،

سڀني ۾

مڙني کان مڙني کون مڙني مان مڙني منجهان،

مڙني ۾

هڙني کان هڙني کون هڙني مان هڙني منجهان،

هڙني ۾

۲- تشبيهه يا پيٽ جي اکرن استعمال ڪرڻ کان سواءِ

۾ صفت جي لفظن مان تفضيل يا مبالغئي جو مفهوم حاصل

ڪري سگهجي ٿو. مثال طور چند جملا هيٺ درج ڪجن ٿا:

’هيءَ چڱيڏي تصوير آهي‘.

’ڳوٺ ۾ ڪو موچارو مڪان ڪونه آهي‘.

’اهڙو ٻيو ڪو روشن تارو ڏسڻ ۾ نه ٿو اچي‘.

’ايشيا کنڊ تي آهي جو وڏو ليکيو وڃي ٿو‘
 ’گهڻي دولت فقط تجارت ڪرڻ سان ئي حاصل ٿي
 سگهي ٿي‘ :

پهرين ٻن جملن ۾ ’چڱيري‘ ۽ ’سوچارو‘ صفت جا لفظ
 ڏيکارين ٿا ته موصوف جي ڀيٽ ۾ سڀني سان نه پر ڪن ٿورن
 سان ڪئي ويئي آهي، تنهنڪري انهن صفتن کي صفت تفضيلي
 شمار ڪبو. اهڙيءَ طرح ٻوين ٽن جملن ۾ صفت جا لفظ:
 ’روشن‘، ’وڏو‘ ۽ ’گهڻي‘ ڏيکارين ٿا ته موصوف جو
 درجو مٿڙي ۾ مٿانهون آهي، تنهنڪري انهن کي صفت
 مبالغو سڏبو.

۴- هونئن ته صفت هميشه موصوف سان عدد ۽ جنس ۾
 متفق هوندي آهي، پر درجن مٿان سان صفت جي صورت
 ساڳي رهندي آهي ان ۾ ڪوبه ڦيرو نه ايندو آهي. مثال:
 ’هيرو هڪ سخت ڌاتو آهي‘.

’هيرو لوھ ۽ ٽامي کان وڌيڪ سخت ڌاتو آهي‘.
 ’هيرو سڀني ۾ سخت ڌاتو آهي‘.

۵- سنڌيءَ ۾ فارسي ۽ عربيءَ جون تفضيل ۽ مبالغو
 واريون ترڪيبون به استعمال ٿينديون آهن، جن جا ڪي
 مثال هيٺ ڏجن ٿا.

فارسيءَ جون ترڪيبون:

فارسيءَ ۾ صفت جي لفظ کي پٺيان ’تر‘ ملائڻ سان
 صفت تفضيلي ۽ ’ترين‘ ملائڻ سان صفت مبالغو جڙندي آهي.

مثلاً:

<u>صفت نفسي</u>	<u>صفت تفضيلي</u>	<u>صفت مبالغو</u>
به	بهتر	بهترين
بد	بدتر	بدترين
خوب	خوبتر	خوبترين
خوش	خوشتر	خوشترين
کم	کمتر	کمترين

عربيءَ ۾ صفت تفضيلي توڙي مبالغوي جي ترڪيب ’أفعل‘ جي وزن تي هوندي آهي. مثلاً:

<u>صفت نفسي</u>	<u>صفت تفضيلي</u>	<u>صفت مبالغو</u>
حَسَن	أَحْسَن	أَحْسَن
حَقِير	أَحْقَر	أَحْقَر
صَغِير	أَصْغَر	أَصْغَر
عَظِيم	أَعْظَم	أَعْظَم
كَبِير	أكْبَر	أكْبَر

صفت تفضيلي ۽ مبالغوي جو استعمال:

”اوچو ٿيو اک، مون ڪَر ملاحن ۾.“
(شاهه: ڪاموڏ)

”پير پٺاڻي ڪٿرا، ڏونگر مٿي ڏسي.“
(شاهه: مسٽي)

”ڏاهي هيس ڏيه، ۾، سرتين منجه، سڄاڻ.“
(شاهه: ليلان چنيسر)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”ساهان اوڏو سپرين لوجيو تسان نم لهن.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”مٿائين هئو گهڻو، ڪڙو ناهه ڪلام.“

(شاهه: ڪلياڻ)

”وڏيري هيٺاس ۽ چنيسر جي راڄ ۾.“

(شاهه: ليان چنيسر)

”نفي ۽ اثبات ڪان پري پنڌ پيو.“

(سچل: آسا)

*

”وير وٺن ڪان معاف ڪرڻ احسن ڪم آهي.“

*

”شيطان انسان جو بددڙين ويري آهي.“

*

”ننڊ ڪان نماز بهتر عمل آهي.“

۱۰- (ضمير)

جملي ۾ ٻيا فقري ۾ ساڳي اسم کي هڪ کان وڌيڪ
 ۱۱- نعا استعمال ڪرڻ بدران، جو لفظ اسم جي جاءِ تي ڪم
 آڻجي تنهن کي ضمير چئبو آهي. يعني ضمير انهيءَ لفظ کي
 چيچي ٿو جو اسم جي بجاءِ ڪم اچي ۽ ان اسم جو عمل ڪري.

اسم اگرچہ مطلب ۾ ضمير کان وڌيڪ واضح هوندو آهي،
 پر ڪن حالتن ۾ ضمير جو استعمال نهايت ناگزير ٿي پوندو آهي.
 چاڪاڻ ته عبارت کي سهڻي بڻائڻ ۽ اسمي لفظن جي تڪرار
 کي روڪڻ لاءِ ضمير ئي ڪم اچي سگهي ٿو. مثال طور
 هيئن عبارت ڏجي ٿي:

”هڪڙو انسان جيڪڏهن پاڻ کي ٻين انسانن کان
 برتر سمجهندو ته هو ڪڏهن به پاڻ ۾ انساني اخلاق پيدا
 ڪري نه سگهندو.“

مٿين عبارت ۾ ٽلها لفظ ضمير جا لفظ آهن جي واسطيدار
 اسمي لفظن جي جاين تي ڪم آيل آهن. هاڻي جيڪڏهن
 انهن ضميرن جي بدران اصلي اسمي لفظ استعمال ڪبا ته
 عبارت اڻوڻندڙ ۽ عجيب پيئي لڳندي، جنهن جي صورت
 هيءَ ٿيندي:

”هڪڙو انسان جيڪڏهن انسان کي ٻين انسانن کان
 برتر سمجهندو ته انسان ڪڏهن به انسان ۾ انساني اخلاق
 پيدا ڪري نه سگهندو.“

ضمير جا مختلف قسم آهن جي هيٺ ڏجن ٿا:

۱- ضمير شخصي

۲- ضمير متصل

- ۳- ضمير اشارو
- ۴- ضمير موصول
- ۵- ضمير جواب موصول
- ۶- ضمير استفهام
- ۷- ضمير مبهم يا ڪنايه
- ۸- ضمير مشترڪ

۱- ضمير شخصي:

اهو ضمير جو ڳالهائيندڙ يا جنهن سان ڳالهائجي يا جنهن بابت ڪا ڳالھ، ڪجهه، ان مان ڪنهن جي لاءِ ڪم اچي، تنهن کي ضمير شخصي چئبو آهي. ضمير شخصي ٻن نمونن ۾ ڪم ايندو آهي: هڪڙو الڳ لفظ جي صورت ۾، مثلاً: آءٌ، مان، اسين، تون، توهان، هو ۽ اهي وغيره؛ اهڙن ضميرن کي ضمير منفصل چئبو آهي. منفصل جي معنيٰ آهي جدا يا علحده. ٻيو حرفي يا ضميري پڇاڙيءَ جي صورت ۾، جو اسم، فعل يا حرف جر سان ملائي ٿيندو آهي، جنهن کي ضمير متصل چئبو آهي. متصل جي معنيٰ آهي گڏيل يا ڳنڍيل. ضمير متصل کي ضميري پڇاڙي به ڪري سڏبو آهي. ضمير متصل جو تفصيلي بيان اڳتي ايندو.

ضمير شخصيءَ جا ٽي قسم آهن:

- ۱- ضمير متڪلم
- ۲- ضمير حاضر يا مخاطب
- ۳- ضمير غائب

۱- ضمير متڪلم:

اهو لفظ جو ڳالهائيندڙ شخص پنهنجي ٻيڙان ڪم آڻيندو آهي، تنهن کي ضمير متڪلم چئبو آهي. 'متڪلم' لفظ جي معنيٰ آهي ٻئي سان ڪلام ڪندڙ يا ڳالهائيندڙ، مثلاً: آءٌ، مان، مون، اسان ۽ اسين وغيره.

ضمير متڪلم جو گردان:

حالت فاعلي	عام صورت
واحد: آءٌ، آئون، مان، مون	مڻهين، مان، مون
جمع: اسان، امين	اسان

ضمير متڪلم جو استعمال:

”آءٌ ڪيئن سوڙئين سمهان، مون ورگهاري ولهه.“

(شاهه: مارئي)

”مون کي ڏنءُ ڏيئي وڃي ڍوليو ڍٽ قراريو.“

(شاهه: مومل راڻو)

”جيڪي ڏٺو مان، سو جو ڏٺو جيڏئين.“

(شاهه: سهڻي)

”ننگا آهيون نڪتا اسين سارو لوڪ.“

(شاهه: مارئي)

”روز ازل استاد اسان کي، ست ڀريت جي پاڙهي.“

(سچل: گجري)

”منهنجو ٻيچ پنهنوءَ سان ازل لاکون آه.“

(سچل: ڪوهياري)

۲- ضمير حاضر يا مخاطب:

جنهن لفظ سان حاضر يا موجود شخص کي خطاب ڪجي،
 يا جو لفظ حاضر مائهوءَ سان ڳالهائڻ وقت سدس نالي وٺڻ
 بدران ڪم آڻجي، تنهن کي ضمير حاضر يا مخاطب چئبو آهي.
 ”تون“، ”توهين“ ۽ ”اوهان“ وغيره ضمير حاضر جا مثال آهن.

ضمير حاضر جو گردان:

عام صورتحالت فاعلي

واحد: تو، تون تو، تنهن
 جمع: اوهان، اهان، اوان، آن اوهان، اهان، آن، توهان، تھان
 اورھين، اھين، اورين، ائين،
 توهان، تھان، توان، تھان،
 توھرين، تھرين، تورين، تھين،
 ضمير حاضر جو استعمال:

”ويج ويچائي ڇڏ، توکي سڌ نه سور جي.“
 (شاه: يمن ڪلياڻ)

”سڌ تڏهن جا سپرين آڏ ٿي سڃاڻان،
 توکي ڏسيو سپرين دعويٰ ڪن گهڻا،
 آڏ ٿي هٿ هٿان، ته تون ڪنهن جو ٿيندين سپرين“
 (شاه: بروو)

”وڇو سڀ وري، آڳين جي ورن واريون.“
 (شاه: سسئي)

”مارئڙا ماندي، آڏ اوهان ريءَ آهيان،
 سڪيا آن ساڻيهه، مان هستي باندي.“
 (سچل: ڪنڀات)

۳- ضميمه غائب:

جو لفظ غير حاضر يا غير موجود ماڻهوءَ جي نالي
 وٺڻ بدران ڪم آڻجي، تنهن کي ضمير غائب چئبو آهي.
 مثال: هڻو ۽ آهي وغيره.

ضمير غائب جو گردان:

عام صورت	حالت فاعلي
مذڪر مؤنث	مذڪر مؤنث
واحد: هين، ٻين، ٽين، ٺهين، ٻارن، ٻارن، ٻارن (هين، ٻين، ٽين، ٺهين، ٻارن، ٻارن، ٻارن)	واحد: هي، هيءَ، هيءَ، هيءَ، هيءَ، هيءَ (هي، هيءَ، هيءَ، هيءَ، هيءَ، هيءَ)
جمع: هين، ٻين، ٽين، ٺهين، ٻارن، ٻارن، ٻارن (هين، ٻين، ٽين، ٺهين، ٻارن، ٻارن، ٻارن)	جمع: هي، هي، هي، هي، هي، هي (هي، هي، هي، هي، هي، هي)

هيٺيان ضمير اشاري جا لفظ پڻ ضمير شخصي طور غائب جي صيغي ۾ ڪم ايندا آهن:

عام صورت	حالت فاعلي
مذڪر مؤنث	مذڪر مؤنث
واحد: اهو، اهي، اهي، اهي، اهي، اهي (اهو، اهي، اهي، اهي، اهي، اهي)	واحد: اها، اها، اها، اها، اها، اها (اهو، اهي، اهي، اهي، اهي، اهي)
جمع: اهي، اهي، اهي، اهي، اهي، اهي (اهو، اهي، اهي، اهي، اهي، اهي)	جمع: اهي، اهي، اهي، اهي، اهي، اهي (اهو، اهي، اهي، اهي، اهي، اهي)

ضمير غائب جو استعمال:

”سانوڻ گهري سڀڪا، هتيءَ سرهي سڀاري.“
(شاهه: سهڻي)

”هتيءَ جي چونڊي ٿي، ته ڪاٺيارو ٿين ڪڙم.“
(شاهه: معذوري)

”هتيءَ جي حق پڇن، سي ڪيئن ستيون سومرا.“
(شاهه: مارئي)

”آءُ آهين جي آهيان، توڙي مون نه مڃين.“
(شاهه: مارئي)

نوٽ: ضمير متڪمل ۽ حاضر جي حالت ۾ مذڪر توڙي مؤنث جو صيغو ساڳيو رهندو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”ڪا ڄا مام مٺن، هين پڻ هئي هين سين.“
(شاهه: ڊيسي)

”هڏهن ڪونهي هجيءَ، هٿو پڻ ڪونهي هين ري.“
(شاهه: آسا)

”اهو پسي آئون، بيخود ٿيسڙس سرتيون.“
(سچل: ڀيروئي)

”هٿو هلي ويڙا حال ۱۱ هي قابو مٿي قال ۲۱“
(سچل: جوڳ)

۲- ضمير متصل:

اهو ضمير جو ٻئي لفظ سان ملحق ٿي استعمال ٿئي، تنهن کي ضمير متصل چئبو آهي.

جملي ۾ لفظن کي ترتيب ڏيڻ ۽ ان کي ڏيکڻ کان پچاڻڻ خاطر ضمير شخصيءَ کي ٻين لفظن سان ضميري نشانين يا پچاڙين جي صورت ۾ لڳائبو آهي. مثلاً: ۱. هو ۲. سندس ۳ ۽ وٽس وغيره. انهن لفظن ۾ ’م‘، ’ء‘ ۽ ’س‘ ضمير متصل جا مثال آهن.

ضمير متڪلم جون پچاڙيون:

واحد	جمع
م، س	ن، اُون، هتون، مون، سين

مثال:

اسڙ: ۱. پائڻم ۲. پائڻئون

نوٽ ۱: ضمير غائب جي عام صورت مذڪر توڙي مؤنث جي صيغي ۾ ساڳي رهندي آهي.

نوٽ ۲: ضمير متصل جو استعمال سنڌيءَ ۾ ڀنڀڻ پڻ ٻولين جي ڪثرت سان ٿيندو آهي.

فعل: اٿم، آهيم، چير، چوندم.
حرف جر: ساڻم.
اٿئون، آهينئون، چيوسون،
چوندامين
ساڻئون، ساڻهئون

ضمير حاضر جون پڇاڙيون:

جمع

واحد

هين، هيئن، ۽، ي،
ين، ني، ئي
و، ۽، يا، آو

مثال:

اسم: ڀاڻي، ڀاڻين، پڻهين
فعل: اٿئي، اٿئي، آهئي،
چيئي، چوندين
حرف جر: ساڻ، ۽، ساڻهئي
ڀاڻو، پڻو، پڻو
اٿو، آهيو
چيو، چونڌو
ساڻو

ضمير غائب جون پڇاڙيون:

جمع

واحد

س، او، اين
آ، ن، نين، ائون

مثال:

اسم: ڀاڻس
فعل: اٿس، آهيس، چيو،
چونڌو، چيائين
حرف جر: ساڻس
ڀاڻن، ڀاڻنين
اٿن، آهين، چوندا،
چيائون
ساڻن

ضمير متصل جو الحاق ۽ ان جون ترڪيبون:

ضمير متصل جو الحاق گهڻو ڪري عام اسمن سان ٿي
ٿيندو آهي، مگر انهن اسمن سان ٿيندو آهي جي رشتي يا

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

قرايت جا نالا هوندا آهن، ان کان سواءِ ان جو الحاق فعل ۽ حرف جر سان به ٿيندو آهي، جيئن مثال طور مٿي ڏيکاريو ويو آهي.

ضمير متصل جڏهن ڪنهن اسم سان لاڳو ٿيندو آهي ته گهڻو ڪري اسم جي اضافت بيان ڪندو آهي. مثلاً: 'پٽم' جنهن جي معنيٰ آهي 'منهنجو پٽ' پر فعل يا حرف جر سان لڳڻ جي حالت ۾ ضمير منفصل جي معنيٰ ۾ استعمال ٿيندو آهي. مثلاً: 'چوندس' يا 'چوندم' يعني 'مان چوندس' 'وٽر' يعني 'مون وٽ' وغيره.

ضمير متصل جي الحاق سان ڪن حالتن ۾ اسم جي پوئين حرف ۾ هيٺيون تبديليون اينديون آهن:

۱- اهي اسم جن جي واحد جي صيغي جو پويون حرف همزه (ء) هوندو ته متصل صورت ۾ اهو مٽجي 'ڻ' يا 'ڻه' ٿي پوندو آهي. مثلاً:

اسم	متصل صورت
ڀاءُ	ڀائڻم
ڀيڻ	ڀيڻم
ڌيءُ	ڌيڻم
جوءُ	جوڻم
ماءُ	ماڻم

۲- 'ا' پڇاڙيءَ وارا اسم جهڙوڪ: جوءُ، چوڪر

وغيره ۽ فاعلي توڙي عام صورت ۾ يا ته ساڳي حالت ۾ رهندا آهن، يا وري انهن جي 'ا' پڇاڙي مٽجي 'آ' ٿي پوندي آهي، جيئن 'جوءُ' مان 'جوِيَم' وغيره.

واحد

(جوءَ)

متڪلم: جوڻيم، جوڻهيم، جوڻيم،

جهوڻيم، جوڻيم، جوڻيم

حاضر: جوڻي، جوڻهي، جوڻهين،

جوڻيئي، جوڻو، جوڻهو،

جوڻيو، جوڻهيو، جوڻيو،

جوڻيو

غائب: جوڻس، جوڻهس،

جوڻيس، جوڻهيس،

جوڻيس، جوڻيس،

جوڻن، جوڻهن،

جوڻين، جوڻين،

جوڻين، جوڻين

جمع

(جويون، جوڙ)

جوڙيم، جوڙيم، جوڙيم،

جوڙيم، جوڙيم، جوڙيم

جوڙيئي، جوڙيئي، جوڙيئي،

جوڙو، جوڙو، جوڙو،

جوڙيو

جوڙيس، جوڙيس،

جوڙيس، جوڙيس،

جوڙين، جوڙين،

جوڙين، جوڙين

(چوڪريون)

چوڪرييم، چوڪرييم،

چوڪرييم، چوڪرييم،

چوڪريئي، چوڪريئي،

چوڪريو، چوڪريو،

چوڪريو، چوڪريو

چوڪريس، چوڪريس،

چوڪريس، چوڪريس،

چوڪرين، چوڪرين،

چوڪرين، چوڪرين

(چوڪري)

متڪلم: چوڪرييم، چوڪرييم،

چوڪريئي، چوڪريئي

حاضر: چوڪريئي، چوڪريئي،

چوڪريو، چوڪريو،

چوڪريو، چوڪريو

غائب: چوڪريس، چوڪريس،

چوڪريس، چوڪريس،

چوڪرين، چوڪرين،

چوڪرين، چوڪرين

۳- اهي اسم جن جي واحد جي صيغي جي ٻڌڻي
 ’اي‘ هوندي ته ضمير متصل جي صورت ۾ ’اي‘ ٻڌڻي
 منجهي ’ا‘، ’ي‘ يا ڪن حالتن ۾ ’ي‘ ٿي هوندي آهي
 يا حرف ’ي‘ منجهي ’ه‘ ۽ ’ه‘ ٿي هوندو آهي، جيئن
 هيٺ ڏنل گردان مان ظاهر آهي:

واحد

(ڏٺي)

متڪلم: ڏٺيس، ڏٺيسين،
 ڏٺينئون، ڏٺينئون
 حاضر: ڏٺيئي، ڏٺيئي،
 ڏٺين، ڏٺو، ڏٺو
 غائب: ڏٺس، ڏٺس،
 ڏٺن، ڏٺن، ڏٺن

واحد

(چاچي)

متڪلم: چاچيس، چاچيسين،
 چاچيسين، چاچينئون،
 چاچينئون
 حاضر: چاچيئين، چاچيئين،
 چاچيئي، چاچيئي،
 چاچو، چاچو،
 چاچينو، چاچينو
 غائب: چاچيس، چاچيسين،
 چاچيسين، چاچيسين،
 چاچيسين، چاچين،
 چاچين، چاچين

جمع

(ڏٺي)

ڏٺيسين، ڏٺيسين،
 ڏٺينئون، ڏٺينئون
 ڏٺيئي، ڏٺيئي، ڏٺيئي،
 ڏٺيو، ڏٺيو
 ڏٺس، ڏٺس، ڏٺس،
 ڏٺن، ڏٺن، ڏٺن

جمع

(چاچيون)

چاچيسين، چاچيسين،
 چاچيسينئون، چاچيسينئون
 چاچيئي، چاچيئي،
 چاچيئي، چاچيئي،
 چاچيو، چاچيو
 چاچيس، چاچيسين،
 چاچيسين، چاچيسين،
 چاچيسين، چاچيسين

واحد	جمع
(ماسي)	(ماسيون)
متكلم: ماسيمر	ماسيمير
ماسيمير	ماسيمير
ماسين	ماسين
ماسين	ماسين
حاضر: ماسين	ماسين
ماسين	ماسين
ماسين	ماسين
ماسين	ماسين
غائب: ماسين	ماسين
ماسين	ماسين
ماسين	ماسين
ماسين	ماسين

ع- اسمن جي ”۲“ پڇاڙي متصل جي صورت ۾ قائم رهندي آهي، پر ساڳئي وقت ”آ“ ۾ تبديل ٿي ويندي آهي. مثلاً: پاڻس ۽ پاڻس وغيره.

۱۲. پڇاڙيءَ جي ڪن اسمن ۾ حرف 'ڻ' جو اضافو ٿيندو آهي. مثال: ٺهڻ، ٺهڻ، ٺهڻ وغيره.

۲. پڇاڙيءَ وارن اسمن جو گردان:

واحد	جمع
(ياك)	(ياكتر)
متكلم: ياكتر، ياكتر، ياكتر،	ياكتر، ياكتر، ياكتر، ياكتر،
سام: ياكتره-ون،	ياكتر نهون، ياكتر نهون،
ياكتره-ون، ياكتره-ون،	ياكتره-ون، ياكتره-ون،

منڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

ڀاڻڙ نبي، ڀاڻڻي، ڀاڻڙ ڏيو،
ڀاڻڻيو

ڀاڻڙ نيس، ڀاڻڻيس،
ڀاڻڙ ڏين، ڀاڻڻين

(ڀڻٽ)

ڀڻڙ، ڀڻڙي، ڀڻڙ ڏيو،
ڀڻڙ ڏيون

ڀڻڙي، ڀڻڙي، ڀڻڙيو،
ڀڻڙو

ڀڻڙس، ڀڻڙيس، ڀڻڙن،
ڀڻڙين

(ڀڻڙ، ڀڻڙي)

ڀڻڙ، ڀڻڙي، ڀڻڙ ڏيو،
ڀڻڙ ڏيون

ڀڻڙ، ڀڻڙي، ڀڻڙ ڏيو،
ڀڻڙ ڏيون

ڀڻڙس، ڀڻڙيس، ڀڻڙن،
ڀڻڙين

حاضر: ڀاڻي، ڀاڻين، ڀاڻيهين،
ڀاء، ڀاڻو

غائب: ڀاڻس، ڀاڻيس، ڀاڻهيس،
ڀاڻن، ڀاڻهين

(ڀڻٽ)

متڪلم: ڀڻڙ، ڀڻڙي، ڀڻڙ ڏيو،
ڀڻڙ ڏيون

حاضر: ڀڻڙي، ڀڻڙهين، ڀڻڙهين،
ڀڻڙو، ڀڻڙيو

غائب: ڀڻڙس، ڀڻڙيس، ڀڻڙهيس،
ڀڻڙن، ڀڻڙهين

(ڀڻي)

متڪلم: ڀڻڙ، ڀڻڙي، ڀڻڙ ڏيو،
ڀڻڙ ڏيون

حاضر: ڀڻڙي، ڀڻڙهين، ڀڻڙهين،
ڀڻڙو، ڀڻڙيو

غائب: ڀڻڙس، ڀڻڙيس، ڀڻڙهيس،
ڀڻڙن، ڀڻڙهين

منڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

(پڻ)

متڪلم: پڻم، پڻم، پڻم، پڻم،
پڻمڻئون، پڻمڻئون،
پڻمڻئون

حاضر: پڻي، پڻي، پڻي،
پڻين، پڻهين، پڻو،
پڻو

غائب: پڻس، پڻس، پڻس،
پڻن، پڻهين

(ڌيءَ)

متڪلم: ڌئم، ڌئم، ڌئم،
ڌئمڻئون، ڌئمڻئون،
ڌئمڻئون

حاضر: ڌمي، ڌمي، ڌمي،
ڌمين، ڌئو، ڌئو،
ڌئو

غائب: ڌمس، ڌمس، ڌمس،
ڌمس، ڌمس،
ڌمن، ڌن

(ماءُ)

متڪلم: مائهم، مائهم، مائهم،
مائهمڻئون، مائهمڻئون،
مائهمڻئون

حاضر: مائي، مائهن، ماءُ،
مائهو، مائو

(ڀينر، ڀينرُون)

ڀينر، ڀينر، ڀينر،
ڀينرڻئون، ڀينرڻئون

ڀينري، ڀينري،
ڀينريو، ڀينريو

ڀينرس، ڀينرس،
ڀينرن، ڀينرن

(ڌيءَ، ڌيءَ)

ڌئم، ڌئم، ڌئم،
ڌئمڻئون، ڌئمڻئون

ڌمي، ڌمي،
ڌمين، ڌئو، ڌئو

ڌمس، ڌمس،
ڌمن، ڌن

(مائٺر، مائٺرُون، مائٺُون)

مائٺر، مائٺر، مائٺر،
مائٺرڻئون، مائٺرڻئون

مائٺري، مائٺري،
مائٺريو، مائٺريو

واحد

(ڄاڻو)

متڪلم: ڄاڻم، ڄاڻي، ڄاڻيس، ڄاڻيسين،
ڄاڻهين، ڄاڻهينون،
ڄاڻينئون

حاضر: ڄاڻائي، ڄاڻائين،
ڄاڻهين، ڄاڻسون،
ڄاڻهينون

غائب: ڄاڻيس، ڄاڻيسين،
ڄاڻهينس، ڄاڻهينس،
ڄاڻين، ڄاڻهين

(مڻهڙو)

متڪلم: مڻهڙم، مڻهڙي، مڻهڙو،
مڻهڙينئون

حاضر: مڻهڙو، مڻهڙين،
مڻهڙو، مڻهڙو

غائب: مڻهڙس، مڻهڙس،
مڻهڙهينس، مڻهڙين،
مڻهڙهين

جمع

(ڄاڻا)

ڄاڻم، ڄاڻي، ڄاڻيس، ڄاڻيسين،
ڄاڻهينون، ڄاڻينئون

ڄاڻائي، ڄاڻائين،
ڄاڻهينون، ڄاڻسون

ڄاڻيس، ڄاڻيسين،
ڄاڻهينس، ڄاڻهينس،
ڄاڻين، ڄاڻهين

(مڻهڙا)

مڻهڙيس، مڻهڙينئون

مڻهڙائي، مڻهڙين

مڻهڙيس، مڻهڙيسين

اسم سان ضمير متصل جو استعمال:

”تي ٿيڻ ڪم ڌار ٿيڻ ڀاڙو تن پرين کان.“
(شاه: پروو)

”چوڏهنءَ ماه چنڊ جن پڙ ۾ ڀاڳڀياس.“
(شاه: ڪيڏارو)

*

’مون کان پوءِ ڀڄڻ لڳو ڪي ڪم سنڀالڻو آهي.’

*

’پيءُ ته ان پڙهيل اٿن باقي ڇوڪريئس ڇڱي تعليم حاصل ڪئي آهي.’

*

’اهڙي ڏکئي وقت ۾ پاڻ کي وڻي اوهان جي مدد ڪئي آهي.’

*

’ڀڄڻ لڳو ۾ ته شرافت جو انگ ٿي ڪونهي، پر پڙهين ڏاڍو پرهيزگار هوندو هو.’

*

’ادا! ڇاچڻ ڪيڏانهن ويو آهي جو ڪيترن ڏينهن کان ڪچهريءَ ۾ ٿي ڪونه ٿو اچي.’

ضمير متصل جو فعل سان الحاق:

وڃڻ مصدر جي فعل جو گردان:

جمع

واحد

متڪلم:

مذڪر: وڃان، ويس، ويسر، وڃون، ياسون، ياسين،

وينداسون، وينداسين، وينداسر،

مؤنث: وڃان، ويس، ويسر، وڃون، وينسون، وينسين،

وينداسن، وينداسين، وينداسر، وينداسر،

وينداسر، وينداسر

حاضر:

مذڪر: وڃين، وڃين، ويندين، وڃو، وڃو، ويندو

مؤنث: وڃين، وڃين، ويندين، وڃو، وڃو، ويندو

غائب:

مذڪر: وڃي، ويو، ويندو وڃن، ويا، ويندا
مؤنث: وڃي، وئي، ويندي وڃن، ويئون، وينديون

لڪڻ مصدر جي فعل جو گردان:

جمع

واحد

متڪلم:

لڪڻون، لکيوسون، لکيوسين،	لڪان، لڪيئس،
لڪنداسون، لڪنداسين	لڪندس، لڪندس.
لڪون، لکيوسون، لکيوسين،	لکان، لڪيئس، لڪندس،
لڪنديئونسون، لڪنديونسين	لڪنديس، لڪندس،
	لڪنديئس.

حاضر:

لڪو، لڪيئو، لڪندو	لڪين، لڪيئي، لڪندين
لڪو، لڪيئو، لڪنديو	لڪين، لڪيئي، لڪندين

غائب:

لڪن، لڪيو، لڪيائون،	لڪي، لڪيو، لڪيائين،
لڪندا	لڪندو
لڪن، لڪيو، لڪيائون،	لڪي، لڪيو، لڪيائين،
لڪنديئون	لڪندي

فعل سان ضمير متصل جو استعمال:

”ٻاڙي ويڄ (۱) هڪدم تان مون مور نه ٻڃيا،

تسلاهيئن پيغام، موريسر اڪين ۾.“

(شاه: يمن ڪلياڻ).

(۱) شعر ۾ بعضي فعل جي متصل صورت ۾ ”آ“ ۽ ”او“ جا اچار
قائمر رهندا آهن، مثلاً: پيار ۽ ڏورم وغيره.

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نجو

”ساجهر سنڀارڻ جي ڪنڌيءَ ڪن ڏٺام،
آسانگي ارواح جي اڀي تڙ ٽڪيام.“
(شاهه: سهڻي)

”ڪڇ ڪهايم ڪوڙ، ڀڳهه عهد الله جا.“
(شاهه: سريراڳ)

”ڏٺي ڏينهن ڏٺام، ڪوه ڇاڻان ڪهڙا پرين،
سج، آلهي، واجهائيندي ويام،
تن ري سال ڀيام، جن ري ساعت ٺهه سران.“
(شاهه: سهڻي)

”ساجن توهان ڌار، ڏٺم ڏينهن قيام جنو.“
(شاهه: ديسي)

”شال م وڃيم شاهه، ڌاران پسن پرينءَ جي.“
(شاهه: معذوري)

”لڳم پاڻ پروج جو، امڙ پل م مون،
سڀ رڳيدن ڀٽس رت سڀر ڪچڇاڻ اوري ڀون.“
(شاهه: حسيني)

”ساري بنناسين ڪي رڻم ساري رات.“
(شاهه: رانگلي)

”اڀريم انگور، ستي سپيرين نجا.“
(شاهه: رپ)

”سونهن وڃايم سومرا، ميرو منهن ڏيئور،
وڃڻ تست ڀيئور، جت هلڻ ٺاهه حسن ري.“
(شاهه: مارئي)

”پتنگ ڇاڻين پاڻ ڪي، ته اچي آڳ اجهاءُ.“
(شاهه: ڀن ڪلياڻ)

”واهڙ ڀريون نه پاء، تو پن ليڪو ڏيئو
 سڏا سانون ڏينھڙا هيئن نه هوندا.“
 (شاه: سهڻي)

”ڏورن منجهان ڏس، پوند هوت پنهنءَ جو.“
 (شاه: مسٽي)

”حشر ويل حساب ۾ ڇڏي نه ويندوم،
 ساريو سڏ ڪندوم، ڪوهيازو ڪڇ ڏئي.“
 (شاه: ديسي)

”ڪانگل ڪوه، ٿيوءَ جو پيو آهين پٽ ۾،
 اڪي اس تڙ ڪونه سھين، اڄ سارو ڏينھن سٺو.“
 (شاه: پورب)

”اڄ ڪر منجه، صبح، نئي ڦريلءَ ڌوڙ ۾.“
 (شاه: مومل راڻو)

”سٽي نه سرندياء، ڪر پچار پرينءَ جي،
 وهامي ويندياء، گهڻا هنندين هٿڙا.“
 (شاه: ڏهر)

”آءُ اڏامي هنجھڙا، سر ۾ سارينٽي،
 مٿان مارينٽي، پاڙھيري پھ ڪري.“
 (شاه: ڪاراپل)

”ساريم سي سنگھان جنم گذاريم جن سان.“
 (سچل: ڪنڀات)

”ڪوئي خيال نه هوم، هيٽس هيڪاندي مارئين،
 ”نان هي قدر پيوم، جان جو وڇڙيس ويڙھ کان.“
 (سچل: ڪنڀات)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”همير ههڙي حال تي چوند“ ڇا ته جهن،
ڦالائق ۽ ڦسادان، سنڌيند، سڀ سومرا.“
(سچل: ڪنڀات)

”ڀرڻ ڪاڻ دڀن ۾، ڀن وڌا ڀاڻس،
هوئي مهاڻي ماڻس، هن سان ڪرم ڪريو.“
(سچل: ڪلياڻ)

”آئي ڪانگ ڏٺوس، ڪو عريضو عجيب جو،
ڀنر سڀ ڀدوس، ڳاڙيندي ڳوڙهن سين.“
(سچل: مالڪوس)

”مائر مينهن ڀيان، روجهون موٽي آيون،
اوسر سندا ڏينھڙا، وسري سڀ ويان،
ٿاڻا ٿر ٿيان، ٽٽيون ٽوڙيون گڏيون.“
(سچل: ٻهاري)

”ڪارون ڪيئن نه ڪريانس، ٿو ڏئي سنيها سڄاڻ،
پڻي پر پڪيءَ جا، ساڻ جوهر جڙيانس،
مسوٽن ۽ لعلن سان، ڀنر ڪنڀ ڀريانس،
ڀيرين دست ڌريانس، آءُ نياڻا ڏيندڙ نينھ، جو.“
(سچل: مالڪوس)

سنڌيءَ ۾ ڪثرت سان اهڙا فعل استعمال ٿيندا آهن، جن سان ضميري پڇاڙيون الڳ نه لڳنديون آهن، پر ضمير جي سڃاڻپ سندن فعل مان ٿيندي آهي. مثلاً: ”ويو“ جو مطلب آهي ”هو ويو“ ۽ ”ايندا“ جو مطلب آهي ”هو يا اهي ايندا“ وغيره. اهڙن فعلن مان ڪن جو گردان هيٺ ڏجي ٿو:

جمع

اچون، آهيون،
ڏسون، هجون

واحد

ٻڌل: اچان، آهيان،
ڏسان، هجان

حاضر: اچن، آهين،	اچو، آهيو
ڏسين، هجين	ڏسو، هجو
غائب: اچي، آهي،	اچن، آهن
ڏسي، هجي	ڏسن، هجن

استعمال:

”ڏهو م نيٺان ته پير ٺهاريان پرينءَ جو.“
(شاهه: معذوري)

”ڪڇو لايان ڪر، ڪيچان اوري جي وran.“
(شاهه: ديسي)

”سڀ ننڍيون ئي ڏکرو لالچ ڇڏي لوپ.“
(شاهه: معذوري)

”توڻي لوڀين نه پير، توءَ راحت آه رڙهن ۾.“
(شاهه: معذوري)

”طمع جي تنسوارستان ڪرين مڱڻا.“
(شاهه: پرياتي)

”ڏکيءَ سنڊيون ڏونگرين وڻ ٽن وايون ڪن.“
(شاهه: معذوري)

”مون کي هاريائون، ٻاروچي ٻولي ڪري.“
(شاهه: ديسي)

”پليٽيءَ ڪان پانهنجا پاڪ رکيائون ٻنڌ.“
(شاهه: رامڪلي)

”وساري ويهه رهيو حال ٻڌي هيئي،
جي آهيو اتيئي، سا لهو سنڌ سنگهار جي.“
(سچل: ڪنڀات)

”هريان جا پيغام، ٿو ڏکي مڙئي مام ۾.“
(سچل: مالڪوم)

ضمير متصل جو حرف جز سان الحاق:

حرف جر سان ضمير متصل لڳائڻ جي صورت ۾ حرف جر جي لفظن جي '۱' ۽ '۲' پڇاڙي قائم رهندي آهي. مثلاً: منجهس، منجهس، وٽ، وٽس، سان، سائين وغيره. مگر 'آ' جو اچار منجي 'آ' يا 'ا' ٿي پوندو آهي، مثلاً: ڪنن، ڪنن، مٿان، مٿس، مٿيس وغيره. البت شعر 'آ' جو آواز بعضي بحال رهندو آهي، جيئن: ڪنام، مٿام، منجهان، وٽان وغيره.

حرف جر سان ضمير متصل جو گردان:

جمعواحد

(سان)

سائون، سائينھون،
سائينھون
سائو

متڪام: سائين

حاضر: سان

سائين، سائين (۱)

غائب: سائين

(ڪن)

ڪنن، ڪنھن، ڪنھن
ڪنھن، ڪنھن

متڪام: ڪنن، ڪنن، ڪنام

ڪنن، ڪنن، ڪنن

حاضر: ڪنن، ڪنن، ڪنن

ڪنن، ڪنن، ڪنن
ڪنن

غائب: ڪنن، ڪنن، ڪنن

ڪنن

(۱) شعر ۾ جمع غائب جي صيغي ۾ 'سائين' واري ترڪيبي صورت ۾ ڪم ايندي آهي ۽ ساڳي طرح 'ڪنن' وغيره.

(مٿي)

متڪلم: مٿس، مٿان
 حاضر: مٿي، مٿاءِ، مٿان
 غائب: مٿس، مٿان
 مٿان، مٿان، مٿان
 مٿان، مٿان، مٿان

(منجهڙ)

متڪلم: منجهڙ، منجهڙ
 حاضر: منجهڙ، منجهڙ
 غائب: منجهڙ، منجهڙ
 منجهڙ، منجهڙ، منجهڙ
 منجهڙ، منجهڙ، منجهڙ

(وٽ)

متڪلم: وٽس، وٽان
 حاضر: وٽ، وٽي، وٽان
 غائب: وٽس، وٽان
 وٽ، وٽ، وٽ

اهڙي طرح حرف جر جي ٻين ڪن لفظن جهڙوڪ: ڏانهن ۽ کان وغيره مان به ضمير متصل جو الحاق ٿيندو آهي. ڪن حرف جر جي لفظن جي متصل صورت فقط غائب جي صيغي ۾ هوندي آهي. مثلاً: ڪي وغيره.

واحد

غائب: کيس.

جمع

کين.

حرف جر سان ضمير متصل جو استعمال:

”جان جان ساڻءَ سامهه تان پاڙج ڪوم پنهنوءَ سين.“
(شاهه: معذوري)

”تان ڪي ساڻن اور، جان آهين اوطاٽن،
ڏهه ڏهه ڀيرا ڏينهن ۾ پاڻ هٿائڻن گهور.“
(شاهه: رامڪلي)

”هي سر سمانو گهوٽ هٿائڻو گهوريان.“
(شاهه: ڪيڏارو)

”تان سوعين جي غين جو هٿائڻس تقطوڏور ڪرين.“
(شاهه: ڪلياڻ)

”جي ڪي ڪم سندام، جوڻا ڏٺا جيڏين،
ڪيلن سڀ هٿائڻ، ساهيڙيون ۽ سرتيون.“
(شاهه: ليلاڻ چنيسر)

”سو سپوڻي حال هٿجهانڻين معلوم ٿي.“
(شاهه: ڪلياڻ)

”جي پائين جو ٻي ٿيان ته هٿجهي پري سر،
هٿجهي بابو بکيا هٿجهي گروه جو گهر.“
(شاهه: رامڪلي)

”ڪنهن کي ڪين چون، هٿجهن جو پريٿو.“
(شاهه: ڪوهياري)

”وڻن ويسئي آهيان، ڏسيو ڪين ڏسان.“
(شاهه: رامڪلي)

”اردا سڀئي عمر کي ويجهو ٿي وٺانس.“
(شاهه : مارئي)

”ايڪ قصر در لڪ ڪوڙين ڪٽيس ٻڙ ڪيون.“
(شاهه : ڪلياڻ)

”سڀاجهي ساجهم ڪئي، سڃاڻي سڀطان.“
(شاهه : رامڪلي)

”سو ڪينءَ هيٺو جهليان، جهجي جو ڪيٻان.“
(شاهه : حسيني)

”هٿن ٽپڪ ٽپڪڙا، چڪندڙا اچن.“
(شاهه : مارئي)

”هٿم آه، ميان هوتن حرف نه هڪڙو.“
(بچل : ڪوهياري)

”منهن نه لاهه هٿانم آءُ اوهان جي آهيان.“
(بچل : ڪوهياري)

”هوت وٿم جي هوءَ، تا سڪ گذاريان ڏينھڙا.“
(بچل : ڪوهياري)

ضمير متصل جو ”سندو“ لفظ مان عام الحاق ٿيندو آهي. ”سندو“ لفظ جو استعمال ٻن نمونن ۾ ٿيندو آهي: هڪڙو حرفِ اضافت جي معنيٰ ۾، جنهن جي معنيٰ هوندي آهي ”جو“، مثال: ”سندم ڪلام“ يعني ”منهنجو ڪلام“، ”محبت سند“ ”سچ“ يعني ”محبت جو سچ“ وغيره. ٻيو حرف جر جي معنيٰ ۾، جنهن جي معنيٰ هوندي آهي ”سنئون“ مان يا گڏ، تائين ۽ جهڙو يا مثل وغيره، مثال:

۱- هو سچ سندو مون وٽ پهتو.

۲- مان رات سندو انتظار ڪندو رهيس.

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

۷- هن جو گلاب سنڌو جهرو هڪ گهڙيءَ ۾ زرد

ٿي ويو.

پهرئين جملي ۾ ’سنڌو‘ لفظ جي معنيٰ آهي ’سنئون يا سان‘، ٻئي جملي ۾ ان جي معنيٰ آهي ’ٽائين يا ڀر‘ ۽ ٽئين جملي ۾ ان جي معنيٰ آهي ’جهڙو يا مثل‘ انهن ٽنهي جمالن ۾ ’سنڌو‘ حرف جر آهي.

’سنڌو‘ مضاف يا اسم سان عدد ۽ جنس ۾ متفق رهندو آهي. مثلاً:

واحد

جمع

مذڪر: (ساوڻ) سنڌو (ڏينهن) (ساوڻ) سنڌا (ڏينهن)
 مؤنث: (ساوڻ) سنڌي (رات) (ساوڻ) سنڌيون (راتيون)
 شعر ۾ ’سنڌو‘ لفظ اڪثر زور خاطر استعمال ٿيندو آهي.
 ’سنڌو‘ لفظ سان ضمير متصل جو گردان:

واحد

جمع

متڪلم: سنڌ مڙ، سنڌو مڙ، سنڌ ٽٽون، سنڌ ٽٽيون،
 سنڌام، سنڌام، سنڌ ٽٽون، سنڌ ٽٽيون،
 سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو،
 سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو،
 سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو،
 سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو،
 حاضر: سنڌ مڙ، سنڌو مڙ، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو،
 سنڌ مڙ، سنڌ مڙ، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو،
 سنڌ مڙ، سنڌ مڙ، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو،
 سنڌ مڙ، سنڌ مڙ، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو،
 سنڌ مڙ، سنڌ مڙ، سنڌ ٽٽو، سنڌ ٽٽو،

سنڌ ڀَوَ سنڌاوَ

سنڌ ياوَ

غائب: سنڌ ڀَسَ سنڌ وِسَ سنڌ ڀَسِيسَ سنڌ ڀَسِيسَ

سنڌ ڀَسِيسَ سنڌ ڀَسِيسَ سنڌ ڀَسِيسَ سنڌ ڀَسِيسَ

سنڌ ڀَسِيسَ سنڌ ڀَسِيسَ سنڌ ڀَسِيسَ سنڌ ڀَسِيسَ

سنڌ ڀَسِيسَ سنڌ ڀَسِيسَ سنڌ ڀَسِيسَ سنڌ ڀَسِيسَ

سنڌ وِنَ سنڌ ڀَوِنَ

سنڌاَنَ سنڌ ڀَوِنَ

سنڌ ڀَوِنَ سنڌ ڀَوِنَ

”سنڌو“ حرف سان ضمير متصل جو استعمال:

”پڙهيءَ جيئن ٻڌي ويو سوڌو شاهه سنڌومر.“

(شاهه: مومل راڻو)

”مٿي ٻول سنڌان، جسم سمجھن مٿي.“

(شاهه: مٿي)

”پڙڻ پنھونءَ پٺ ۾ اِيءَ سعادت سنڌ ڀامر.“

(شاهه: معذوري)

”ولاڙيو وٿين چڙهي، ڀسيو سگھ، سنڌ ڀاسر.“

(شاهه: معذوري)

”ڏونگر ڏک سنڌاء، پرينءَ گڏجان ت، چوان.“

(شاهه: ڪوهياري)

”جنت سنڌ ڀَن، جڙوءَ، فائق هليا فردوس ڏي.“

(شاهه: ڪيڏارو)

”راج ڀرتو رب“ ڪي سومرا سنڌوءَ.

(شاهه: مارئي)

”وڏي سگھ، سنڌ ڀاء، پاڻ وهيڻو آهيڻ.“

(شاهه: ڏهر)

”اٿم سار سنڌين، پر اڄ پهنوار پري ٿيا.“
(سچل: ڪنڀات)

”سنڌ م ڪنڀي ذات، پر چارو ڄام ڪلهي ڪنڀو.“
(سچل: ڪلياڻ)

”سوڍا سنڌوءَ ماءُ، آءٌ ويٺي ڪانگ اڏائيان.“
(سچل: راڻو)

۳- ضمير اشارو

اهو ضمير جو ڪنهن اسم ڏانهن اشارو ڪري يا ان جو حوالو ڏئي، تنهن کي ضمير اشارو چئبو آهي. مثلاً: هيءُ، هتيءَ، هيءُ ۽ آهي وغيره. ضمير غائب به ضمير اشاري جو ڪم ڏيندو آهي.

ضمير اشاري جا ٻه قسم آهن:

۱- ضمير اشارو قريب يا ويجهو

۲- ضمير اشارو بعيد يا دور

ضمير جو جيڪڏهن ڪنهن ويجهي اسم ڏانهن اشارو هوندو ته ان کي ضمير اشارو قريب يا ويجهو چئبو. مثلاً: هيءُ، هيءُ، هيءُ ۽ هيءُ وغيره، ۽ جيڪڏهن ان جو ڪنهن دوراهين اسم ڏانهن اشارو هوندو ته ان کي ضمير اشارو بعيد يا دور چئبو. مثلاً: هتيءَ، هتيءَ ۽ آهي وغيره.

ضمير اشاري جو گردان ساڳيو ضمير غائب متصل وارو ٿيندو.

۴- ضمير موصول

اهو ضمير جو ڪنهن اسم جو حوالو ڏئي ۽ جملي ۾ اتصال يا ڳانڍاپي جو ڪم ڪري، تنهن کي ضمير موصول چئبو آهي. موصول جي معنيٰ آهي ڳنڍيل يا مليل. مثال:

۱- ”انسان لاءِ ڪافي آهي جو ڪجهه کيس جائز
طريقي سان حاصل ٿئي.“

۲- ”ورلي ڪو همدرد رهيو آهي جنهن سان ويهي
دڪ درد وٺجي.“

۳- ”مت مائٽ چئي نه ڇڏجن جهڙا به هجن.“
مٿين جملن ۾ ”جو ڪجهه“، ”جنهن“ ۽ ”جهڙا“ ضمير موصول
جا مثال آهن.

اهي لفظ جن کسي ضمير موصول ڪوڻجي ٿو، تن جو
عدد ۽ جنس مطابق گردان هيٺ ڏجي ٿو:

فاعلي حالت

جمع

واحد

مذڪر:

جي، جي، جي جي	جو، جو، جو
جي ڪي، جي ٿي،	جو ڪجهه، جو ڪو
جيڪي، جيڪي ڪي،	جو ٿي، جيڪو
جيها، جهڙا،	جيڪو ڪو، جيڪي
جيٺا، جيٽرا	جيهو، جهڙو
	جيڏو، جيترو

عام صورت

جمع

واحد

مذڪر:

جن، جن، جن جن	جنهن، جنهن، جنهن
جن جن، جن جن، جنهن	جنهن، جنهن، جنهن
جنهن، جنهن، جنهن	جنهن، جنهن، جنهن
جنهن، جنهن، جنهن	جنهن، جنهن، جنهن
جنهن، جنهن، جنهن	جنهن، جنهن، جنهن

- ۱- 'انسان جيڪي پوکيندو سوئي لهندو.'
 ۲- 'جنهن کي ڏن دولت آهي، تنهن تي لازم آهي ته مسڪينن ۽ محتاجن جي مدد ڪري.'
 ۳- 'جيترو ڪمائجي، تيترو خرچ نه ڪجي.'
 مٿين جملن ۾ 'سوئي'، 'تنهن' ۽ 'تيترو' ضمير جواب موصول جا مثال آهن.

ضمير جواب موصول جو گردان:

حالت فاعلي

جمع

واحد

مذڪر:

مسي، مسو، مسو	مسي، مسي، مسي
سوڪو، سوئي، سي	سي، سي، سي
تيهه، اهڙو، اهڙو	اهڙا، اهڙا، اهڙا
تههڙو، اوڏو، اوڏو	اوڏا، اوڏا، اوڏا
ايڏو، تسيڏو، تسيڏو	ايڏا، تسيڏا، تسيڏا
اوترو، ايترو، تيترو	اوترا، ايترا، تيترا

عام صورت

جمع

واحد

مذڪر:

تنهن، تنهن، تنهن	تن، تن، تن
تيهن، تيهن، تيهن	تين، تين، تين
تيهين، تيهين، تيهين	تيهين، تيهين، تيهين
تيهين، ڪنهن، ڪنهن	تيهين، تيهين، تيهين
تيهن ڪنهن، ڪنهن، ڪنهن	تيهن، تيهين، تيهين
تنهن ئي، تيهي، تيهي	تن ڪن، تين ڪن، تين ڪن

سَنَڊِي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

اهڙي، تهڙي،	تسَن ئِي، تِيهِن
اوڏي، اِيـڏي،	اهڙَن، تِيهِن
تِيـڏي، اوتري،	اوڏَن، اِيـڏَن
ايتري، تيتري	تِيـڏَن، اوترن،
	ايترن، تيترن

حالت فاعلي

جمع

واحد

مؤنث :

سي، سي سي، سي	سا، سا سا، سا
سي سي، سي ئِي،	سا سا، سائي،
تِيهِيُون، اهڙِيُون،	تِيهِي، اهڙِي،
تِهڙِيُون، اوڏِيُون،	تِهڙِي، اوڏِي،
اِيڏِيُون، تِيـڏِيُون،	اِيـڏِي، تِيـڏِي،
اوتريُون، ايتريُون،	اوتري، ايتري،
تيتريُون	تيتري

عام صورت

جمع

واحد

مؤنث :

تَسَن، تَسَن تَسَن، تِنِ	تَنهن، تَنهن تَنهن
تِنِ تِنِ، تِنِيهِن،	تِنهن، تِنهن تِنهن
تِنِيهِن، تِنِي، تِنِي،	تِنِيهِن، تِنِيهِن
تَنِيُون، تِنِيُون، تِنِيُون	تَنهنن، كَنهنن
تِنِيهِن، تَسَن كَن	تِنهنن، كَنهنن
تِنِ كِن، تَسَن ئِي،	تَنهن ئِي، تِيهِيءَ
تِيهِيُون، اهڙِيُون،	اهڙِيءَ، تِهڙِيءَ
تِهڙِيُون، اوڏِيُون،	اوڏِيءَ، اِيـڏِيءَ

تحيڏيءَ، اوتريءَ، ايڏيئن، تهيڏيئن،
ايتريءَ، تيتريءَ، اوتريئن، ايتريئن، تيتريئن

ضمير موصول ۽ جواب موصول جي ترتيب:

۱- ضمير موصول ۽ جواب موصول جو استعمال عام طرح هڪ ئي جملي ۾ ٿيندو آهي، جيئن مٿي ڏنل مثالي جملن مان ظاهر آهي، پر ڪڏهن ڪڏهن ٻنهي ضميرن مان ڪنهن هڪ کي ڪجهو به رکيو ويندو آهي، يا فقط هڪ ئي ضمير استعمال ٿيندو آهي، اڪرچم معنيٰ ٻنهي ضميرن واري نڪرندي آهي. مثلاً:

۱- جنهن به وقت وڃايو، پهچائيندو.

۲- انسان جي تقدير جو ڪجهه هوندو، اوس ٿيندو.

۳- انسان جي دل ۾ خيال پيدا ٿيندا آهن، سي چڱا به هوندا آهن ته بچڙا به.

۴- توکي چڱي نصيحت ڪري، تنهن کي تون خير خواه سمجه.

پهرين ٻن جملن ۾ ضمير جواب موصول 'سو' ۽ 'اهو' غائب آهن، اهڙي طرح ٻيون ٻن جملن ۾ ضمير موصول 'جيڪي' ۽ 'جيڪو' ڪم نه آندا ويا آهن. بهرحال معنيٰ ۾ ڪو فرق ڪونه پيو آهي. چئني جملن جي مڪمل صورت هيٺ ڏجي ٿي:

۱- جنهن به وقت وڃايو، سو پهچائيندو.

۲- انسان جي تقدير ۾ جو ڪجهه هوندو، اهو اوس ٿيندو.

۳- انسان جي دل ۾ جيڪي خيال پيدا ٿيندا آهن، سي چڱا به هوندا آهن ته بچڙا به.

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

۴- توکي جيڪو چڱي نصيحت ڪري تنهن کي

تون خير خواه، سمجهه.

۲- عام طرح جملي ۾ ضمير جواب موصول ضمير موصول کان پوءِ ايندو آهي، پر ڪڏهن اول به استعمال ٿيندو آهي، اهو انهيءَ حالت ۾ ڪڏهن ان جي اهميت ظاهر ڪرڻي هوندي آهي. مثلاً:

۱- هي انعام تنهن کي ملندو، جيڪو لائق هوندو.

۲- انسان کي سوڳي ملندو، جيڪو سندس نصيب

۾ هوندو.

مٿين ٻنهي جملن ۾ اول ايندڙ ضمير، ضمير جواب موصول

آهي.

۳- ضمير موصول ۽ جواب موصول جا لفظ هڪ ٻئي

سان گڏ به استعمال ٿيندا آهن. مثلاً: جيڪي سو، جنهن تنهن ۽

جهڙو تهڙو وغيره. ضمير جون اهڙيون ترڪيبون ضمير سمجهه

يا ڪنانه جي معنيٰ ڏينديون آهن. مثال طور ڪي جملا

هيٺ ڏجن ٿا:

۱- لالچ ۾ هڻو جيڪي سو وڃائي ويٺو.

۲- جنهن تنهن سان دل جو راز ۾ سلجي.

۳- جهڙو تهڙو به پنهنجو گهر چڱو آهي.

۴- ضمير غائب به ڪڏهن ضمير جواب موصول جو

ڪم ڏيندو آهي. مثلاً:

۱- جنهن سان دوستي رکجي، انهيءَ سان ناهجي.

۲- جيڪو وعدو ڪجي، اهو پاڙجي.

مٿين جملن ۾ 'انهيءَ' ۽ 'اهو' ضمير غائب جا لفظ آهن،

جي هت ضمير جواب موصول جي معنيٰ ۾ استعمال ٿيل آهن.

۵- ضمير موصول يا جواب موصول جي جاءِ تي بعضي ظرف به استعمال ٿي سگهي ٿو.

۱- جيڪو مون کي سڪ سان سڏيندو اوڏهن ويندس.

۲- جت منهنجي قلب کي سڪون ملندو اسو منهنجو

آستان آهي.

پهرئين جملي ۾ ”جيڪو“ ضمير موصول آهي، جنهن جي جواب ۾ ”اوڏهن“. لفظ آيو آهي، جو ظرف آهي، ۽ ٻئي جملي ۾ ضمير جواب موصول ”اهو“، ”جيت“ لفظ جي جواب ۾ استعمال ٿيو آهي، جو ٻن ظرف آهي.

۶- ضمير موصول توڙي جواب موصول جڏهن ڪنهن اسم جي اڳيان ايندو آهي ته صفت جو ڪم ڏيندو آهي، جنهن جو بيان صفت جي باب ۾ ڪيو ويو آهي.

ضمير موصول ۽ جواب موصول جو استعمال:

”جنهنين ساڻس وير، ٿئي ڏکين جو واهرو.“
(شاهه: ڪلياڻ)

”جيڏوئي نالوءَ، ٻاجهه به اوڏياڻي مڱان“
(شاهه: ڪلياڻ)

”سمند جي سڀوڻن، ٽنهنين ماڻڪ سڀڙيا،
چلر جي چوٽين، ٽن سانڪوٽا ۽ ستيون.“
(شاهه: سريراڳ)

”جن کي سڪ هاهڙ جي، سي گهير پچن نه گهاٽ،
جن کي عشق جي آساڻ، سي هاهڙ ٻانڻن وکڙي.“
(شاهه: سهڻي)

”جنهن کي ساڻ پرينءَ جا سور،
تنهن کي ندي سان ننگاهه.“
(شاهه: سهڻي)

”ندي ٿن ٿي، جي ترهي ريءَ ٽرنءَ.“

(شاهه: سهڻي)

”ترهو ٿئي ٻار، عشق جي آڪرو.“

(شاهه: سهڻي)

”دائيم جا درياهه ۾ سا مڇي ڪيني ڪوھ.“

(شاهه: سهڻي)

”جواڪنئون اوڏو آھ، سو پرين پراھون م چئو.“

(شاهه: سهڻي)

”لڳي جن لوري، ڏونگر سي ڏورينديون.“

(شاهه: سهڻي)

”مرڻا اڳي جي مٿا، سي مري ٿين نه مات،“

”هوڻا سي حيات، جيٺا اڳي جي جيا.“

(شاهه: معذوري)

”جي هٿان هوت مرن، هوت ڏيهين جي هنج ۾.“

(شاهه: معذوري)

”حب جنهن کي هوت جي، وندر ٿهن کي وس.“

(شاهه: ڊيسي)

”جا مرضن مروئي، سا سرتيون ڪيئن سگهي ٿئي!“

(شاهه: ڪوهياري)

”جي جي ٿي، به پانهي ٻاروچن جي.“

(شاهه: ڪوهياري)

”جي هت نه هوت سي پسن، ڪنهن ڀر ڪيچ پسنديون!“

(شاهه: حسيني)

”جيڪا ڪندي سنگ، مون جن ٻاروچن سين،“

”انگن چاڙهيو انگ، رٿندي سا رت ڦڙا.“

(شاهه: حسيني)

”کلي جو کنيو، سو مٿان ور وسارئين.“

(شاهه: حسيني)

”سو کوڏيارين ڏان، جو طمع کي ترڪ ڪري.“

(شاهه: سورٺ)

”سا سڪ سٺان ڪيئن، جنهن اندر آهيرا ڪيا.“

(شاهه: پروو)

”سي چلولا چڙجن، جي در در لائين دوستي.“

(شاهه: پروو)

”سهيڪو هوندو سو، جنهن جو عشق الله سان.“

(شاهه: پروو)

”سوڍي ستي لوڪ، ڪاڃا مون سين ڳالهه ڪئي،

سا جي پڌر پوءِ، ته سرتيون سهي ڪانه ڪا.“

(شاهه: مومل راڻو)

”جن نه ماري ميس، ناٿ نه نمي ٿن ڪي.“

(شاهه: رامڪلي)

”جن من، محب مڙهيو، سي گر ڪي گڏيا ڪاڙي.“

(شاهه: رامڪلي)

”گندي ۽ گراه جن منيا سين سانڍيو،

انهن ڪان الله، اڃا اڳاهون ٿيو.“

(شاهه: رامڪلي)

”تنهن حال ڪيو، نذر جهين نجهرا.“

(شاهه: رڀ)

”سي تو ويهي وڃاڻيا، جي ڪٿن سندا ڏينهن.“

(شاهه: ڪاٺاڻي)

”ڏات نه آهي ذات تي، جو وهي سو لهي.“
(شاهه: پرياني)

”وقت وڃي جو، سو قضا ٿئي ڪينڪي.“
(شاهه: آسا)

”اڪيون سي ٿي ڌار، جن سان پسرڻ پرينءَ جو.“
(شاهه: آسا)

”جن وڃايو وجود کي، سي فاني ٿيا في الحال.“
(شاهه: آسا)

”ڪر ڪاريندو سي، مالو جن پريٽو،
جوش جلا يا هي، ماري ٿن مات ڪيو.“
(شاهه: آسا)

”سو ڪانگ م قاصد ڪر، جو سدا ڊونڊي ڏونڊ ڪي.“
(شاهه: پورب)

”جهڙا اڃن ڏينهڙا، تهڙا ويٺي گهار.“
(شاهه: مارئي)

”هوءَ جي حق پيڻ، سي ڪيئن ستيون سومرا.“
(شاهه: مارئي)

”هي آهائي جو، جنهن مٽي تي ور مٽيو.“
(شاهه: ليلاڻ چنيسر)

”تنهن ڪي گندري جوڻ گناهه،
جنهن جي جهوليءَ ۾ چنڊ جهلي پيو.“
(شاهه: ڪاسوڏ)

”قول اهو پاڙيچ، هو جو ڪيڙءَ هوت سان.“
(شاهه: ڪوهياري)

*

”اهي ٻي انسان ها، جي ننگن تي ٺٽار ٿيا.“
(سچل: راڻو)

”جن کي اديون اوچتي، ڪاٺيو ڪاريهر،

ٿن جي خاص خبر، جاڇيو جو ڪيڙن کان.“

(سچل: ڪاريهر)

”ذر آڏهيءَ جي ڌر، چانهين ڌر نه ڏيهه.“

(سچل: ڪاريهر)

”رڻ ۾ سي رهيون، جن پنڌ نه ڪيو پهاڙ جو.“

(سچل: پهاڙي)

”لڇي سي لهن، جن سچو ٻڌو سندرو.“

(سچل: پهاڙي)

”کڻي ساڻ ڪٽي، جا آندم ملڪ ملير کان،

مٿي مارئيءَ تان آهه، لحظو ڪين لٿي.“

(سچل: ڪنڀات)

”سڻجو سوئي، جيڪي چوي ڪانگڙو.“

(سچل: مالڪوس)

”جيڪي ڏسين ڏيهه ۾ سو اٿي منجهه انسان.“

”نسورا نيشان، سچس سڀ سرير ۾.“

(سچل: مشرق)

*

”قضا جا ڪريم جي، ڪنهن تان ڪين ٿري.“ (۱)

(شاهه: ڪوهياري)

”سوانهي ماڻهه، منهنجو، ساجن جت سندوم.“ (۲)

(شاهه: حسيني)

”جت ماڻهن ميڙا ڪو ٿئي، سا جوئي جو ڪين جاءِ.“ (۳)

(شاهه: جوڳ)

(۱) هن مثال ۾ ضمير جواب موصول کي غائب رکيو ويو آهي.

(۲) ۽ (۳) هنن مثالن ۾ ضمير موصول جي جاءِ تي ظرف ’جت‘ استعمال ٿيل آهي.

۶- ضمير استفهام

اهو ضمير جو لفظ جو سوال پڇڻ يا ڪا به معلومات حاصل يا دريافت ڪرڻ لاءِ استعمال ڪجي، تنهن کي ضمير استفهام چئبو آهي. 'استفهام' لفظ جي معنيٰ آهي 'پڇا' يا 'ڇا'.

اهي لفظ جي ضمير استفهام ٿي ڪم اچن ٿا، سي آهن: ڪير، ڪنهن، ڪهڙو، ڇا، ڪجهه، ڪڇاڙو، ڪوھ يا ڪٿم ۽ ڪيھو. جن مان پهريان پنج: ڪير، ڪنهن، ڪهڙو، ڇا ۽ ڪجهه عام محاوري جا لفظ آهن باقي ٻيا پراڻي سنڌيءَ جا لفظ آهن، جن جي معنيٰ آهي 'ڇا' ۽ 'ڪهڙو'. انهن جو ڪجهه استعمال سنڌ جي ڏاکڻي حصي ۾ ٿيندو آهي.

'ڪير' يا 'ڪنهن' ضمير جو استعمال ماڻهن يا ٻين جاندار جنسن سان ٿيندو آهي، 'ڪهڙو' لفظ ٻنهي جاندار توڙي بي جان شين سان لڳندو آهي ۽ ضمير استفهام جي باقي لفظن جو اطلاق بي جان شين تي ٿيندو آهي.

'ڪنهن'، 'ڪير' لفظ جي عام صورت آهي، 'ڪڇاڙو'، 'ڪوھ' يا 'ڪٿم'، 'ڇا' جي معنيٰ ۾ ڪم ايندا آهن. 'ڇا' ۽ 'ڪجهه' ضمير جا لفظ عدد توڙي جنس ۾ اڻمٽ رهندا آهن. ضمير استفهام جي باقي لفظن: 'ڪير'، 'ڪهڙو' ۽ 'ڪيھو' جو گردان هيٺ ڏجي ٿو:

حالت فاعلي		عام صورت	
واحد	جمع	واحد	جمع
(ڪير)			
مذڪر:			
ڪير	ڪير	ڪنهن	ڪنهن
		ڪنهن	ڪنهن
		ڪنهن	ڪنهن

مؤنث:

ڪير	ڪير	ڪنهن	ڪينهن، ڪينهن
		ڪينهن	ڪينهن
		(ڪهڙو)	

مذڪر:

ڪهڙو،	ڪهڙا،	ڪهڙي،	ڪهڙن،
ڪهڙو،	ڪهڙا،	ڪهڙي،	ڪهڙن،
ڪهڙو،	ڪهڙا،	ڪهڙي،	ڪهڙن،
ڪهڙهو،	ڪهڙها،	ڪهڙهي،	ڪهڙهن

مؤنث:

ڪهڙي،	ڪهڙيون،	ڪهڙيءَ،	ڪهڙين،
ڪهڙي،	ڪهڙيون،	ڪهڙيءَ،	ڪهڙين،
ڪهڙي،	ڪهڙيون،	ڪهڙيءَ،	ڪهڙين،
ڪهڙهي،	ڪهڙيون،	ڪهڙهيءَ،	ڪهڙين
		(ڪيهو)	

مذڪر:

ڪيهو،	ڪيهه،	ڪيهي،	ڪيهن،
ڪيهو،	ڪيهه،	ڪيهي،	ڪيهن

مؤنث:

ڪيهي،	ڪيهئون،	ڪيهيءَ،	ڪيهين،
ڪيهي،	ڪيهئون،	ڪيهيءَ،	ڪيهين،
	ڪيهئون		ڪيهين

ضمير استفهام 'اقراري' به ٿيندو آهي ته 'انڪاري' به. اهو ضمير استفهام جنهن جي جواب ۾ اقرار جو مفهوم نڪري، تنهن کي ضمير استفهام اقراري چئبو آهي ۽ جنهن جي جواب ۾ انڪار جي معنيٰ نڪري، تنهن کي ضمير استفهام انڪاري چئبو آهي. مثلاً:

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نڌو

۱- ڇا، توکي هن ڳالهه جو علم ڪونهي؟ (يعني آهي).

۲- ڇا، انهيءَ ڏوهه جو مان ڏوهاري آهيان؟ (يعني نه).

پهرئين جملي ۾ ’ڇا‘ ضمير استفهام اقراري ۽ ٻئي ۾ ضمير استفهام انڪاري آهي.

ضمير استفهام ٻه جڏهن ڪنهن اسم جي اڳيان ايندو آهي ته صفت جو ڪم ڏيندو آهي. مثلاً: ڪير شخص ڪنهن ماڻهوءَ ۽ ڪهڙي شيءِ وغيره.

ضمير استفهام جو استعمال:

”جي رهڻيءَ رهيو نه، سهرين ته ڪهڻيءَ ڪيو ڪوهه؟“
(شاهه: پمن، ڪلياڻ)

”ساجن سنڌي سونهن جي آڏ ڳالهه ڪريان ڪيهي؟“
(شاهه: ڪنڀات)

”پرين ڏيساندر پاند، ڪجهه ڳڙهيان ڪن سين؟“
(شاهه: ڪنڀات)

”ڪاري رات ڪٿن ۾ ڪهڙو اٿس ڪم؟“
(شاهه: سهڻي)

”پاڻيءَ مٿي پير، قضا ريءَ ڪير ڌري؟“
(شاهه: سهڻي)

”منهنجو ڪچاڙو، پينر هن پنيپور ۾؟“
(شاهه: حسيني)

”ڪم ڄاڻان ڪوهه ٿيو، ڪيڏانهن ٿي وڃان؟“
(شاهه: حسيني)

”پر پنڄوءَ ويهي، ڪهڙي ڪنڊين ڳالهڙي؟“
(شاهه: پروو)

”مستان منهن منهنجي ڪنهن آڏاڻو ڪانءُ؟“

(شاهه: پورب)

”ڪلي ۽ يل ڪهڙو جو سامهون ٿئي سڃڻ ڪي؟“

(شاهه: ڪارايل)

”سگهي ڪير پڙهي، هو جو ناسوتيهه جيو؟“

(سچل: پيروي)

”ڪريان ڪوهم ڀنڀور ۽ ور بنان ويهي؟“

(سچل: ڪوهياري)

”ڇا منجهارون ڇا ٿي آيس، آهو اٿم ارمان.“

(سچل: ڪاريهر)

”عاشق ڪي آر، ڪهڙو آه، قريب ڪان؟“

(سچل: ڪاريهر)

”جي تون مهربان، ته ڪهڙي ڪان ڪڙم جي؟“

(سچل: ڪلياڻ)

”سمي سيباڻي، نه ته ڪينجهه ڪنبي ڪير ڪٿي؟“

(سچل: ڪلياڻ)

”ڪير سهندم سومرا، مارن ريءَ مائا؟“

(سچل: ڪنڀات)

”ٿيا پهڙوار ڀري، ڏيان ڏوراپا ڪنهن ڪسي؟“

(سچل: ڪنڀات)

”ريگستاني راڄ جي، آءُ ڳالهه ڪريان ڪيهڙي؟“

(سچل: ڪنڀات)

”ڪيهي ڪام ڪانگڙو، ٿو ويڙهي منجهه وٽي؟“

(سچل: مالڪوس)

۷- ضمير مبهم يا ڪنايه

اهو ضمير جو اسر جو تعين نه ڪري، يا ان کي پوڻ يده يا ڪجهو رکي، تنهن کي ضمير مبهم يا ڪنايه چئبو آهي. ’مبهم‘ يا ’ڪنايه‘ جي معنيٰ آهي ’لڪل‘ يا ’ڪجهي ڪالھ‘.

مثال :

’ڪو ته ماڻهو هوندو جنهن ڪنهن جي چوڻ تي هي ڪجهه ڪيو آهي‘.

مٿين مثال ۾ ’ڪو‘، ’ڪنهن‘ ۽ ’ڪجهه‘ ضمير مبهم يا ڪنايه جا مثال آهن.

ضمير استفهام جا سمورا لفظ ضمير مبهم ٿي ڪم اچي سگهن ٿا، پر فرق اهو آهي جو استفهامي جملو ’سوالي‘ هوندو آهي ۽ ضمير مبهم وارو جملو ’بياني‘ هوندو آهي، جنهن سوال جي نشاني ’؟‘ نه هوندي آهي.

ضمير مبهم ۾ جڏهن ڪنهن اسر جي اڳيان ايندو آهي ته صفت ٿي پوندو آهي.

ضمير مبهم جي ڪن لفظن جو گردان :

حالت فاعلي

جمع

واحد

مذڪر :

ڪي، ڪئي ڪي،
ڪي جي، ڪيئي،
ڪي، ڪي،
ڪيئي، ڪيئي،
ڪيئي، ڪيئي،
ڪيئي، ڪيئي،
ڪيئي، ڪيئي

ڪو، ڪوڪو، ڪوڪو،
ڪوئي، ڪي، ڪي جي،
ڪجهه، ڪيڪجهه،
ڪو، ڪيڪوئي،
ڪي، ڪي،
ڪو، ڪوڪوئي،
ڪو، ڪو

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”سيڪا چئي آڏو سڙي، لٽي ڀريان پيئي.“

صبح سڀيئي، پسٻيون پاتار ۾.

(شاه: سهڻي)

”ڪٿي سانگوساه جو ڪي گهوڙيس ڪيو گهڙن.“

(شاه: سهڻي)

”ڪنهن ڪنهن ڪل پيئي ته هر ڏوڏي هيڪڙيا.“

(شاه: سورٺ)

”تون سردار سپين، اسين تابع تنهنجا.“

(شاه: سورٺ)

”ڪي ڪڏهن چڙهن نه چت تي، ڪي نه وڃن مور.“

(شاه: برو)

”ڪنهن مان اڏن ڪين سناسي سوئي.“

(شاه: رامڪلي)

”ڏونگها ڏاڏي پوئين ڪن ڏا ڪي ڏين.“

(شاه: مارئي)

”تون پي ڇاين وارو، آڏو پي ڪنهن ڇائي.“

(سچل: ڪنڀات)

”لڪن منجهه لپي، ڪا سوراڻي مور سان.“

(سچل: مالڪوس)

۸- ضميمو مشترڪ

اهو ضمير جو جملي ۾ ڪنهن اسم يا بڻي ضمير سان گڏ تائيد يا زور خاطر استعمال ٿئي، تنهن کي ضمير مشترڪ يا ضمير تائيد ڪري چيو آهي. پاڻ، پنهن، پنهن، خود، ڏر ۽ مير وغيره. ضمير مشترڪ جا مثال آهن. ٻيا همجنس لفظ جهڙوڪ:

پاڻهين، پاڻيهي، پاڻان ۽ پاڻمرادو وغيره. ظرفي صورتون آهن، جن جو بيان ظرف واري باب ۾ ايندو.

ضمير مشترڪ فاعلي توڙي عام صورت ۾ عدد ۽ جنس ۾ هڪجهڙو رهندو آهي.

ضمير مشترڪ جو استعمال:

”سڀ ۾ پنهنون ڀاڻ، ٻيو ٺاه ٻرڻو ري.“
(شاه: مسٽي)

”قادر پنهنجي قدرت سين ٺاڻر آه قديم.“
(شاه: ڪلياڻ)

”بستي ڏور م ٻن تون خون آهين تڪيو.“
(شاه: رامڪلي)

”ٻوڇا ڪرم ڀاڻ ڪي، جوکي رکڇ جوک.“
(شاه: رامڪلي)

”جي مون مورهي مت، ته تون ڀاڻ سڃاڻڇ سپرين.“
(شاه: ليلاڻ چنيسر)

”مون ڪسي ماريائون، ڀاڻ ڀرڇي آئون.“
(شاه: آسا)

”ڀاڻ ٻڙهڇ، ڀاڻ ٻهڇ، ڀاڻ ٺي سڃڌو ڪڇ.“
(سڇل: آسا)

”قدر ڄاڻي پنهنجو، ڪڍ ٻانهڀ سڏو ٻول.“
(سڇل: آسا)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”پاڻيءَ ۾ پناهه ۾ پرور ڏنس ڀاڻ کي.“

(سچل ۽ متفرق)

”توهان ڌر ويندا ته جلد فيصلو ٿيندو.“

”مان انهيءَ ڳالهه جي پنهنجي سر جاچ ڪئي آهي.“

”انهيءَ موقعي تي مان ڀڄڻ (۱) موجود هوس.“

(۱) هيءُ لفظ سنڌ جي ڏاکڻي حصي ۾ استعمال ڪيو ويندو آهي.

۱۱- (فعل)

سنڌي ٻوليءَ ۾ فعل جو بنياد عام طرح مصدر ليکجي ٿو. سنڌي ٻوليءَ جي مصدر سنسڪرت ۽ پراڪرت جي مکيه يا اصل فعل جي برابر آهي، تنهنڪري سنڌي لفظن جو اشتقاق مصدر جي بدران امر مان سمجهڻ گهرجي، پر ڇاڪاڻ ته امر فعل جي مڪمل صورت پيش نٿو ڪري ۽ نه وري منجهس ڪا هڪجهڙائي آهي، تنهنڪري مصدر کي ئي بنيادي لفظ ورتو ويو آهي.

فعل جا ٻه قسم آهن: لازمي ۽ متعدي. ٻنهي حالتن ۾ مصدر جي صورت ساڳي هوندي آهي، يعني مصدر جو پويون حرف 'ڻ' هوندو آهي، پر ٻنهي جي امر جي صيغن ۾ فرق هوندو آهي، يعني لازميءَ جي امر جي پوئين حرف تي گهڻو ڪري پيش (ٿ) هوندي آهي ۽ متعديءَ جي امر جي پچاڙي 'ا' آواز تي هوندي آهي. مثال:

لازمي فعل جي مصدر ۽ امر جا مثال:

مصدر	امر
اٿڻ	اٿ
بيٺهڻ	بيٺه
رهن	ره
سمهڻ	سمه
ويهڻ	ويه
هٽڻ	هٽ

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

متعدي فعل جي مصدر ۽ امر جا مثال :

جهلڻ	جهل
چڻڻ	چڻ
ڪرڻ	ڪر
مارڻ	مار
وڃائڻ	وڃاء
هارڻ	هار

مٿيون فرق ڪو اصولي فرق ڪونهي، ڇاڪاڻ ته ڪن حالتن ۾ متعديءَ جي امر جي پڇاڙي ’ا‘ پڻ هوندي آهي، يا وري لازميءَ جي امر جي پڇاڙي ’ا‘ به هوندي آهي مثلاً :

لازميءَ جي امر جا مثال :

لڏڻ	لڏيلاء
باڏاء	آوناء
ڀاڙڻ	جهڻول
جالڻ	ٽوڪڻ

متعديءَ جي امر جا مثال :

ٻڌڻ	ڪڍڻ	ڏسڻ
پيڇڻ	وٽڻ	سيڪڻ
پڙهڻ	هڻڻ	کينھڻ
پسڻ	ڪاڌ	ليڪڻ
چرڻ	پيڻ	وڃهڻ
چٽڪڻ	چيڻ	ٻڌڻ

ڪي لازمي فعل، جي متعديءَ جي صورت وٺندا آهن، انهن جي اصلي صورت مصدر توڙي امر ۾ بدلاجي ويندي آهي، پر اها تبديلي ڪنهن خاص اصول تي ٻڌل نه هوندي آهي، بلڪ فعل جي اهڙي هر هڪ سٽيل صورت مختلف هوندي آهي.

مثلاً:

لازمي فعل	امر	متعدي فعل	امر
جي مصدر		جي مصدر	
پڙهڻ	پڙهه	پڙڻ	پڙ
پيئڻ	پيئ	پيئڻ	پيئ
چمڪڻ، چاهڻ	چمڪ، چاه	چمڪڻ	چمڪ
رجهڻ	رجهه	رڙڻ	رڙ
ڪڍڻ	ڪڍ	ڪڍڻ	ڪڍ
گسڻ	گس	گهڻ	گه
لٽڻ	لٽ	لهڻ	له
ڦاٽڻ	ڦاٽ	ڦاڙڻ	ڦاڙ
کاڄڻ	کاڄ	کائڻ	کاء
چيڙجڻ	چيڙج	چينڻ	چين
وڙ سامڻ	وڙ سام	وڙ سائڻ	وڙ ساء
وڙ ڪامڻ	وڙ ڪام	وڙ ڪئڻ	وڙ ڪيڻ
وڙ هامڻ	وڙ هام	وڙ هائڻ	وڙ هاء
پڙهڻ	پڙهه	پڙڻ	پڙ
پيئڻ	پيئ	پيئڻ	پيئ
ڏيڻ	ڏي	ڏهڻ	ڏه
ڪسڻ	ڪس	ڪهڻ	ڪه
لٽڻ	لٽ	لٽڻ	لٽ
ڏوٻڻ	ڏوٻ	ڏوٽڻ	ڏوٽ

البت ڪنهن حد تائين لازمي فعل کي متعديءَ جي صورت ۾ آڻڻ جو اصول هيٺين ريت قائم ڪري سگهجي ٿو:

مثلاً:

۱- پهرئين حرف جو 'آ' اچار سڻائي 'آ' ڪبو آهي.

مثلاً:

لازمي صورت	متعدي صورت
ٻَرَنُ	ٻارَنُ
تَرَنُ	تارَنُ
ڦَرَنُ	ڦارَنُ
ڦَهَنُ	ڦاهينُ
چَرَنُ	چارَنُ
چَوَهَنُ	چاڙهَنُ
ڊَهَنُ	ڊاهينُ
سَرَنُ	ساڙَنُ
ڪَڙَهَنُ	ڪاڙهَنُ
ڪَرَنُ	ڪارَنُ
کَرَنُ	کارَنُ
لَهَنُ	لاھينُ
مَرَنُ	مارَنُ

۲- 'ا' جو آچار مٿائي 'اي' ڪبو آهي. مثلاً:

ٿِيَرَنُ	ٿِيڙَنُ
ڦِيَرَنُ	ڦِيڙَنُ
رِيَرَنُ	رِيڙَهَنُ
ڪِيَرَنُ	ڪِيڙَنُ
ڪِيڙَنُ	ڪِيڙَنُ
ميڙَنُ	ميڙَنُ
هيَرَنُ	هيَرَنُ

۳- 'آ' آچار مٿائي 'او' ڪبو آهي. مثلاً:

ٻَقَدَنُ	ٻوڙَنُ
ڀَڦَرَنُ	ڀوڙَنُ
ڦَڦَرَنُ	ڦوڙَنُ

ٽوڙڻ	ٽٽڻ
ڦوڙڻ	ڦٽڻ
جوڙڻ	جٽڻ
جهوڙڻ	جهٽڻ
چوڙڻ	چٽڻ
ڇوڙڻ	ڇٽڻ
ڏوڙڻ	ڏٽڻ
روڪڻ	رڪڻ
روڻ	رٽڻ
سوڙڻ	سٽڻ
ڪوڙڻ	ڪٽڻ
ڪوڙڻ	ڪٽڻ
لوڙڻ	لٽڻ
موڙڻ	مٽڻ

۴- لازمي فعل جي ٻئي حرف پٺيان حرف علت 'ا' آڻيو آهي. مثلاً:

پٽارڻ	پٽڻ
وِ سارڻ	وِ سڙڻ
آپارڻ	آپڙڻ
آجارڻ	آجڙڻ
آڃارڻ	آڃڙڻ
مٽارڻ	مٽڙڻ
گٽارڻ	گٽڙڻ

۵- لازمي فعل جي امر ۾ 'آر' يا 'آءُ' جو اضافو ڪيو آهي. مثلاً:

جيئارڻ	جيئڻ
وِ هٽجارڻ	وِ هٽجڻ

وِهارڻُ	وِهڻُ
بيهارڻُ	بيهڻُ
آوارڻُ	آڻڻُ
آڏارڻُ	آڏڻُ
رٿارڻُ	رٿڻُ
سمهارڻُ	سمهڻُ
ويهارڻُ	ويهڻُ

تٽائڻُ	تٽڻُ
پڇڻائڻُ	پڇڻُ
پهچائڻُ	پهچڻُ
رٿائڻُ	رٿڻُ
ڪٽائڻُ	ڪٽڻُ
گهٽائڻُ	گهٽڻُ
	گهٽجڻُ

لڌائڻُ	لڌڻُ
ڦڇائڻُ	ڦڇڻُ
وڇائڻُ	وڇڻُ
وڌائڻُ	وڌڻُ
ورائڻُ	ورڻُ
وهائڻُ	وهڻُ
هٽائڻُ	هٽڻُ
هٽائڻُ	هٽڻُ
ٽيڪائڻُ	ٽيڪڻُ
رجائڻُ	رجڻُ
ڪيلائڻُ	ڪيلڻُ
ليکائڻُ	ليکڻُ

نيمائڻُ، نيوائڻُ	نيهڻُ، نيونڻُ
------------------	---------------

رڙيجهائين	رڙيجهڻ
آڙين	آڙڻ
پڙجائين	پڙجڻ
پڙسائين	پڙسڻ
ڦڙنڊائين	ڦڙنڊڻ
جهڙڪائين	جهڙڪڻ
ڇڙنائين	ڇڙڻ
ڌڙائين	ڌڙڻ
رڙسائين	رڙسڻ
رڙلائين	رڙلڻ
سڙڪائين	سڙڪڻ
ڪڙڏائين	ڪڙڏڻ
ڪڙنائين	ڪڙڻ
گهڙائين	گهڙڻ
منجهائين	منجهڻ
هڙلائين	هڙلڻ
ڊوڙائين	ڊوڙڻ
موڙائين	موڙڻ
ليڙائين	ليڙڻ

۶۔ لازمي فعل جي پهرئين حرف پٺيان حرف علت 'و' ۽ ٻي حرف پٺيان حرف علت 'ا' لڳائبو آهي. مثلاً:

اوپارڻ	اڙڻ
اوجارڻ	آجڻ
اوسارڻ	آسڻ
اولارڻ	آلڻ

۷۔ لازمي فعل ۾ 'آر' يا 'آء' جي اضافي ڪرڻ سان گڏ فعل جي پهرئين حرف پٺيان حرف علت 'ي' آڻبو آهي.

مثلاً:

ڦيرائڻ	ڦيرڻ
ڇيڙائڻ	ڇيڙڻ
ڊيچارڻ	ڊرڇڻ
ڪيرائڻ	ڪيرڻ
ويڙهائڻ	ورڙهڻ
هيرانڻ	هيرڻ

۱- فعل آهر ۽ نهجي

امر اهو فل آهي، جنهن ۾ ڪنهن ڪم ڪرڻ جو
امر يا حڪم ڪيل هجي ۽ نهجي اهو فعل آهي، جنهن ۾
ڪنهن ڪم ڪرڻ جي منع ڪيل هجي.
مصدر جو پويون 'ڻ' ڪڍي ڇڏڻ سان امر جو
صيغو ٺهندو آهي ۽ امر جي اکيان تنڪيري يا ناڪاري حرف
آڻڻ سان فعل نهجي ٺهندو آهي. مثلاً:

مصدر	امر	نهجي
ڇوڻ	ڇو	نہ ڇو، (۱) ڪيم ڇو، ڪين ڇو
ڪرڻ	ڪر	نہ ڪر، ڪيم ڪر، ڪين ڪر
ڏسڻ	ڏس	نہ ڏس، ڪيم ڏس، ڪين ڏس

۲- جون مختلف ترڪيبي صورتون:

۱- امر جي پڇاڙي اڪثر 'ا' يا 'ي' آواز تي
هوندي آهي، جيئن مٿي مثال ڏيئي بيان ڪيو ويو آهي،
پر ڪن ٿورين حالتن ۾ امر جي پڇاڙي 'اي' آواز تي
هوندي آهي. مثلاً: ڏي، ني وغيره.

(۱) حرف 'م' به تنڪيري آهي جو عام طرح شعر ۾ استعمال ٿيندو آهي.
مثلاً: م ڪر، م ڏس وغيره.

۲- مصدر جو 'و' امر ۾ همزه (ء) جو آواز ڏيندو آهي،

مثلاً:

پَوَڻُ	پَوَڻُ
چَوَڻُ	چَوَڻُ
ڌَوَڻُ، ڌَنَڻُ، ڌَنُڻُ	ڌَوَڻُ، ڌَنَڻُ، ڌَنُڻُ
لَوَڻُ، لَوَڻُ، لَوَڻُ	لَوَڻُ، لَوَڻُ، لَوَڻُ

۳- مصدر جي ڪن لفظن مان امر ٺهڻ جي حالت ۾ پهرئين حرف جو 'ا' وارو آواز چٽو ٿي 'اي' يا 'اي' ۽ 'ا' وارو آواز چٽو ٿي 'او' جي صورت وٺندو آهي. مثلاً:

ٿيڻُ	ٿيڻُ
پيڻُ	پيڻُ
جيڻُ	جيڻُ
ويڻُ	ويڻُ
ڌوڻُ، ڌوڻُ	ڌوڻُ، ڌوڻُ
روڻُ، روڻُ	روڻُ، روڻُ

۴- جمع جي صيغي ۾ امر جي 'ا' يا 'اي' پڇاڙي مٽجي 'يو' يا 'ئو' ۽ 'ا' پڇاڙي مٽجي 'او' ٿي پوندي آهي. امر جي پڇاڙيءَ ۾ جنس جي تبديل سان ڪو ڦيرو نه ايندو آهي،

مثلاً:

'ا' پڇاڙيءَ واري امر جو گردان:
(مذڪر ۽ مؤنث)

واحد	جمع
لڏو	لڏيو
مٺو	مٺيو
آڻو	آڻيو
پاڙو	پاڙيو

چڪو	چڪو
وڇاڻو، وڇاڻيو	وڇاڻو
چيريو	چير
سيلو	سيل
ڪٽيو	ڪٽ
لٽيو	لٽ
ٻُٽيو	ٻُٽ
ڦٽو ڪيو	ڦٽو ڪر
ٻوڪيو	ٻوڪ
روڪيو	روڪ
ڪيريو	ڪير
لپڪيو	لپڪ

’آ‘ پڇاڙيءَ واري امر جو گردان :

(مذڪر ۽ مؤنث)

پڙهو	پڙهه
وڇو	وڇ
ڪاٺو	ڪاٺ
ڏسو	ڏس
ليڪو	ليڪ
آٽو	آٽ
گهٽو	گهٽ
مونو	مون
ڪيڏو	ڪيڏ
ليٽو	ليٽ

’اي‘ پڇاڙيءَ واري امر جو گردان :

(مذڪر ۽ مؤنث)

ڏيو، ڏٺو	ڏي
نيو، نيٺو	ني

۵- امر جو استعمال اصولي طور ضمير حاضر جي واحد ۽ جمع جي صيغي ۾ ٿيندو آهي، پر ان جو اطلاق خاص طرح حڪم جي معنيٰ ۾ متڪلم ۽ غائب جي حالت ۾ به ٿيندو آهي، مثلاً:

۱- 'چئيس ته اچي.'

۲- 'فيصلو ٿيو آهي ته پاڻ ۾ ٺهي وڃون.'

پهرئين مثالي جملي ۾ لفظ 'اچي' ۾ غائب واحد شخص لاءِ امر سمائل آهي ته هو 'اچي' ۽ پڻي جملي ۾ فعل 'ٺهي وڃون' ۾ متڪلم جمع لاءِ امر ڪيل آهي ته 'اسان ٺهي وڃون'.

۶- امر جي ترڪيب جي هڪ ٻي صورت به هوندي آهي، جنهن ۾ امر واحد جي پٺيان 'ج' يا 'جانء' ۽ امر جمع جي پٺيان 'جو' لڳائبو آهي، پر اهڙي ترڪيب ۾ خواهش يا التماس جو اظهار ٿيل هوندو آهي، مثلاً:

واحد	جمع
چئيج، چئيجانء	چئيجو
هئيج، هئيجانء	هئيجو
ڏيج، ڏيجانء	ڏيجو

امر جي مٿين ترڪيب ۾ ڏسبو ته 'چؤ' ۽ 'هئل' امر جي 'ا' پڇاڙي ۽ 'ڏي' امر جي 'اي' پڇاڙي مٽجي 'ا' ٿي بيٺي آهي، البت ڪن حالتن ۾ 'اي' پڇاڙي قائم رهندي آهي، مثلاً: ڏيج ۽ ڏئيج وغيره.

امر جون اهڙيون ترڪيبون گهڻو ڪري شعر ۾ نظر اينديون آهن، جن ۾ واحد جي صيغي ۾ 'ايچ' ۽ جمع جي

نوٽ: 'جا' يا 'جاه' وغيره، اهي پڇاڙيون اصل ۾ پراڪرت جون آهن، جي سنڌيءَ ۾ بعض حالتن ۾ استعمال ٿينديون آهن.

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

صيغي ۾ 'اڃا'، 'اڃا'، 'اڃا'، 'اڃا' ۽ 'اڃا' پڇاڙيون استعمال ٿينديون آهن. مثلاً:

جمع

واحد

پڙهجا، پڙهجا، پڙهجا	پڙهجي، پڙهجي
چڻهجا، چڻهجا، چڻهجا	چڻهجي، چڻهجي
سڻهجا، سڻهجا، سڻهجا	سڻهجي، سڻهجي
وساڻهجا، وساڻهجا، وساڻهجا	وساڻهجي، وساڻهجي

اهو جا قسم

بناوت جي لحاظ کان امر هيٺين چئن قسمن جو ٿيندو آهي:

- ۱- امر يا امر مجرّد
- ۲- امر استمراري يا مدامي
- ۳- امر استقبال
- ۴- امر شرطي

۱- امر يا امر هجڻ:

اهو فعل جنهن ۾ ترس ڪنهن ڪم جو حڪم يا هدايت ڏنل هجي، تنهن کي امر مجرّد چئبو آهي. هيءُ امر مصدر جي پوئين 'ڻ' ڪڍي ڇڏڻ سان ٺهندو آهي. مثلاً: آڇ، وڃ، ويه، وغيره.

هن امر جي هڪ ٻي صورت به هوندي آهي، جنهن ۾ مصدر جي 'ڻ' جي جاءِ تي واحد جي صيغي ۾ 'جان' پيا 'جاء' ۽ جمع جي صيغي ۾ 'جو' حرف آڻيو آهي. مثلاً: 'اچجان' يا 'اچجانءِ' ۽ 'وڃجو' وغيره. هن ترڪيب ۾ به حڪم ته صادر ٿيل هوندو آهي پر فوري تعميل تي زور نه هوندو آهي، تعميل لاءِ ڪجهه فرصت يا وقفو ڏنل هوندو آهي.

امر مجرّد جو استعمال:

”اڪر پڙهم الف جو ٻيا ورق سڀ وسار.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”ڪر ها ڪسر ڇڏي، وڪون وجهه وڌنديون.“

(شاهه: ڪنڀات)

”ماءُ وهائو وارو ڪنڀ پٿرائي پانهنجي،

جيڪي ڏنسي ڏيڄ ر، سو سڀوئي سار.“

(شاهه: حسيني)

”هوٽ مسافر سپرين چانگي تي چڙهي.“

(شاهه: مومل راڻو)

”اوڏو ٿي الف ڪي من ميسر مين گڏ.“

(شاهه: رامڪلي)

”لنگها تون لڏيلا، اکيان انڙ ڄام جي“

(شاهه: پرياتي)

”آءُ ڪانگا پڙهم ڪول، سڌيون ڏي سائيه، جون،

جي آندئي عجيبن جا سي خط خوشيءَ سان ڪول،

آءُ سٺان تون ٻول، سنيهو سڄڻ جو.“

(شاهه: پورب)

”سالڪ مون سيڪار، ڪو پنه، انهيءَ پاند جو.“

(شاهه: آسا)

”راضي ٿي راڻا، معاف مڙهي ڪر مندليون.“

(سچل: راڻو)

”مرد ٿي تون مينڌرا، سوڍو سڱ سڃاڻ.“

(سچل: راڻو)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”الله لڳ ڏام، تون موٽي محبوبن ڏي“
 وڃي ڏي-ج پرينءَ کي، پاڇيءَ جا پيغام
 ڪري قدمن تي پئي، سو لڪ ڏج سلام
 اچن جو انجام، ڪر مگهو طرف سچل جي.“
 (سچل: مالڪوس)
 ”ساقی ڏجانءِ باقي، تـ، بقا پـرهم ۾ ٿيان.“
 (سچل: پيروي)

۲- امر استمراري يا مداامي

اهو فعل جنهن ۾ ساندھ ڪنهن ڪم ڪرڻ يا ان کي
 جاري رکڻ جو امر ٿيل هجي، تنهن کي امر استمراري يا
 مداامي چئبو آهي.
 امر جي اڪيان يا پٺيان اسم مفعول آڻڻ سان امر استمراري
 يا مداامي جڙندو آهي. مثلاً:

پيو هج	ڪنيو وٽ	روءِ ويٺو
چڙهيو گهم	وٺيو وڃ	ڪر پيو
ڪٽيو چڏ	ويٺو ڪنهم	نچ پيو

امر جي اڪيان ساڳئي جو اسم مفعول آڻڻ سان به
 استمراري يا تڪرار جي معنيٰ نڪرندي آهي. مثلاً:

پڙهيو پڙه	لکيو لک
ڏسيو ڏس	ويٺو وٽ
رويو روءِ	هليو هل

امر استمراريءَ جو استعمال:

”کڇيءَ پايو پانهن، ويٺي روءِ وڃن سان.“
 (شاه: سهڻي)
 ”ويڏيو ويٺي ڏي، ڪا يا ڪيچ ڪتن کي.“
 (شاه: معذوري)

”وڏيو وڃڻ وٽ، ڪنڌ مَر ڦيرج ڪيڏهن.“
(شاهه: سومل راڻو)

”وڏيو ڇيريو ڇڇريو هر ۽ ايو ڇاچ.“
(شاهه: واسڪلي)

”ٻلهل ٻيڙي ٻڇاڻ ٻڇر تن ٻرين جي.“
(سچل: ڪوهياري)

”سوئي لکيو لک، سڄو اکر من ۾.“
(شاهه: ڪلياڻ)

”ٻاڙيو ويڙي ٻار، جيڪي لکيو لوح ۾.“
(شاهه: معذوري)

”الله ڪي ڀيو ٻاڏاء من نه من راضي ٿئي.“
”هت نه هار، ويڻو ڏور.“

۳۔ امر استقبال

اهو فعل جنهن ۾ ايندڙ وقت لاءِ ڪنهن ڪم کي
جاري رکڻ جو امر ڪيل هجي تنهن کي امر استقبال
چئبو آهي.

امر حاله جي پٺيان امر جو صيغو ملائڻ سان امر استقبال
ٺهندو آهي. مثلاً:

ٻڌائيندو ڪر

پڙهندو ره

ڪندو وٽ

هلندو هل

امر استقبال جو استعمال ۽

”وحدده لاشريڪ لسه چڙ چونڊو آء.“
(شاهه: ڪلياڻ)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”هاڻ ڪندو هل ته ڪڇايون ڪرڻ ڪي.“
(شاهه: ڪنڀات)

”ٻاڙي ٻاڙي ٻيهه، وٽ ڀڄندي ڀرين ڪي.“
(شاهه: سسئي)

”ووءِ ووءِ ڪندي وٽ، مڇڻ ووءِ وسارئين.“
(شاهه: حسيني)

”ادا ايندو ٿي، وٺي سڪ سنهڙا.“
(سچل: ڀيرو)

”پيرين وجهان ڪهنڪهرو، سي ڇهڪاڻيندو وٽ.“
(سچل: مالڪوس)

۴- اهر شرطي

جيڪڏهن جملي ۾ امر جي پٺيان ڪو حرف شرطي، جهڙوڪ: ته، تان وغيره استعمال ٿيل هجي، يعني امر جي تعميل يا پوئواري ڪنهن شرط تي ٻڌل هجي، ته اهڙي امر کي امر شرطي چئبو آهي ۽ انهيءَ جي پٺيان هميشه مضارع جو صيغو استعمال ٿيندو آهي. مثلاً:

آڻ ته هلون
ڏيس ته وڃي
سڙ ته ويهان

امر شرطيءَ جو استعمال:

”ڪر اونداهي انڌ، ته ملان محبوبن ڪي.“
(شاهه: ڪنڀات)

”وطن وسائينج ته، سگهارن سڪ ٿي.“
(شاهه: سارنگ)

”انهيءَ راهه رهيج ته مشاهدو ماڻين.“
(شاهه : سهڻي)

”ڪاڪيون ڪٽي ڪام، ته ڪهيو سٺان ڪانگ جو.“
(شاهه : پورب)

”هتان لاهوتي لڏ ته گر کي گڏجين ڪاٻڙي.“
(شاهه : رامڪلي)

”پرين اکين ۾ پيهه ته آءُ آچارو ٿيان.“
(شاهه : آسا)

”اٿي ڪمر ٻڌ، لوچ ته لهين سپرين.“
(سچل : ڪوهياري)

”هيئن ويهه نه هل، تان ڪي پجين پنڌ ڪي.“
(سچل : ڪوهياري)

”هڪر هيڏي آءُ ته ٻيروي پٿر ٿئي.“
(سچل : راڻو)

معني جي لحاظ کان امر جا قسم :

- ۱- امر
- ۲- نتهي
- ۳- امر التجائي، التماسي يا نيازي

۱- امر

امر جو بيان مٿي اچي چڪو آهي. امر جي صيغتي ۾ گهڻو ڪري اقراري يا ايجابي فرمائش هوندي آهي، يعني ان مان اهو مطلب نڪرندو آهي ته چيل ڪم جي پوئواري ٿيڻي آهي، نهڪار نه.

۲- نتھي

اهو فعل جنهن ۾ امتناعي حڪم هجي، يعني ڪم ڪرڻ جي منع ڪيل هجي، تنهن کي فعل نهِي سڏبو آهي. امر جي اڳيان تنڪيري حرف، جهڙوڪ: مَر، نَم، نا، مَڪي، ڪيمَر، ڪينَ ۽ نَڪي وغيره اٿن مان فعل نهِي جڙندو آهي. مثلاً:

مَر ڪَر
نَم ڀَرڇُ
ڪيمَر روءِ
ڪينَ نيهار

مَر، نا، مَڪي ۽ ڪيمَر تنڪيري حرف عام طرح شعر ۾ ڪم ايندا آهن. شعر ۾ تنڪيري حرف امر جي پويان به استعمال ٿيندا آهن.

فعل نتھي جو استعمال:

”تون چؤ الله هڪڙو، وائي ٻي مَر سِڪ.“
(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”محبت جي ميدان ۾ سر جو سانگ مَر ڪر.“
(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”وڃي در دوستن جي نانگا ڪيمَر ڏين.“
(شاهه: رامڪلي)

”ماسي تون سلوڪ ڪي هٿان هڏ مَر ڇڏ.“
(شاهه: رامڪلي)

”مالها ڦيرج من ۾، ڌڙ ڪي ڌوڙ مَر لاءِ.“
(شاهه: رامڪلي)

”پرو پيچ مَر ڪاڙهي، لاهي ويهڻ مَر لاڳ.“
(شاهه: مومل راتو)

”پاڻي هار مَ پڌرو، روءِ منجهان ئي رَت.“

(شاهه: حسيني)

”اڻي اور ارڻ سين، ويهه ڏس ويڳاڻي.“

(شاهه: ڪاڀائي)

”ڊگهي آڏ مَ منتهي، پڪو آڏ مَ لاند.“

(شاهه: ڏهر)

”پنڊولا پنهور کي عمر آڇ مَ تون.“

(شاهه: مارئي)

”هڪي روءِ مَ رڙڪي، هڪي ڪردانهون.“

(شاهه: مارئي)

”بت منهنجو بسند، قيد مَ ڪريڇاهه،

”ماروءَ جي مقام ڪسان ڌار مَ ٿريڇاهه.“

(شاهه: مارئي)

”راڻا رنج ڏس ڪر، معافي مومل ڏي ڪڍي.“

(سچل: راڻو)

”مومل مهڻي هاب، راڻا ڪر ڏس راءِ تون.“

(سچل: راڻو)

”ٻئيءَ ڇيڇ ڏس ڇٽل، منجهه تماشي نه پوين.“

(سچل: آسا)

”خيال بزرگي ريتي ڇڏ تون، هنگ ڏس تون مڃدومي،

”ڏکي پير مشائخ ٿيڻ تون، ڏکي ٿيڻ نجومي.“

(سچل: گجري)

”مريد ڪرڻ جو خيال نه رکجان، عاشق ٿيڻ نرالو.“

(سچل: گجري)

”ننگو ڪڇ نه نذر کي، نمائين ننگپال.“

(سچل: سارنگ)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نهجو

”تون نڪو ڪوڙ ڳالهه ۽ نڪي اسانٽ ۾
خيانت ڪر.“

”تون هوندر تي راضي ره، ڪنهن سان ريس
ڪين ڪر.“

۳- امر التجائيءَ التماسي يا نيازي

اهو فعل جنهن ۾ ڪم ڪرڻ جي التجا، درخواست،
منت يا عرض ڪيل هجي، تنهن کي امر التجائيءَ التماسي يا
نيازي چئبو آهي.

امر جي پٺيان پڇاڙيون، جهڙوڪ: ”اڃ“، ”ايڃ“ واحد
۾ ۽ ”اڃا“، ”ايڃا“، ”اڃاهه“ ۽ ”اڃاءُ“ جمع ۾ ملائڻ سان
امر نيازي ٺهندو آهي. مثلاً: ”اڃج“، ”اڃيجا“ وغيره.

امر التجائيءَ جو استعمال:

”پهرين ڪاٽي پاءُ، ڀڄڻ پوءِ پريٽو.“
(شاه: ڪلياڻ)

”اندر لي اهڃ، سانڍاڃ سڪائون ڪري.“
(شاه: ڪلياڻ)

”ٻڙهيا ٻڙهيجا، سبق انهيءَ سور جو.“
(شاه: يمن ڪلياڻ)

”ڪڍج ڪاٺي ڪڇ کي، ڪوڙ م ڪهاڻيڃ،
وڻج وهاڻيڃ، سڀ سوداگر سڄ جو.“
(شاه: سريراڳ)

”اسان پرين پان ۾ گهارڻ ڏج گهڙي.“
(شاه: ڪنڀات)

”مون تان وڙ وڃائو، آئين پنهنجو وڙ ڪجاهه.“
(شاه: حسيني)

”آءُ جي ڏيئين سنيها، نئي ٻريان ٿيڃ.“
(شاهه: معذوري)

”پويون ٿئي پساهه، ته ڏڃاڻ مڙهه ملير ڏي.“
(شاهه: مارئي)

”ڪري ڪانگ ڪرڻشون پيرين پرين ڀڳيڃ،
”ليڪه لڳ لطيف چئي، گجهو ڳالهائڃيڃ.“
(شاهه: پورب)

”ماڻي ٿيڃ سئي، سرڪ صراحيءَ مان ڪڍي.
(سچل: پيروي)

”ڪنڌ اونڌي اوڍڃ، اٿئي پهر عجيب ڪي،
اچن اوجا ڪن ڀر، عيڻان اوجاڙيڃ،
اصلون ڪين ڪهڃڃ، ظاهر هن زبان مان.“
(سچل: آسا)

”ويه نه وساريڃ، مٿان ماڻ ڪري وهين،
قول اهو پاڙيڃ، هو جو ڪيڙ ٿي هوت سان.“
(سچل: ڪوهياري)

”الله ڪارڻ اچ، ماڳ وسائڃ مينڌرا.“
(سچل: راڻو)

”الله لڳ اڏام، تون موٽي محبوبن ڏي،
وڃي ٿيڃ پرينءَ ڪسي، پاڇيءَ جا پيغام،
ڪري قدمن تي ٻئي، سولڪ ٿيڃ سلام.“
(سچل: مالڪوس)

فعل جا قسم

- ۱- فعل لازمي
- ۲- فعل متعدي
- ۳- فعل اڪر ترڪ يا فعل ٻي فاعل

۴- فعل معطوفي

۵- فعل مرکب

فعل لازميءَ جا هيٺيان ٽي قسم آهن :

۱- فعل لازمي

۲- فعل ناقص

۳- فعل معاون

۱- فعل لازمي

اهو فعل جو جملي ۾ فقط فاعل جو محتاج هجي، يا اهو فعل جنهن مان فقط فاعل جو هجڻ لازمي يا ضروري هجي تنهن کي فعل لازمي چئبو آهي. مثلاً :

۱- هرڻ رڃ کي پاڻي سمجهي ان جي پٺيان ٻوڙندو آهي.

۲- ماءُ وڇڙيل ٻچي کي ڏسي روئي ڏنو.

مٿين جملن ۾ جيڪي فعل ڪم آندل آهن. يعني :
”ٻوڙندو آهي“ ۽ ”روئي ڏنو“ سي لازمي آهن ۽ ڏسو
تم مذڪوره فعلن جو تعلق سڌو سنئون سندن فاعلن مان آهي.
جيڪڏهن فاعل کان سواءِ جملي جا ٻيا لفظ ڪڍي ڇڏجن
تڏهن به فعل اڪيلي سر پنهنجي فاعل مان جملي جو مطلب
پورو ڏيئي سگهي ٿو. مثلاً : ”هرڻ ٻوڙندو آهي“ ۽ ”ماءُ
روئي ڏنو“ وغيره.

فعل لازميءَ جو استعمال :

”ليکجي ميخ وجود“ سنڌي نئين نئين.

(شاهه : يمن ڪلياڻ)

”ماڻي سفر هليا، پري جنگ جهاز.“

(شاهه : سريراڪ)

”منهنجو من ميهار کي ٻار وڃي پهتو.“

(شاهه : سهڻي)

”سيگها محب هيلو ته اونهي منجهان آڪران.“

(شاه: سهڻي)

”قربن جو ڪانگرو مٿي ٽار ٿلي.“

(شاه: پورب)

”وڏا مينهن ملير ۱۱ ٿيو تڙ تڙ تماشو.“

(شاه: مارئي)

”ويڙهيا گهمڻ ولئين جهانگي منجهه جهنگن.“

(شاه: مارئي)

”وکر ويا وهي ڪاله تنهنجا ڪونجڙي.“

(شاه: ڏهر)

”جي هٿان هوت ويا سي اچن ته آجي ٿيان.“

(شاه: ڏهر)

”آديسي اٿي ويا، ڀيٽي اڏاهي رک.“

(شاه: رامڪلي)

”ڀنر ڀاڪ وڏي، راڻو اڀرو راج ۸.“

(شاه: مومل راڻو)

”آڀو ڪاله قلم، مئون ڏي محبوبن جو.“

(سچل: ڀيروئي)

”پلر سان ڀڙسي پيا، پتهوارن پالال.“

(سچل: مارنگ)

”ڪاريون ٿيون ڪڏن، سمي جي سهاڪ تي.“

(سچل: ڪلياڻ)

۳- فعل ناقص

اهو فعل جو جملي جي مطلب پوري ڪرڻ لاءِ ٻين لفظن جو محتاج رهي، تنهن کي فعل ناقص يا اڻپورو چئبو آهي.

مثلاً:

”طوبل بهشت ۾ هڪ وڻ آهي.“

مٿين جملي ۾ ڏسو ته ”آهي“ فعل جو مدار لفظ ”وڻ“ تي آهي، ڇاڪاڻ ته مذڪور لفظ جيڪڏهن جملي مان ڪڍي ڇڏجي ته فعل اڻپورو رهجي ويندو ۽ جملي جو پورو مطلب نه نڪرندو، تنهنڪري ”آهي“ فعل کي ناقص سڏجي ٿو. ”وڻ“ جملي ۾ فعل جو مدار، ممتنع يا پوراڻو ڪندڙ آهي. ”ٿيڻ“، ”پوڻ“ ۽ ”هئڻ“ مصدرن مان جي فعل جيڙن ٿا، سي سڀ ناقص آهن. مثلاً: ٿئي ٿو، ٿيا، پيو، پوندو، آهي، آهن ۽ هئا وغيره.

فعل ناقص جو استعمال:

”آءُ ٻن تڙهانڪون، اڌ ڏکڻي آهيان.“

(شاهه: ديسي)

”هيس هندورن ۾ پيپير ڪاٺ پروڙ.“

(شاهه: ليلان چنيسر)

”راجا جي رنگ مڃل ۾ هنڌ هنڌ ڀيٽي هوڪ.“

(شاهه: سورٺ)

”نذر کي نصيب ٿئي شل پنهنوءَ جو پاڙو.“

(سچل: ڪوهياري)

”هنيا لسڻي حورن، عاشق عقبيل جا ٿيا.“

(سچل: آنا)

”بارس ”لڳي سون ٿيون، لوهائيون لوريون.“

(سچل: ڪلياڻ)

”نه ڪنهن روءِ نه، رنگ، هٿا بيهودا ٻچڙا،
 ”اڄ پڻ انهن جي ٿيڻا، پهرن هيٺ پلنگ.“
 (سچل: ڪلياڻ)
 ”مسجد ۽ محراب جي ڪانهي چئن ڄاڻ.“
 (سچل: متفرق)

۳- فعل معاون

فعل معاون اهو فعل آهي جو ٻئي فعل جي صيغن يا
 زمانن ٺاهڻ ۾ مدد ڪري ۽ اڻپوري فعل جي معنيٰ کي
 پورو ڪري يا ان کي اضافي معنيٰ ڏئي. ’معاون‘ لفظ جي
 معنيٰ آهي ’مددگار‘ انهيءَ ڪري هن فعل کي مددگار
 مددي يا امدادي فعل به چئبو آهي.

عام طرح ’ٿيڻ‘، ’پوڻ‘، ’هئڻ‘، ’سگهڻ‘، ’رهڻ‘ ۽
 ’وتڻ‘ مصدرن جا مختلف صيغا فعل معاون جي معنيٰ ۾
 استعمال ٿيندا آهن. مثلاً:

۱- الله وٽ اهو ماڻهو عزيز آهي جو پنهنجي هٿن
 جو پورو ڪري روزي ڪمائي ٿو.

۲- گهڻي ڪم ڪرڻ سان ماڻهو ٿڪجي پوندو آهي.

۳- ننڍڙو ٻار هرڪنهن کي وٺندو آهي.

۴- دوست کي خط مليو هوندو.

۵- موت کي ڪوئي مات نٿو ڪري سگهي.

۶- ٻار کي هڪ دفعو ڪنهن ٻري ڪم جي عادت
 پئي ته هو وڏي هوندي به اهو ڪم ڪندو رهندو.

۷- فقير انهيءَ کي چئبو جيڪو سدائين پڻ جي اکيان هٿ
 ٽنگيندو وٺي.

مٿين جملن ۾ ’ٿو‘، ’پوندو‘، ’آهي‘، ’هوندو‘،
 ’سگهي‘، ’رهندو‘ ۽ ’وتي‘ فعل معاون جا لفظ آهن.

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

مڪيه، فعل اگرچہ ذاتي طرح پوري معنيٰ ڏيئي سگهي ٿو،
 پر انهيءَ کي بہ فعل معاون جي ضرورت پوندي آهي، نہ تہ
 ان جا مختلف زمان يا صيغا نہ ٿئي سگهندا.
 مڪيه، فعل سان فعل معاون جو گردان هيٺ ڏجي ٿو.
 مڪيه، فعل کي ڏنگين ۾ رکيو ويو آهي تہ جيئن معاون جو
 استعمال ظاهر ٿئي.

مؤنث

واحد
جمع

(۳)

واحد
جمع

مذڪر

متڪلم: (ڪندا) هوندا س، (ڪندي) هوندي س، (ڪنديون) هونديون سون،
هو ندي س، هونديون سون

حاضر: (ڪندا) هوندا، (ڪندي) هوندي، (ڪنديون) هونديون
غائب: (ڪندا) هوندا، (ڪندي) هوندي، (ڪنديون) هونديون

(۴)

متڪلم: (ڪري) سگهان ٿو، (ڪري) سگهان ٿي، (ڪري) سگهون ٿيون
حاضر: (ڪري) سگهين ٿو، (ڪري) سگهين ٿي، (ڪري) سگهو ٿيون
غائب: (ڪري) سگهي ٿو، (ڪري) سگهي ٿي، (ڪري) سگهن ٿيون

(۵)

متڪلم: (ڪرڻو) اٿم، (ڪرڻو) اٿون، (ڪرڻو) اٿس
حاضر: (ڪرڻو) اٿي، (ڪرڻو) اٿي، (ڪرڻو) اٿن
غائب: (ڪرڻو) اٿس، (ڪرڻو) اٿن، (ڪرڻو) اٿن

آبي ٻوليءَ جو صرف ۽ نچو

(۶)

مٽڪلم: (ڪيم) ٿي ٻئي (ڪيوسون، ڪيوسين) ٿي، ٻئي
 حاضري: (ڪيٽي) ٿي، ٻئي (ڪيٽو) ٿي، ٻئي
 غائب: (ڪيو) ڪيائين، ٿي، ٻئي (ڪيائون) ٿي، ٻئي

(۷)

مٽڪلم: (ڪيو) اٿم (ڪيو) اٿم
 حاضري: (ڪيو) اٿئي (ڪيو) اٿئي
 غائب: (ڪيو) اٿس (ڪيو) اٿس

(۸)

مٽڪلم: (ڪيو) هٿو سون، هٿم (ڪيو) هٿو سون، هٿم
 حاضري: (ڪيو) هٿي (ڪيو) هٿي
 غائب: (ڪيو) هٿس (ڪيو) هٿس

(۹)

مٽڪلم: (ڪندو) هو س (ڪندي) هٿي
 حاضري: (ڪيو) هٿو سون، هٿي (ڪيو) هٿو سون، هٿي
 غائب: (ڪيو) هٿس (ڪيو) هٿس

مؤنث

جمع

هتٔيون (كنديون)
هتٔون (كنديون)
هتٔون (كنديون)

واحد

هتٔين (كندي)
هتٔي (كندي)
هتٔي (كندي)

(۱۰)

هوند و سون،

هوند م (كيسو)

هوند و سين

هوند و (كيسو)

هوند (كيسو)

هوند و (كيسو)

هوند و (كيسو)

هوند ائون

هوند ائين

(۱۱)

سگهون سون،

سگهون (كري)

تي، پئي

سگهون (كري)

سگهون (كري)

سگهون، پئي

سگهون (كري)

سگهون (كري)

تي، پئي

تي، پئي

مذڪر

واحد

هتٔو (كندا)
هتٔو (كندا)
هتٔو (كندا)

جمع

هتٔو (كندا)
هتٔو (كندا)
هتٔو (كندا)

(۱۰)

هوند و سون،

هوند م (كيسو): متڪلم:

هوند و سين

هوند و (كيسو)

هوند و (كيسو): حاضر:

هوند و (كيسو)

هوند و (كيسو): غائب:

هوند ائون

هوند ائين

(۱۱)

سگهون سون،

سگهون (كري): متڪلم:

تي، پئي

سگهون (كري)

سگهون (كري): حاضر:

سگهون، پئي

سگهون (كري)

سگهون (كري): غائب:

تي، پئي

تي، پئي

(۱۲)

ها (ڪريون)	ها (ڪريان)	ها (ڪريون)	ها (ڪريان): متڪلم
ها (ڪريو)	ها (ڪرين)	ها (ڪريو)	ها (ڪرين): حاضر
ها (ڪن)	ها (ڪري)	ها (ڪن)	ها (ڪري): غائب

(۱۳)

ڪند يون سوڻ	ڪند س، ڪند سڻ	ڪند سڻ	ڪند سڻ: متڪلم
-------------	---------------	--------	---------------

ڪنديون سڻيون (پيون، پيون)	پڻي، پڻي	پيا	پيو: حاضر
---------------------------	----------	-----	-----------

ڪند يو (پو، پو)	ڪندي پڻي، پڻي	پيا	پيو: غائب
-----------------	---------------	-----	-----------

ڪنديون (پيون، پيون)	ڪندي پڻي، پڻي	پيا	پيو: غائب
---------------------	---------------	-----	-----------

(۱۴)

ڪنديون (رهنديون سوڻ)	ڪندي (رهندي س)	ڪندا (رهندا سوڻ)	ڪند س: متڪلم
----------------------	----------------	------------------	--------------

رهنديون سڻيون	رهندي سڻ	رهندا سڻ	رهندي س: متڪلم
---------------	----------	----------	----------------

و ڪنديون سوڻ	و ڪندي س	و ڪندا سوڻ	و ڪندي س: متڪلم
--------------	----------	------------	-----------------

و ڪنديون سڻ	و ڪندي سڻ	و ڪندا سڻ	و ڪندي سڻ: متڪلم
-------------	-----------	-----------	------------------

رهنديون سڻ	رهندي سڻ	رهندا سڻ	رهندي سڻ: متڪلم
------------	----------	----------	-----------------

رهنديون سڻ	رهندي سڻ	رهندا سڻ	رهندي سڻ: متڪلم
------------	----------	----------	-----------------

و ڪنديون سڻ	و ڪندي سڻ	و ڪندا سڻ	و ڪندي سڻ: متڪلم
-------------	-----------	-----------	------------------

سڻي ٻوليءَ جو صرفو ۽ نڱو

مؤنث

جمع

واحد

رهنڊ پون ۱ (ڪنڊ پون) رهنڊ پون ۱
وتند پون وتندي

مذڪر

جمع

واحد

رهنڊا ۱ (ڪنڊا) رهنڊا ۱
وتندا وتندو

(۱۵)

سگهنڊ پون سون ۱ (ڪري) سگهنڊ س ۱ (ڪري) سگهنڊ سون (ڪري) سگهنڊ سون
سگهنڊ پون سين سگهنڊ سين سگهنڊ سين (ڪري) سگهنڊ سين ۲ سگهنڊ سين (ڪري) سگهنڊ سين
سگهنڊ پون (ڪري) سگهنڊ پون (ڪري) سگهنڊ پون (ڪري) سگهنڊ پون

(۱۶)

پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م
پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م
پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م

پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م پونڊ و سين پونڊ (ڪرڻو) پونڊ م

فعل معاون جو استعمال

”ڪوھ ٿو ڪاغذ ڪورئين، ويٺو وڃائين مس.“

(شاه: يمن ڪلياڻ)

”رهيا آهن روح ۾، نت جني جا نيس.“

(شاه: ڪنڀات)

”مون ٿي چيئيءَ ڪانڌ، پتي پاڙ م مڪڙي.“

(شاه: سريراڳ)

”جن ڏٺا تن چينا تم اجهي ٿا اچن.“

(شاه: سريراڳ)

”ڪانڊين ٿانڊين ٻاڙين، پچان مر ڀيئي.“

(شاه: يمن ڪلياڻ)

”ويچاريءَ وٽڪار، اک نه ڏٺو هو ڪڏهن.“

(شاه: سسئي)

”پيريءَ ۾ ڀيئي، اکيون آريءَ ڏي کڻي.“

(شاه: معذوري)

”پريان پير پري، تو لسي آئيو آهيان.“

(شاه: سورٺ)

”ڪري نه سگهان ڪاء، انهن سنڌي ڳالهڙي.“

(شاه: ڪاهوڙي)

”تني کي ٻوڙي، ساھڙ سگهي ڪن ڪي.“

(شاه: سهڻي)

”اڪر لسڪن نه دل تي، ٿا ڪاغذ ڪارا ڪن.“

(سچل: آسا)

”ڏيسو ٻاري سچ ڪسي، ٿي ڏاهرين ڏٺو.“

(سچل: آسا)

”ابرو ڪش ڪمان، مارن ٿا محتاجن کي.“
(سچل: پيروي)

”اوتسي اڪڙين مان ڀيرو، ٻاراني بحر.“
(سچل: پيروي)

”اٺئي پهر اٺ، ٿو اوڳو اوڳاري.“
(سچل: پيروي)

”هڪ واڇوڙا وات تي، ٻي وسي ٿي واري.“
(سچل: ڪوهياري)

”مر سريلا سوز جا، سارنگ ٿو سوري.“
(سچل: سارنگ)

”جن ٿي ٻاليا ٻيٽ، ڪمن ڪالورن مان.“
”سي تا تيل ڦليل مان، ٿيون ملائن ميٽ.“
(سچل: ڪلياڻ)

”مڪڻ ۽ ماڪين جا چئن ٿا چاڻا.“
(سچل: ڪلياڻ)

”ڪاريون ٿيون ڪڏن، سمي جي سهاڳ تي.“
(سچل: ڪلياڻ)

”سورٺ مٿان منگتي، گهوران ٿي گهوري.“
(سچل: سورٺ)

”عمر مون ڏي آيا، اباڻون عتاب،“
”ڪيئن محلين مارئي، ٿي قورما ڪباب.“
(سچل: ڪنڀات)

”وس نه ويڙهين جو، ٿو لکيو لوڙائي.“
(سچل: ڪنڀات)

”آندو اڏم پاڻ سان ۽ نيهم ڀريو نامو.“

(سچل: مالڪوس)

”وينو آهم وڳوڙجي، ڪنهن کي ڪوڙي.“

(سچل: مالڪوس)

”سنيهن ۽ سور، چوي ٿو جهنب سان.“

(سچل: مالڪوس)

”ڌار چڙهيو ڏاهو، ٿو ڏيسر دلاسا دل کي.“

(سچل: مالڪوس)

۲- فعل متعدي

اهو فعل جنهن جي مطلب ظاهر ڪرڻ لاءِ فاعل سان گڏ مفعول جي ضرورت پوي، تنهن کي فعل متعدي چئبو آهي.

مثال:

۱- الله هر جيو کي رزق پهچائي ٿو.

۲- سچ مارو جهان روشن ڪري ٿو.

۳- شيطان انسان جي دل ۽ وسوسا پيدا ڪندو آهي.

مٿين جملن ۾ ’پهچائي ٿو‘، ’روشن ڪري ٿو‘ ۽ ’پيدا ڪندو آهي‘ متعدي فعل آهن. ’پهچائي ٿو‘ فعل جو فاعل آهي. ’الله‘ فقط فاعل سان فعل جو مطلب واضح نه ٿو ٿئي، تنهن ڪري جملي ۾ مفعول آندو ويو آهي، جو آهي ’رزق‘. ساڳي طرح ٻئي ۾ تنهن جملي ۾ فاعل آهن ’سچ‘ ۽ ’شيطان‘ جي به مطلب جي وضاحت لاءِ مفعول جا محتاج آهن، انهن جا مفعول جدا جدا آهن ’جهان‘ ۽ ’وسوسا‘. هن مان معلوم ٿيو ته فعل متعدي جو لاڳاپو فاعل توڙي مفعول ٻنهي سان هوندو آهي.

فعل متعدي جا هيٺيان قسم آهن :

- ۱- متعدي معروف .
- ۲- متعدي مجهول .
- ۳- متعدي بالواسطه يا فعل مبني .

1- فعل متعدي معروف

متعدي معروف اهو فعل آهي جنهن جو فاعل ڄاڻايل هجي .
 مٿي ڏنل جملن ۾ ڪم آندل فعل : ’پهچائي ٿو‘، ’روشن ڪري ٿو‘ ۽ ’پيدا ڪندو آهي‘ . متعدي معروف جا مثال آهن .
 بعضي عبارت ۾ فاعل ڄاڻايل نه هوندو آهي، تڏهن به فعل معروف ئي سڏبو آهي، ڇاڪاڻ ته فاعل يا ته ڪجهه هوندو آهي يا وري فعل ۾ خود فاعل جو مفهوم سمايل هوندو آهي . مثلاً :

- ۱- تو ڏي جلد خط لکندس .
- ۲- ڪجهه پاڇي ٻڃاء ته مينهن وسندي ڪم آڻي سگهين .

مٿين جملن ۾ فاعل استعمال ٿيل ڪونهي ۽ پر ڪم آندل فعل : ’لکندس‘، ’ٻڃاء‘ ۽ ’ڪم آڻي سگهين‘ متعدي معروف آهن، ڇاڪاڻ ته ’لکندس‘ فعل جو مطلب آهي ’مان لکندس‘ ۽ ’ٻڃاء‘ ۽ ’ڪم آڻي سگهين‘ فعل جو فاعل آهي ’تون‘ جو ڪجهه آهي .

فعل متعدي معروف جو استعمال :

”چانگا چندن نه چرين، ميا پڙهين نه سوڪ .“

(شاهه : کنڀات)

”دنگيءَ ۾ داڻا وٺي وجهه وڪر جا .“

(شاهه : سريراڳ)

”جيڪي ڏنڻي تار ۾ ڪٽيءَ سو ڪهڻج.“

(شاهه: سهڻي)

”اڄ پڻ اڪڙين ۾ سڄڻ پنهنجا ساريا.“

(شاهه: ٻرو)

”آءُ ڪيئن لوڻي لاهيان، ڪارڻ پڻ ڏينهان.“

(شاهه: مارئي)

”سوريه سارو اٻر ۾ لوڻين ڪين لڏو.“

(سچل: آسا)

”عشق اهو آئيءَ کان سڪيو سامهون.“

(سچل: آسا)

”روز ازل امتداد اسان کي ست ڀرپٽ جي ڀاڙهي.“

(سچل: گجري)

”عاشق پيڻن زقوم هٿان حبيب جي.“

(سچل: ڀيرو)

”ڀڙهي ڀروانو، مون کي جلد جواب ڏي.“

(سچل: مالڪوس)

”آئي ڪانگ ڏنياس، ڪتابت قريب جي.“

(سچل: مالڪوس)

”ڪانگا ڪتابت، ساري ساڏيڇ ساهه سين،

اها امانت، ٻي ڪنهن عام نم آڇين.“

(سچل: مالڪوس)

”ننڍن ۾ ڦهاريان، پڪڙا ۽ پنهور.“

(سچل: ڪنڀات)

”اوڏهن اڏاريام، ڪل لهڻ لاءِ ڪانگڙا.“

(سچل: ڪنڀات)

۲- فعل متعدي مڃهول

اهو فعل متعدي، جنهن جو فاعل ڄاڻايل نه هجي ۽ ان جو مفعول فاعل جو قائم مقام هجي، تنهن کي فعل متعدي مڃهول چئبو آهي. مڃهول جي معنيٰ آهي: 'اڻڄاتل'. مثلاً:

- ۱- ڪائنات کي هڪ مقرر عرصي لاءِ خلقيو ويو آهي.
 - ۲- مغرور انسان کي دوزخ جي باهه ۾ وڌو ويندو.
 - ۳- زمين هر سان ڪپڙي آهي.
- مثين جملن ۾ 'خلقيو ويو آهي'، 'وڌو ويندو' ۽ 'ڪپڙي آهي' متعدي مڃهول جا صيغا آهن، جن ۾ اصل فاعل: 'ڪائنات جو خالق'، 'باهه ۾ وجهڻ وارو' ۽ 'زمين ڪپڙڻ وارو' ڄاڻايل ڪونهن ۽ انهن جي جاءِين تي مفعول جي لفظن: 'ڪائنات'، 'انسان' ۽ 'زمين' کي نمايان ڪيو ويو آهي. فعل متعدي مطلق هجي يا مشتق، ان جي صورت معروفي توڙي مڃهولي ٿي سگهي ٿي.

مڃهول جي صيغي جو استعمال خاص طرح چئن حالتن ۾ ٿيندو آهي:

- ۱- جڏهن فاعل جي حيثيت غير معمولي يا اعليٰ درجي جي هوندي آهي.
- ۲- جڏهن فاعل جي خبر نه هوندي آهي.
- ۳- جڏهن فاعل کسي هروڀرو لکايو يا ڪجهو رکيو ويندو آهي.

- ۴- جڏهن مفعول کي فاعل کان وڌيڪ نمايان ڪرڻ جو خيال هوندو آهي.

متعدي مڃهول جون ترڪيبون:

- ۱- اسم مفعول جي پٺيان 'وڃڻ' مصدر جو گهريل صيغو جنس ۽ عدد مطابق آڻڻ سان متعدي مڃهول ٺهندي آهي. مثلاً:

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

مڻڻ		مڻڪر	
جمع	واحد	جمع	واحد
ڀڙهيون وڃن ٿيون	ڀڙهي وڃي ٿي	ڀڙهيا وڃن ٿا	ڀڙهو وڃي ٿو
ڀڙهيون وينديون آهن	ڀڙهي ويندي آهي	ڀڙهيا ويندا آهن	ڀڙهو ويندو آهي
ڀڙهيون وينديون هونديون	ڀڙهي ويندي هوندي	ڀڙهيا ويندا هوندا	ڀڙهو ويندو هوندو
ڀڙهيون وڃيون	ڀڙهي وڃي	ڀڙهيا وڃن	ڀڙهو وڃي
ڀڙهيون وڃن ٿيون	ڀڙهي وڃي ٿي	ڀڙهيا وڃن ٿا	ڀڙهو وڃي ٿو
ڀڙهيون وينديون آهن	ڀڙهي ويندي آهي	ڀڙهيا ويندا آهن	ڀڙهو ويندو آهي
ڀڙهيون وينديون هونديون	ڀڙهي ويندي هوندي	ڀڙهيا ويندا هوندا	ڀڙهو ويندو هوندو
ڀڙهي وڃن ٿيون	ڀڙهي وڃي ٿي	ڀڙهيا وڃن ٿا	ڀڙهو وڃي ٿو
ڀڙهي وينديون آهن	ڀڙهي ويندي آهي	ڀڙهيا ويندا آهن	ڀڙهو ويندو آهي
ڀڙهي وينديون هونديون	ڀڙهي ويندي هوندي	ڀڙهيا ويندا هوندا	ڀڙهو ويندو هوندو

۷- متعدي مجهول جي مصدر جا صيغا جنس ۽ عدد مطابق آئڻ سان فعل متعدي مجهول ٺهندو آهي. عام طرح متعدي معروف جي مصدر جي پوئين "ن" جي اڳيان حرف "ج" آڻڻ سان متعدي مجهول جي مصدر ٺهندي آهي. مثلاً:

متعدي معروف متعدي مجهول

جي مصدر	جي مصدر
پڙهجن	پڙهن
چڏجن	چڏن
سگهجن	سگهن
گڏجن	گڏن
وٽجن	وٽن
ويجن	وين
ڪاهجن	ڪاهن
ڪاٽجن	ڪاٽن
مارجن	مارن
هارجن	هارن
ڏسجن	ڏسن
مسيجن	مسين
ليکجن	ليکن
چيرجن	چيرن
ليڪجن	ليڪن
ڪڍجن	ڪڍن
گهرجن	گهرن
لڏجن	لڏن
چڏو مڃن	چڏو مڻ
لٽو پڃن	لٽو پڻ
کولي جن	کولي
کولي جن	کولي

لوئڻ	لوئڻ
ليکڻ	ليکڻ
ويڙهڻ	ويڙهڻ

مجهول جي ڪن ترڪيبن ۾ معروف جي مصدر جا
ڪي حرف، جهڙوڪ، ’ڌ‘، ’ر‘، ’ه‘ ۽ ’ء‘ جدا جدا
, ’جھ‘، ’ج‘، ’پ‘ يا ’س‘ ۽ ’پ‘ يا ’ج‘ ۾ تبديل
ٿيندا آهن. مثلاً:

ٻڌڻ	ٻڌڻ
رڌڻ	رڌڻ
ڪڏهن	ڪڏهن
ڏيڻ	ڏيڻ
لڏڻ	لڏڻ
ڪڏهن	ڪڏهن
گڏڻ	گڏڻ
ڪاڏڻ	ڪاڏڻ
ڏوڏڻ، ڏوڏڻ	ڏوڏڻ

مؤنث

واحد
جمع

مذکر

واحد
جمع

لکچرن ٿيون، ٻيٽيون	لکچري ٿي، ٻيٽي	لکچرن ٿا، ٻيا	لکچري ٿو، ٻيو
لکچي سگهجن ٿيون	لکچي سگهجي ٿي	لکچي سگهجن ٿا	لکچي سگهجي ٿو
لکچي ويئون آهن	لکچي ويئي آهي	لکچي ويا آهن	لکچي ويو آهي
لکچي وينديون آهن	لکچي ويندي آهي	لکچي ويندا آهن	لکچي ويندو آهي
لکچيون ويئون	لکچي ويئي	لکچي ويا	لکچي ويو
لکچي ويئون هيون	لکچي ويئي هئي	لکچي ويا هئا	لکچي ويو هو
لکچي وينديون هيون	لکچي ويندي هئي	لکچي ويندا هئا	لکچي ويندو هو
لکچن ها	لکچي ها	لکچن ها	لکچي ها
لکچي وڃن ها	لکچي وڃي ها	لکچي وڃن ها	لکچي وڃي ها
لکچي وينديون	لکچي ويندي	لکچي ويندا	لکچي ويندو

۳- مڃهول جي هڪ ٻي صورت، مڃهول جي مصدر جي حرف 'ج' 'ب' ۽ 'ڊ' تبديل ڪرڻ سان ٺهندي آهي، جا جنس ۽ عدد ۾ ڦري سگهندي آهي. مثلاً: چئبو ۽ ڳوليو ۽ ليکيو وغيره. مڃهول جي هن ترڪيب مان مستقبل ۾ ڪم ٿيڻ يا هلندڙ يا گذريل هميشه جاري رهڻ جي معنيٰ نڪرندي آهي، جيئن هيٺ ڏنل ڳرڊان مان معلوم ٿيندو ۽

ليکيون	ليکيتي	ليکبا	ليکبو
ليکيون آهن	ليکيتي آهي	ليکبا آهن	ليکبو آهي
ليکي سگهينون آهن	ليکي سگهيتي آهي	ليکي سگهبا آهن	ليکي سگهبو آهي
ليکيون هيون	ليکيتي هئي	ليکبا هئا	ليکبو هو
ليکي سگهينون هيون	ليکي سگهيتي هئي	ليکي سگهبا هئا	ليکي سگهبو هو

ٻي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

۴۔ متعدي معروف جي مصدر جو حرف علت ڪيڻ
سان مجهول جو صيغو ٺهندو آهي. مثلاً:

متعدّي معروف	مجهول جو
جي مصدر	صيغو
ٻارڻ	ٻـرڻ
ٿارڻ	ٿـرڻ
ٺاهڻ	ٺـهڻ
ٺاهڻ	ٺـهڻ
چارڻ	چـرڻ
چاڙهڻ	چـڙهڻ
ڊاهڻ	ڊـهڻ
ڪارڻ	ڪـرڻ
ڪارڻ	ڪـرڻ
لاھڻ	لـهڻ
مارڻ	مـرڻ
ڀورڻ	ڀـرڻ
جوڙڻ	جـڙڻ
جهورڻ	جـهڙڻ
چورڻ	چـڙڻ
چوڙڻ	چـڙڻ
سورڻ	سـڙڻ
لوڏڻ	لـڏڻ
لوڙهڻ	لـڙهڻ
موڙڻ	مـڙڻ
ٽيڙڻ	ٽـيڙڻ
ڦيرڻ	ڦـيرڻ
ريڙهڻ	رـيڙهڻ

ڪيرڻ	ڪيرڻ
ڪيڙڻ	ڪيڙڻ
ميڙڻ	ميڙڻ
هيڙڻ	هيڙڻ

۱۔ متعدي معروف جي مصدر جو وچون حرف جيڪڏهن ’و‘ هوندو، ته مجهولي صورت ۾ اهو مڻجي ’ء‘ ٿي هوندو. مثلاً:

چڻڻ	چڻوڻ
ڏٺڻ	ڏٺوڻ
لٽڻ	لٽوڻ

فعل متعدي مجهول جو استعمال:

”نوٽي ڪُسن ڪات، ته به ساڳي سٺن ڪين ڪي.“

(شاهه: يمن ڪلياڻ)

”چٿان جي نم چڙون، الا ان مَ وِسران.“

(شاهه: سامولدي)

”صبح سڀيئي، ڀسبيون پاتار ۾.“

(شاهه: سهڻي)

”هتان لاهوتي لڏ ته گرسين گڏ جپين ڪاڙهي.“

(شاهه: رامڪلي)

”جي ڀائين جوکي ٿيان، ته طمع ڇڏ تمام،

ته نانگا تنهنجو نام، لڪاڙي لاهوت ۾.“

(شاهه: رامڪلي)

”طالب العقبى مخنث، مرد نم سي چڙجن.“

(سچل: آسا)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”جيبين ڏنھ، ھينءَ، اديسون لڪاجي آيو.“

(سچل: ڀيرو)

”ويندي وير چانگن جو چڙيو ڪين چڙو.“

(سچل: ڪوهياري)

”مارک ھون جي، ور تني ڪسي ويجهڙو.“

(سچل: ڪوهياري)

”مون کي گھڙ چين تون، لوڪ رڻوئي گھوريو.“

(سچل: ڪوهياري)

”تنبوءَ جا طناب، اڄ ڪٿا ڪينجھر ڪنڌين.“

(سچل: ڪلياڻ)

”جوکي جال ڏنام، پر ڪوڪو لڀي ڪاڙي.“

(سچل: جوک)

”مي لانگوتيا لعل، پينر پاڪ ھڙن مون.“

(سچل: جوک)

”سچل ساميڙن تي سڃت وڃي موڪ.“

(سچل: جوک)

”سچل ڏانهن سنجھي، ڏاھو ڏي ڪڇي آيو.“

(سچل: مالڪوس)

’جنگ ۾ بيشمار ماڻهو قتل ٿين ٿا.

’انسان جا روز مره جا ڪرتوت لکبا آھن.

’گنهگار ماڻهو، دوزخ ڏانهن ٽڙيا ويندا.

’جبلن جي اناھين چوٽين تي برف ڪير ٿئي آھي.

۳۔ فعل متعدي بالواسطه يا فعل سببي

اهو فعل متعدي، جنهن جو فاعل پاڻ ڪم نه ڪري، پر ٻئي جي وسيلي يا واسطي سان ڪم ڪرائي، تنهن کي متعدي بالواسطه يا فعل سببي چئبو آهي ۽ سببي انهيءَ ڪري چئجي ٿو جو فاعل ڪم ڪرائڻ جو سبب بڻجي ٿو.

فعل بالواسطه يا سببي ٺاهڻ جا طريقا هيٺ ڏجن ٿا:

۱۔ متعدي فعل جي مصدر جي پوئين ’ڻ‘ جي اڳيان الف ممدود ساڻ همزه (آء) آڻڻ سان متعدي بالواسطه جي مصدر ٺهي پوندي. مثال:

متعدي فعل	متعدي بالواسطه
جي مصدر	جي مصدر
آڏڻ	آڏائڻ
ٻڌڻ	ٻڌائڻ
چوڻ	چوائڻ
چڏڻ	چڏائڻ
ڪرڻ	ڪرائڻ
ڪٽڻ	ڪٽائڻ
پارڻ	پارائڻ
چائڻ	چائائڻ
چارڻ	چارائڻ
سارڻ	سارائڻ
مارڻ	مارائڻ
چيڪڻ	چيڪائڻ
ميڻ	ميڻائڻ
کيڻ	کيڻائڻ
ليڪڻ	ليڪائڻ
پيڙڻ	پيڙائڻ

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

پيهائڻ	پيهڻ
چيرائڻ	چيرڻ
ليڪائڻ	ليڪڻ
پچائڻ	پچڻ
ڏهائڻ	ڏهڻ
ڪهائڻ	ڪهڻ
گهرائڻ	گهرڻ
پٽوڻائڻ	پٽوڻ
پورائڻ	پتورڻ
چوسائڻ	چوسڻ
ڪوڙائڻ	ڪوڙڻ
پوڙائڻ	پوڙڻ
پوکائڻ	پوکڻ
کوٽائڻ	کوٽڻ
کولائڻ	کولڻ
ڦيرائڻ	ڦيرڻ
ڪيرائڻ	ڪيرڻ
ميڙائڻ	ميڙڻ
هيرائڻ	هيرڻ

۲- متعدي فعل جي مصدر جي پوئين 'ڻ' جي اڳيان
الف محدود ساڻ حرف 'ر' آڻڻ سان متعدي بالواسطه جي مصدر
جڙندي آهي. مثلاً:

متعدي بالواسطه	متعدي فعل
جي مصدر	جي مصدر
ڀيارڻ	ڀڄڻ
ڏيارڻ	ڏيڻ

۳- متعدي فعل جي مصدر جي اصل فعل پٺيان حرف
'ر' جو اضافو ڪرڻ سان متعدي بالواسطه جي مصدر ٺهندي
آهي، مثلاً:

آڏرائڻ	آڏائڻ
چَوَرائڻ	چَوائڻ
چَڏَرائڻ	چَڏائڻ
چِڪَرائڻ	چِڪائڻ
سِيرَرائڻ	سِيڙائڻ
ڪَڍَرائڻ	ڪَڍائڻ
لَٽَرائڻ	لَٽائڻ
لِڪَرائڻ	لِڪائڻ
وِڌَرائڻ	وِڌائڻ

۴- متعدي بالواسطه جي مصدر جي اصل فعل پٺيان
الف (ا) ملائڻ سان ۽-م بالواسطه جي مصدر ٺهندي آهي،
جنهن کي پڻو بالواسطه چئبو آهي. ٻئي بالواسطه جو مطلب
آهي ته فاعل جو ڪم ڪرائي ٿو، اهو ڪنهن ٻئي جي مدد
سان ڪرائي ٿو، جو خود وري ٻئي جو سهارو وٺي ٿو، مثلاً:

متعدي بالواسطه پڻي بالواسطه
جي مصدر جي مصدر

آڏَرائڻ	آڏَرائڻ
پَڌَرائڻ	پَڌَرائڻ
پَڇَرائڻ	پَڇَرائڻ
چَوَرائڻ	چَوَرائڻ
لَٽَرائڻ	لَٽَرائڻ
لِڪَرائڻ	لِڪَرائڻ
مَڇَرائڻ	مَڇَرائڻ
نَڇَرائڻ	نَڇَرائڻ

وڇرائڻ	وڇرائڻ
وڌرائڻ	وڌرائڻ
هلائرائڻ	هلائرائڻ

۵۔ متعددي فعل يا بالواسطه جي مصدر جي پوئين 'ن' جي اڳيان الف محدود سان همزه (آء) آڻڻ سان ٻئي بالواسطه جي مصدر ٺهندي آهي، مثلاً:

آڻرائڻ	آڻرائڻ
ڏٺرائڻ	ڏٺرائڻ
سڏرائڻ	سڏرائڻ
وٺرائڻ	وٺرائڻ

فعل متعدي (۱) بالواسطه جو استعمال:

”اسان ڏکشي ڏيل ۾، تون پيارڻين پيچ.“

(شاه: ڪلياڻ)

”سميون ڪري سينگار، راءِ ريجهائڻ آڻيون.“

(شاه: ڪاموڏ)

”سڀ مڙهايان سون سين، پڪي تنهنجا پير.“

(شاه: پورب)

”جن جو تونهن تون، سي پياد يون ڀهڄائيين.“

(شاه: ديسي)

”يسار سڏائي سڀڪو جاني زباني.“

(شاه: پروو)

”ڪنڀي ڪرايان تو سنڌا، ساڻ جواهرن جڙاء.“

(سچل: مالڪوس)

(۱) مٿين مثالن ۾ ڏنل فعل اگرچہ ظاهري طرح متعددي معروف جي صورت ۾ آهن، پر جيئن ته انهن ۾ بالواسطه جو مفهور سمائل آهي، تنهنڪري انهن کي بالواسطه ڪري ڏيکاريو ويو آهي.

’ملڪيت هت ڪرڻ لاءِ ڪڏهن پنهنجا پنهنجن کي مارائيندا آهن‘.

’اڻڙهيل مائهو خط ۽ دستاويز وغيره ٻين کيان لڪرائيندا آهن‘.

’حاڪم جڏهن ضد تي چڙهندو آهي ته هن کي مشڪل ڪو هيجرائي سگهندو آهي‘.

۴. فعل اڪرتڪ يا فعل بي فاعل:

اهو فعل جو جملي ۾ ڪنهن فاعل جو محتاج نه هجي، تنهن کي اڪرتڪ يا فعل بي فاعل چئبو آهي. هي فعل هميشه مجهولي صورت ۾ هوندو آهي.

فعل اڪرتڪ وارا جملا اڪثر اصطلاحي فقرا هوندا آهن، جن ۾ پهاڪا، عام چوڻيون، نصيحت جا نڪتا، حقيقت جا ڪلما بيان ڪيل هوندا آهن. مثلاً:

۱. موسم آهر لباس ڏيڪڻ گهرجي.

۲. تندرستي قائم رکڻ لاءِ ضروري آهي ته هڏ هلاڻجي ۽ سادو ڪاڌو کائڻجي.

۳. ڪيترو به پڇبو ته موت کان بچي نه سگهيو.

مٿين جملن ۾ ’ڏيڪڻ گهرجي‘، ’هلاڻجي‘، ’کائڻجي‘، ’پڇبو‘ ۽ ’بچي نه سگهيو‘ فعل اڪرتڪ جا مثال آهن.

فعل اڪرتڪ جو استعمال:

”گهڻو پڇجي تن کي، جن وٽان هوت وڃن.“

(شاهه: ڪوهياري)

”انت نه ڏجي عام کي، لوڪان ڪجي لڪ.“

(شاهه: سريراڳ)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”هر ڪنهن سان چڱائي ڪجي ۽ برائيءَ جو بدلو
پلائيءَ سان ڏجي.“

”نه ٻئي جي ڪٿي ڪي هٿ لڳجي، نه پنهنجو پست
قاڙاڻجي.“

”محنت ڪبي ته ڦل پائبو.“

”پاڻيءَ ۾ گهڙجي ته ڦهنڪن ٻي نه ٻڄجي.“

”پوڏائي کان قرض نه کڻجي.“

”ڪنهن جو عيب ڏسجي ته ان جي اپٽار نه ڪجي.“

”جهڙي ڀوک ڀوکبي تهڙي لڳبي.“

”مايا ۽ حسن تي ٻانور نه ڪرڻ گهرجي.“

هـ. فعل معطوفي :-

اهو فعل جو جملي ۾ عطف جو ڪم ڏئي، يا فاعل
جي هڪ ڪم جو ٻئي سان سلسلو ٻنڌي، يا هڪ ڪم جي
پڄاڻيءَ تي ٻئي ڪم جو اجراءَ ظاهر ڪري، تنهن کي فعل
معطوفي چئبو آهي.

فعل معطوفي پنهنجي سر اڻپورو هوندو آهي ۽ ڇاڪاڻ
ته عطف جو ڪم ڏيندو آهي، تنهنڪري هر فعل ۾ فعل
جي هر زمان سان لڳندو آهي ۽ جنس يا عدد سان نه
مٽبو آهي.

فعل معطوفيءَ جا مثال :

۱. ٻار آهستي آهستي وڌي جوان ٿيندو آهي.

۲. انسان جڏهن ڪم ڪري ٿڪيو آهي ته آرام
ڪندو آهي.

۳. ڪي ڪاروباري ماڻهو جاپون ٺهرائي وڪڻي
چڏيندا آهن.

ماري	مار۔
وساري	وسار۔
پيڙي	پيڙ۔
چيري	چير۔
ڦري	ڦر۔
ڪٽي	ڪٽ۔
ڇوسي	ڇوس۔
ڪوڙي	ڪوڙ۔
ٻوڪي	ٻوڪ۔
ڏوري	ڏور۔
سوري	سور۔
پيئي	پيت۔
ميڙي	ميڙ۔
هيڙي	هيڙ۔

۲۔ اسم مفعول بہ فعل معطوفيءَ جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي، مثلاً:

۱۔ چوپايو مال سڄو ڏينهن جهنگ مان چٽريو شام جو وٺڻ تي ورنڊو آهي.

۲۔ حشر ويل هرڪو پنهنجا ڏوھ ڏسيو پيو ڏرندو.

۳۔ محنت نہ ڪندڙ ماڻهو قرض وٺيو يا ڀليو پيا گذر ڪندا آهن.

۴۔ مست ٻار کايو پيئو پيا ايندا آهن.

مٿين جملن ۾ ’چٽريو‘، ’ڏسيو‘، ’وٺيو‘، ’پنيو‘ ۽ ’کايو پيئو‘ اسم مفعول جا لفظ آهن.

۳۔ اسم حال بہ فعل معطوفيءَ جو ڪم ڏيندو آهي، مثلاً:

۱۔ ناڙي چٽ ۾ هاري زمين کپڙيندا ٻج چٽيندا ويندا آهن.

- ۲- کانبرا چار ۾ جهنب هڻندا مڇي کائيندا ويندا آهن.
 ۳- ڪيترا ٻار چمندي مري ويندا آهن.
 ۴- شڪاري شڪار ڪندي گهڻو پري نڪري ويندا آهن.
 مٿين جملن ۾ ’کيڙيندا‘، ’هڻندا‘، ’چمندي‘ ۽ ’ڪندي‘
 اسمِ حاليم جا لفظ آهن.

فعل معطوفيءَ جو استعمال:

”گهڙي گهڙو هٿ ڪري، ٻوڙيائين ٻانهون.“

(شاهه: سهڻي)

”ڪنڌيءَ جهليو ڪانهن، عاشق اڀو آهون ڪري.“

(شاهه: سهڻي)

”پنهنون اڻي پس، سر پير هلي سسئي.“

(شاهه: سسئي)

”هر ي جيءَ تـم ماڻئين جانب جو جمال.“

(شاهه: معذوري)

”واجهاڻيندي وره ٿيا، هڏ نم گذير هوت.“

(شاهه: معذوري)

”روجه، ڏٺائين رات، هوت ڳوليندي حب ۾.“

(شاهه: ديسي)

”سڙ لڳيندي ساڻ جي، ڏيرن ڪانه ڏني.“

(شاهه: ديسي)

”پسندڻي پنهنوءَ کي اکين ڪيو آرام.“

(شاهه: ديسي)

”ڏونگر مون سين رو، ڪڍي ٻار پنهنوءَ جاءِ.“

(شاهه: ڪوهياري)

”پريسان پير پري، تولشي آيو آهيان.“

(شاهه: سورٺ)

”سڪي مون سڱ ڪيو، لڪي وڃان لوڪ.“

(شاهه: حسيني)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

”شمع ٻاريندي شب، پرھ باڪون ڪڍيون.“
(شاه: مومل راڻو)

”وٽ بسوريندي ولها، ويو تيل ٻري،
موت مسافر سپرين چانگي تي چڙهي،
رائي لاءِ رڙي، ويهي وهاسي واتڙي.“
(شاه: مومل راڻو)

”روز نهاريان ڦڪري، راڻا تنهنجو راه.“
(شاه: مومل راڻو)

”پسيو آسن انجا اچي نه آرام.“
(شاه: رامڪلي)

”سامي گاهي پرينءَ لئي ڪسي ٿيا ڪباب.“
(شاه: رامڪلي)

”جي پائين جوکي ٿيان ته مڙهي ٻاري مڙ.“
(شاه: رامڪلي)

”جوکي جڳ چڱي، پٿريا پورب پنڌ ڏي.“
(شاه: رامڪلي)

”ساري سناسين ڪي، رنم ساري رات.“
(شاه: رامڪلي)

”ق ڪي ڪنڌئي ڌار، ماڻڪ ڏيئي مٺ.“
(شاه: پرياتي)

”ڪالھ ڪلاچيءَ ويا، چٽيون ڪٽي چڱير.“
(شاه: گهاٽو)

”مون ڪي مون پرين ٻڌي وڌو پار.“
(شاه: آسا)

”ٻانڌي پرينءَ سين روئي ڪڇ رهيا.“
(شاه: مارئي)

”هاڃيو ڪيو هير، بالله ائي ٿو بند ۾.“

(شاه: مارئي)

”آڏيو وجهن آهرين روڙيو رتسا گل.“

(شاه: مارئي)

”مارو ساريو هير، ويئي ڪوڙها ڪاڙيان.“

(شاه: مارئي)

”سهر ڀڄسي سومرو ڏکي ويو ڏيهي.“

(شاه: مارئي)

”سونهن وڃايم سومرا هتي اچي هاڻ.“

(شاه: مارئي)

”چـڀڙ آڇ چوڀي، سڪ لاهيندس سومرا.“

(شاه: مارئي)

”کليو ڪنڀاتو خبرون ڪيرون ڏيو کلي.“

(شاه: پورب)

”سي سڃاڻي، پيرڙو ٻڌس ٻانهن ۾.“

(شاه: ڪاموڏ)

”نيٺن سين ناز ڪري، ريجهائين راڻ.“

(شاه: ڪاموڏ)

”روئي زاروزار ٻرڙو ٻرينءَ ڏي لڪيوم.“

(سچل: پيروي)

”وئي هليو خط، ٻانڌي ٻار ٻرينءَ جي،

روئي روئي رت، تنهن هلندي حال وڃايو.

(سچل: پيروي)

”ست پڙهندي سرتيون منهنجو سامه سڪو.“

(سچل: پيروي)

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۾ ٿيو

”اٿي ويا اوٿار، ڪٿي ساٿ سويل جو.“

(سچل: ڪوهياري)

”ڪيڏان اچي ڦاٿو، مون وٽ ٿيو مهمان.“

(سچل: ڪوهياري)

”مومل ماڻهي مينڌري، ڪاهي ڪاڪ وڃي.“

(سچل: راڻو)

”پرسان ٻاهر نڪري، ڪاري ڪنيا ڪر.“

(سچل: ڪاريهر)

”چڙهيو سا چوڏو، ٿي حڪم هلائي حور.“

(سچل: ڪلياڻ)

”نوريءَ ناک نوايو، اٿي منجه اٽڪل.“

(سچل: ڪلياڻ)

”روجهون رڻ ڦٽو ڪري، لام لهي آيون.“

(سچل: ٻهاڙي)

”سيکهي ايندس ايندھين، لاهي لاکڻاپو.“

(سچل: ڪنڀات)

”پورب ۾ ڏهه وڃي واصل ٿيا وصال ڪي.“

(سچل: جوڳ)

”پڙهي پروانو، مون کي جلد جواب ڏي.“

(سچل: مالڪوس)

”ماري ڳالهه، سچي، اچي ڪانگي ڪئي قريب جي.“

(سچل: مالڪوس)

”پڪي سوئي، پسر، اڄ اڏائو اوڏھين،

خاص وٺي خبر، موٽيو مٿاڻن ٻانهنجي.“

(سچل: مالڪوس)

۶. فعل مرکب:

سنڌي زبان ۾ اڪثر اهڙا فعل استعمال ٿيندا آهن، جن ۾ هڪ کان وڌيڪ مصدرن جا فعل شامل هوندا آهن. اهڙن فعلن کي فعل مرکب سڏبو آهي، مرکب فعلن ۾ ڪم آندل فعلن مان پهريون فعل گهڻو ڪري معطوفي صورت ۾ هوندو آهي. مرکب فعل ڪم جي ٿيڻ يا پوري ٿي وڃڻ جي يقيني معنيٰ ظاهر ڪندا آهن، مثلاً

مفرد فعل	مرکب فعل
ماريو	ماري وڌو
(۱) لکيو آهي	لکي چڏيو آهي
(۲) کنيو هو	کڻي آيو هو
رڻندو	روئي ڏيندو

مٿين مرکب فعل جي مثالن ۾ ڏسبو ته ڪٿي ٻن مصدرن ۽ ڪٿي ٽن جي فعلن جا صيغا ڪتب آيل آهن. مثلاً: 'ماري وڌو' ۾ مارڻ ۽ وجهڻ، ۽ 'لکي چڏيو' ۾ لکڻ، چڏڻ ۽ هٿن مصدرن جا مختلف صيغا هڪ ئي فعلي ترکیب ۾ شامل ڪري ڪم آندا ويا آهن، جن ۾ پهريون فعل 'ماري' يا 'لکي' معطوفي صورت ۾ آهي، انهيءَ سان گڏ مفرد فعل ۽ ساڳئي قسم جي مرکب فعل جي پيڻ سان معلوم ٿيندو ته مفرد فعل اگرچہ پنهنجي سر معنيٰ ۾ مڪمل آهي، پر مرکب فعل اهڙي تڪميل جو يقين ڏياري ٿو. مثلاً:

(۱) ۽ (۲) مفرد فعل جي هنن ترکیبن ۾ به هڪ کان وڌيڪ مصدرن جا فعل ڪم آيل آهن، پر ڇاڪاڻ ته انهن فعلن ۾ مسڪيه فعل هڪڙو ئي آهي جنهن سان گڏ فعل تعاون استعمال ڪيو ويو آهي، تنهنڪري معنيٰ جي لحاظ کان اهڙي ترکیب کي مفرد فعل لکيو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو

’لکيو آهي‘ فعل مان معلوم ٿئي ٿو ته لکڻ جو ڪم ڪيو ويو آهي، پر فعل مرکب جي ’ترڪيب‘ لکڻي ڇڏيو آهي‘ مان پتو پوي ٿو ته لکڻ جو ڪم يقيناً پورو ڪيو ويو آهي.

فعل مرکب جون ترڪيبون:

۱. فعل معطوفيءَ جي پٺيان ڪنهن ٻئي فعل جو صيغو آڻڻ سان فعل مرکب ٺهندو آهي، مثلاً:

اچيو نڪري	بيهي رهي ٿو
ڊوڙيو ايندو آهي	ڪري ڇڏيو آهي
بيٺو بهاريندو هوندو	اچي ويو هوندو
هليو ويو	ڏسي ورتو
ڪٺيو بيٺو هو	پڙهي نڪتو هو
ويندو ليلائي پيو	لکڻي وٺندو

۲. مطالب تي زور ڏيڻ ۽ ڪم ڪري ترت ناهڻ خاطر مکيه فعل جي اڳيان ڪٿڻ مصدر جو فعل معطوفي آڻيو آهي، مثلاً:

ڪٿي ترس	ڪٿي جواب ڏي
ڪٿي ڇو	ڪٿي ٻڪ وڌو مانس
ڪٿي ٻول	ڪٿي ٽڪڙ ڪيائين
ڪٿي مڃ	ڪٿي گهٽو ڏنائينس
ڪٿي هاڻو ڪر	ڪٿي پنڌ پيا

۳. فعل معطوفيءَ جي پٺيان ’ڇاڻڻ‘ مصدر جو فعل لڳائڻ سان فعل مرکب ٺهندو آهي. اهڙي فعل مرکب مان امڪان ۽ استعداد جي معنوي نڪرندي آهي. مثلاً:

ليکڻي ڇاڻي ٿو
وڙهي ڇاڻندو آهي
پڙهي نه ڇاڻو
ڳالهائي ڇاڻندو هو

۴. فعل معطوفيءَ جي پٺيان ساڳي مصدر جو ٻيو فعل
آڻڻ سان فعل مرکب جي صورت ٺهندي آهي، مثلاً:

پڙهيو پڙه

چڙيو چڙي

رويو روءِ

لکيو لک

هليو هل

هليو هلندو

۵. فعل مرکب ۾ فعل معطوفيءَ جي جاءِ تي مصدر ٻه
استعمال ٿيندي آهي، مثلاً:

پڙهڻ وڃي ٿو

گهڻن ويندو آهي

ڏسڻ لڳو

اٿڻ ويهي رهيو

ملڻ آيو هو

کيڏڻ ويو هوندو

وڻڻ ايندو

فعل مرکب جو استعمال:

”وڃون وسڻ آڻيون، سارنگ سينگاري.“

(شاه: سارنگ)

”هڪر حبيب سان مون کي ڦيڻي گڏ.“

(شاه: ڪنڀات)

”وڏي وڌائون، هو جو وڻ هڻڻ جو.“

(شاه: مستي)

”مڙبانن سهرڻي آڻي جهوڪيا جهوڪ ۾.“

(شاهه: ڪوهياري)

”هاڃو ڪري هوءَ، آڏيءَ رات آڻي ويا.“

(شاهه: ڪوهياري)

”اڇي عجيبن جو اورانگهڙ اڱن.“

(شاهه: پورب)

”اڇيو اڇيو ڀون، واکا ڪيو وڻن ۾،

سنيها سڻن جا چوڻيءَ چڙهيو چون.“

(شاهه: پورب)

”چارڻ چنگ ڪلهي ڪري رهڻي رهيو رات.“

(شاهه: سورٺ)

”مون وٽ مون پرينءَ جي ويهي ڪر وائي.“

(شاهه: مارئي)

”مارو ساريو مير، ويئي ڪوڙها ڳاڙيان.“

(شاهه: مارئي)

”عمر آندڻي مارئي منجهان جهنگ جهڻي.“

(شاهه: مارئي)

”مون کي مون پرين ٻڌي وڌو ٻار ۾.“

(شاهه: آسا)

”ڀنڀي ۾ پيغام، لکي هڪا سڄڻن.“

(سچل: پيروي)

”مؤيدا، سندس ماءُ آءِ ويئي ڪانگ ان آڻيان.“

(سچل: راڻو)

”ڪيڇان اچي ڦاٽلو، مون وٽ ٿيو مهمان.“

(سچل ڪوهياري)

”پاڻ وڃائي پاڻ، ڳولي لهج پاڻ ڪسي.“

(سچل: آما)

”ڪونئون سبق پڙهي، اڄ پڻ آيو اوڏھون.“

(سچل: مالڪوس)

”چڏي رڻ راهي ٿي روهن مٿي روجهه.“

(سچل: ٻهاڙي)

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻُگ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻَ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪُنڌڙ، پاڙي، ڪاڻو، ڀاڄوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پڻن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پڻن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڙهندڙ نسل . پڻ The Reading Generation

پَننَ کي گليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي هٿائين. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

ڄڻ ڄڻ ڄاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چُپن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ چُپن ٿا؛

... ..

ڪالهه هُيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَن جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَن نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَن سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
 پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَن پَن جو پڙلاءُ.“
 - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

پڙهندڙ نسل . **پَن** The Reading Generation